

Openbaar Kunstbezit
in Vlaanderen
drieëndertigste jaargang
januari/februari/maart 1995
nr. 1
driemaandelijks tijdschrift
voor inwijding in
de beeldende kunsten
door reproducties, teksten
en radiouitzendingen
onder auspiciën van
de Vlaamse provincies
en i.s.m. de BRTN
Afgiftekantoor: Tielt

Middeleeuwse muurschilderingen

dóór Marjan Buyle

De Jongeman en de dood
(detail)
1490-1510
Sint-Truiden, begijnhofkerk

Herkomst van de illustraties

Bibliothèque Nationale de Paris, Parijs: blz. 11

Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, Brussel: blz. 3 (boven), 3 (onder), 10, 18 (midden rechts), 18 (midden links), 18 (onder links), 18 (onder rechts), 22 (boven), 22 (onder), 25 (boven links), 25 (boven rechts), 25 (onder), 28 (onder), 29 (boven), 29 (onder), 30 (boven), 30 (onder), 35 (midden links), 35 (onder links)

Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel: blz. 5, 8 (onder)

Maertens Hugo, Brugge: blz. 37, 38, 39 (boven)

Pauwels Oswald, Brugge: blz. 1, 2, 4 (boven), 4 (onder), 6, 8 (boven rechts), 8 (boven links), 8 (onder), 9, 11, 13, 14 (boven), 14 (onder), 16-17 (boven), 16 (onder), 17 (rechts), 18 (boven), 19, 21, 23, 24, 26, 28 (boven links), 28 (boven rechts), 31, 32, 33, 34-35 (boven), 36, 39 (onder), 40

Provinciebestuur van Antwerpen: blz. 35 (midden rechts)

Auteursidentificatie

Marjan Buyle studeerde Archeologie en Kunstwetenschap aan de Katholieke Universiteit Leuven en restauratie van kunstwerken aan het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium te Brussel en aan de Università Internazionale dell'Arte te Firenze. Sinds 1975 is zij werkzaam bij het Bestuur Monumenten en Landschappen, waar ze verantwoordelijk is voor de conserveringsploeg.

Inhoud

Inleiding blz. 3

Imagines depictae in parietibus obliterabuntur blz. 5

De herontdekking van de muurschilderingen vanaf de 19de eeuw blz. 7

De oudste muurschilderingen in Vlaanderen blz. 8

Dit is geen fresco blz. 11

De slotkapel van Laarne blz. 12

De beeldwereld van de begijnen blz. 16

Van wijze en dwaze maagden blz. 20

De bedevaartkapel van de Jeruzalemvaarders blz. 22

Het Laatste Oordeel in de muurschilderkunst blz. 27

Geschilderde Vitae op de kerkmuren blz. 30

Godsdienst voor gilden en ambachten blz. 34

Verboden toegang blz. 37

Vormgeving

Rob Buytaert
Annemie Vandezande

Correctie

Hans Devisscher, Gent

Eindredactie en productie

Rudy Vercruysee
Marc Devos
Geert Verstaen

Druk

Drukkerij Erasmus, Wetteren

Opbergband

De Vooght b.v., Montfoort

De fotograaf voor dit nummer werd vervaardigd door

Kortrijksesteenweg 1142A
9051 Sint-Denijs-Westrem
09/220.40.40

Copyright OKV
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Lid van de Unie van de Uitgevers van de Periodieke Pers

Inleiding

Donkere middeleeuwen?

Is het door de verwarrende benaming "donkere middeleeuwen" of door de misbegrepen restauraties uit de 19de en 20ste eeuw, dat we ons van deze periode zo'n verkeerd beeld vormen? De middeleeuwen waren namelijk niet de tijd van kille stenen muren, grauwe interieurs en zichtbaar bouw materiaal. Muren en gewelven van interieurs waren afgewerkt met kalk-, pleister- en verflagen in schitterende en heldere kleuren. Ludovic Vitet, de eerste inspecteur-generaal van de Franse *Monuments Historiques* schreef al in 1831 in één van zijn eerste rapporten: "*On ne comprend pas l'art de Moyen-Age, on se fait l'idée la plus mesquine et la plus fausse de ses grandes créations d'architecture, si dans la pensée on ne les rêve pas couvertes de haut en bas de couleurs et de décors.*" (Men verstaat de kunst van de middeleeuwen niet en men vormt zich een totaal verkeerde en valse voorstelling van de grote architecturale scheppingen, als men ze in gedachten niet van boven tot onder in kleuren en versiering verbeeldt.)

We moeten maar eens even binnenkijken in de ontvangstsalons (begin 16de eeuw) van de abdij van Herkenrode te Kuringen, om een idee te krijgen van een laat-middeleeuws interieur: de witgekalkte muren zijn opgevolgd met sierlijke en uitbundige plantenmotieven, waarin af en toe een vogel of een klein figuurtje verschijnt. Elke decoratie is verschillend en met veel fantasie uitgewerkt. Zelfs een gekrulde banderol is in de zuiverste trompe-l'oeil op de muur "genageld". Het elegante stergewelf met versieringen rond de sluitstenen is geschraagd door felgele ribben die rusten op gepolychromeerde consoles met wapenschilden. Rond deze ribben was langs weerskanten nog een rood sjablonenlijstje geschilderd.

Het Broodmirakel van de Heilige Dominicus

Vroeger in de Dominicanenabdij te Gent (Onderbergen)

In 1915 werden in het refectorium van het voormalige pand van de dominicanen te Gent (Onderbergen) twee monumentale wandschilderingen ontdekt, het Laatste Avondmaal en het Broodmirakel van de Heilige Dominicus voorstellend. Ze werden vrijgelegd en gerestaureerd door F. Coppejans en J. Comelis. Twaalf jaar na hun restauratie werden ze in stukjes van de muur afgenomen en apart verkocht. Het Christushoofd van het Laatste Avondmaal bevindt zich thans in het Museum voor Schone Kunsten te Gent, de rest is verspreid in collecties over de ganse wereld. Op dit Broodmirakel van Dominicus, een toepasselijk thema voor een refect, zien we de heilige omringd door zijn medebroeders. De fysionomieën van de monniken zijn raak gepenseeld. Het verlies van deze kwaliteitsvolle 14de-eeuwse schilderingen is betreurenswaardig.

Door zijn afwerking en beschildering, zelfs zonder meubilair, is deze ruimte reeds volledig "aangekleed". Men moet zich enkel de kleuren in hun vollere intensiteit trachten voor te stellen. In rijkere interieurs werd de aankleding nog verder beklemtoond door het gebruik van prachtige textielen en wandtapijten.

Van deze kleurige kunstvorm is veel verloren gegaan. Talloze redenen zijn daarvoor aanwijsbaar. Om te beginnen is de muurschildering door haar aard en eigenheid organisch met de architectuur verbonden. Dientengevolge deelt ze ook in elk tekort van dit gebouw, veroorzaakt door verbouwingen, vochtinsijpelingen, degradatie en opzettelijke decaperingen van oud pleisterwerk. Omdat ze niet vlug in veiligheid kunnen gebracht worden, zijn ze ook de eerste slachtoffers van branden, vandalisme,

natuurrampen. Ook de beeldenstormen van de 16de eeuw hebben het muurschilderingenbestand fel beschadigd. Wat dan nog op de muren aanwezig was, moest verdwijnen na de verordeningen van het Concilie van Trente, waarover meer in een volgend hoofdstuk. Muur- en gewelfschilderingen bleven nadien gedurende enkele eeuwen onzichtbaar onder de oude kalklagen bewaard.

Een democratische kunstvorm

Muurschilderingen zijn van alle tijden. Zelfs de prehistorische mens versierde zijn grotten met kleurige schilderingen waarin hij zijn leefwereld gestalte gaf. In alle culturen en in alle periodes zijn geschilderde motieven op de muren terug te vinden. In de middeleeuwen was dit niet anders. De in verhouding lage kostprijs en de eenvoudige verwerkingstechniek hebben ervoor gezorgd dat muurschilderingen net zo goed in de bedehuizen als in de woonruimtes teruggevonden worden. Het benodigde materiaal, namelijk pigmenten en bindmiddelen, waren niet kostbaar en overal voorhanden.

Misschien is het juist omdat deze kunstvorm voor iedereen toegankelijk was, dat de beeldende taal van de muurschilderingen in de loop der eeuwen altijd voor controversen gezorgd heeft waarbij voor- en tegenstanders van het iconoclasmelijrecht tegenover elkaar stonden. En toch schreef paus Gregorius de Grote reeds in 599, in een brief aan Serenus van Marseille die de beeldvoorstellungen in zijn kerken deed vernielen, dat men de didactische betekenis van beelden voor ogen moest houden "voor mensen die geen letters kunnen lezen". In een brief van één jaar later preciseert hij: "Hetgeen het geschrevene verschaft aan mensen die lezen, bezorgt de schildering aan de ongeletterden die kijken, vermits onwetenden hierop kunnen zien wat ze moeten navolgen". Zijn naamgenoot paus Gregorius II knoopt aan bij deze argumentatie en schrijft: "De mannen en vrouwen kunnen, terwijl ze met de vinger de verhalen aanduiden, iets leren aan de pasgedoopte kinderen die ze op de arm houden en zelfs aan de jonge mensen en aan lieden die uit andere landen komen, om aldus hun geest en hun hart tot God te richten."

Het muurschilderingenbestand in Vlaanderen

Niet alleen de godsdienst heeft van de muurschilderkunst gebruik gemaakt om haar ideeën te propageren, ook de opkomende rijke burgerij heeft deze kunstvorm dankbaar aangegrepen om haar wooninterieurs aan te kleden. Decoratieve schilderingen zijn zeker even belangrijk geweest als de inhoudelijke figuratieve voorstellingen. In 14de- en 15de-eeuwse huizen zijn restanten teruggevonden, gaande van eenvoudig gekleurde pleisterlagen over

Mis in de privé-kapel van Philips de Goede
Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, ms. 9092, fol. 9r.

In dit zeer rijke interieur is de aankleding met muurschilderingen aangevuld met prachtige textielen. De priesters staan op een heraldisch tapijt. Het altaarretabel is gesloten, zoals meestal het geval was; alleen bij grote feesten werd het geopend. De gewelven zijn geschilderd in azurietblauw en versierd met vergulde sterren en ribben. Ook de steensculpturen zijn gepolychromeerd.

Imagines depictae in parietibus obliterabuntur

decoratieve motieven zoals baksteenimitaties, sjabloonrandjes en dergelijke tot volledige figuratieve ensembles, vaak moraliserend van inslag.

Omdat er onder impuls van recente studies en nieuwe ontwikkelingen in de praktijk van de monumentenzorg omzichtiger wordt omgegaan met historische afwerkingslagen en de mogelijke aanwezigheid van muurschilderingen, interessante lagen of versieringen, zijn er de jongste jaren belangrijke vondsten gedaan. Tegelijkertijd is getracht de conservering en de restauratie van bestaande muurschilderingen op gang te brengen. Vele van deze ensembles werden vroeger reeds behandeld met produkten en materialen die naderhand nefast of schadelijk bleken voor hun instandhouding. Die taferelen zijn nu aan *derestauratie* toe.

Om de aandacht te vestigen op deze misschien minder prestigieuze maar toch belangwekkende getuigen van ons erfgoed, heeft het Bestuur Monumenten en Landschappen in zijn reeks *M & L cahiers* een deel gewijd aan de *Middeleeuwse muurschilderingen in Vlaanderen*. Sinds de publikatie ervan in september 1994 zijn alweer enkele belangrijke ensembles ontdekt, vrijgelegd en/of gerestaureerd, zowel in kerken als in woonhuizen. Uit dit cahier werden enkele thema's gelicht die in volgende hoofdstukken verder worden uitgewerkt.

Ontvangtsalon

Kuringen/Hasselt, voormalige
Cisterciënzerinnenabdij van
Herkenrode

De voorstellingen die op de muren geschilderd zijn, zullen verdwijnen

Men kan zich afvragen waarom alle muurschilderingen in de loop der tijden overkalkt of overschilderd werden, om vanaf de 19de eeuw geleidelijk opnieuw aan het daglicht te komen. Daar zijn verschillende redenen voor: sommige moesten plaats ruimen voor een nieuwe muurschildering, andere waren in slechte staat of beschadigd of pasten niet meer in de geëvolueerde smaak of stijl. In de Sint-Pauluskerk te Vosseme bijvoorbeeld werd de

Camille Tulpinck
Gewelfschildering in de
Sint-Pieterskerk te Leuven
met 15de-eeuwse
engelenfiguren
Aquarel

Deze schilderingen gingen
verloren bij een bombardement
in 1914.

De herontdekking van de muurschilderingen vanaf de 19de eeuw

Romaanse beschildering van het koor vervangen door een nieuwe gotische beschildering, die op haar beurt na een bepaalde periode moest wijken voor lagen witkalk, waartussen nog twee lagen met decoratieve patronen aangebracht werden.

Het systematisch witkalken van muur- en gewelfschilderingen is een uitloper van de verordeningen van het Concilie van Trente (1545–1563), dat als reactie op de aanvallen van de Reformatie, de katholieke leer wou uitzuiveren, de godsdienstpraktijk streng reglementeren en waken over de correcte voorstelling van de leer en de dogma's. Tijdens de 24ste zitting van dit langdurig conclaaf werd voorgeschreven dat de bisschop of zijn vertegenwoordiger zo mogelijk jaarlijks zijn kerken moest bezoeken en hierover verslag uitbrengen. Ook diende hij in te grijpen als bepaalde beelden of voorstellingen niet beantwoordden aan de dogmatische leer of, zoals het concilie het omschrijft: "Het doel van de visitaties is de zuivere en rechtgelovige leer in te voeren, na de dwaalleren te hebben verbannen; te waken over de goede zeden; de slechte zeden te verbeteren en het volk door aansporingen en vermaningen tot godsdienstbeoefening, vrede en rechtschapenheid aan te zetten."

Er verstreek geruime tijd vooraleer de decreten van het concilie doordrongen en uitgevoerd werden en pas in de 17de eeuw waren de eerste "resultaten" merkbaar. Voor het aartsdiaconaat Haspengouw bijvoorbeeld zijn verslagen van kerkvisitaties bekend vanaf 1613. In 1643 noteert de visitorator in de Sint-Genovevakerk te Zepperen: "*Imagines nullae sunt deformes; aliquae in parietibus pictae obliterantur*" (Geen enkel beeld is lelijk. Enkele beelden die op de muren geschilderd zijn, zullen verdwijnen). De aanmaning *obliterantur* is een constante in deze visitatieverslagen en heeft vrijwel altijd betrekking op muurschilderingen. Met *imagines* worden doorgaans de sculpturen aangeduid en deze worden meestal welwillend geduld. De *imagines pictae in parietibus* (muurschilderingen) daarentegen worden beschreven als *deformes* (lelijk), *antiquis* (oud), *indecentibus* (onweldoelig) en zelfs *quae potius risum quam devotionem excitant* (die eerder de lachlust dan de devotie opwekken). Ze kunnen in de ogen van de 17de-eeuwse visitorator geen genade vinden en hun beschrijving wordt zonder onderscheid gevolgd door het verdict *obliterantur*. De muurschilderingen die tot dan toe de natuurlijke veroudering, de beeldenstormen en andere beschadigingen overleefd hadden, verdwenen in deze periode onherroepelijk onder witslagen. Schilderijen met voorstellingen van kerkinterieurs uit die tijd tonen dan ook onveranderlijk witgekalkte interieurs met hoogstens enkele niet-figuratieve decoraties of geschilderde teksten al dan niet met kleine voorstellingen op ooghoogte, die de gelovigen tot

Frans Hogenberg
Beeldenstormers aan het werk
1566
Houtsnede
Rotterdam, Stichting Atlas van Stolk

In het midden van deze ingekleurde houtsnede zien we een man die schilderingen van een pijler schraapt.

milde giften of een deugzaam leven moesten aansporen.

Het systematisch overkalken van de middeleeuwse muurschilderingen heeft ongetwijfeld bijgedragen tot hun voortbestaan tot in onze tijden. Ze zouden anders door inwerking van licht en lucht, deficiëntie van het gebouw, door de onherroepelijke "tand des tijds", door verpoedering en afschilfering een langzame dood gestorven zijn. De Contrareformatie heeft nooit aanbevolen om de muurschilderingen te

vernieren. Ze moesten enkel aan het gezicht onttrokken worden om de gelovigen naar de ware leer terug te brengen, dit in tegenstelling tot de moedwillige vernielingen door de reformatorisch geïnspireerde beeldenstormen. Op een ingekleurde houtsnede van 1566 door Frans Hogenberg, bewaard in de Stichting Atlas van Stolk in Rotterdam, zien we hoe beelden en schilderijen op een georganiseerde wijze en met adequate werktuigen worden neergehaald en in stukken gehakt, terwijl een ijverige beeldenstormer een schildering van de muren schraapt.

De grote restauratiecampagnes van de 19de en 20ste eeuw en de vernieuwde belangstelling voor het middeleeuwse erfgoed brachten vele muurschilderingen terug aan het licht. De vondsten werden in verslagen en publikaties beschreven. Onder impuls van de in 1831 opgerichte Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen werden de resten van beschildering, en dan voornamelijk de figuratieve, gedocumenteerd in geschrift en beeld. Er werden calques, al dan niet ingekleurd, aquarellen en kopieën gemaakt. Een opmerkelijke reeks fraaie aquarellen werd getekend door Camille Tulpinck, die in het eerste kwart van de 20ste eeuw opnames van muur- en gewelfschilderingen maakte in heel België. Ze bevinden zich thans in de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis te Brussel. Alhoewel ze met de nodige historische kritiek moeten bekeken worden, ook rekening houdend met de soms moeilijke zichtbaarheid en bereikbaarheid en met ondeskundige en partiële vrijleggingen, betekenen ze een onschatbare bron van informatie, temeer omdat ze gemaakt werden vóór de latere restauratiebehandelingen of overschilderingen. Dezelfde Tulpinck was trouwens één van de vroegste en fervente pleitbezorgers van de muurschilderingen, waaraan hij tevens enkele studies en publikaties wijdde.

De historische belangstelling voor de muurschilderingen liep samen met de vondsten die zo'n honderdvijftig jaar geleden gebeurden tijdens restauratiewerken aan de middeleeuwse kerken. Door het ontbreken van efficiënte restauratietechnieken en -produkten zijn veel van die vroege ontdekkingen nu verloren. Het was de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen die het initiatief nam om deze oude muurschilderingen te documenteren en te beschermen. Uit die periode en ook uit het begin van onze eeuw bewaren we talrijke documenten, die ons een beeld geven van de toenmalige toestand van de muurschilderingen. Zoals Prosper Mérimée in zijn *Notice sur les peintures de l'église de Saint-Savin*, uitgegeven in Parijs in 1845, schreef: "et s'il est impossible de reproduire ces peintures telles qu'elles furent autrefois, on a pu du moins donner l'idée la plus exacte de ce qu'elles sont aujourd'hui" (en zelfs als het onmogelijk is om deze muurschilderingen weer te geven zoals ze vroeger waren, dan kunnen we toch een heel nauwkeurig idee geven van hoe ze er vandaag uitzien). Er waren verschillende mogelijkheden om deze documentatie aan te leggen: calques, eventueel later bijgewerkt of ingekleurd, kopieën, aquarellen en uiteraard ook de geschreven rapporten. Al deze bronnen zijn belangrijk voor de kunsthistorische bestudering van de oude muurschilderingen, waarvan er ondertussen al zoveel verdwenen of beschadigd zijn door ondeskundige restauraties.

Nach wenig Predication
Die Caluysche Religion

Das bildens furmen fiengen an
Das nicht ein bildt dauon bleib span

Kap Ann's frantz, kilch, auch die altar
Und was sonst dort vor handen war

Zerbrochen all in kurtzer 5 fundt
Gleich gar vil leuten das ist fundt.

Anno Dñi. M. D. LXXVI. XX Augusti

De oudste muurschilderingen in Vlaanderen

Pantocrator

11de of 12de eeuw
Ename/Oudenaarde,
Sint-Laurentiuskerk

Deze vroeg-Romaanse
schildering werd in de
Romaanse tijd overschilderd
met engelen. Beide
beschijneringsperiodes zijn
slechts fragmentair bewaard.

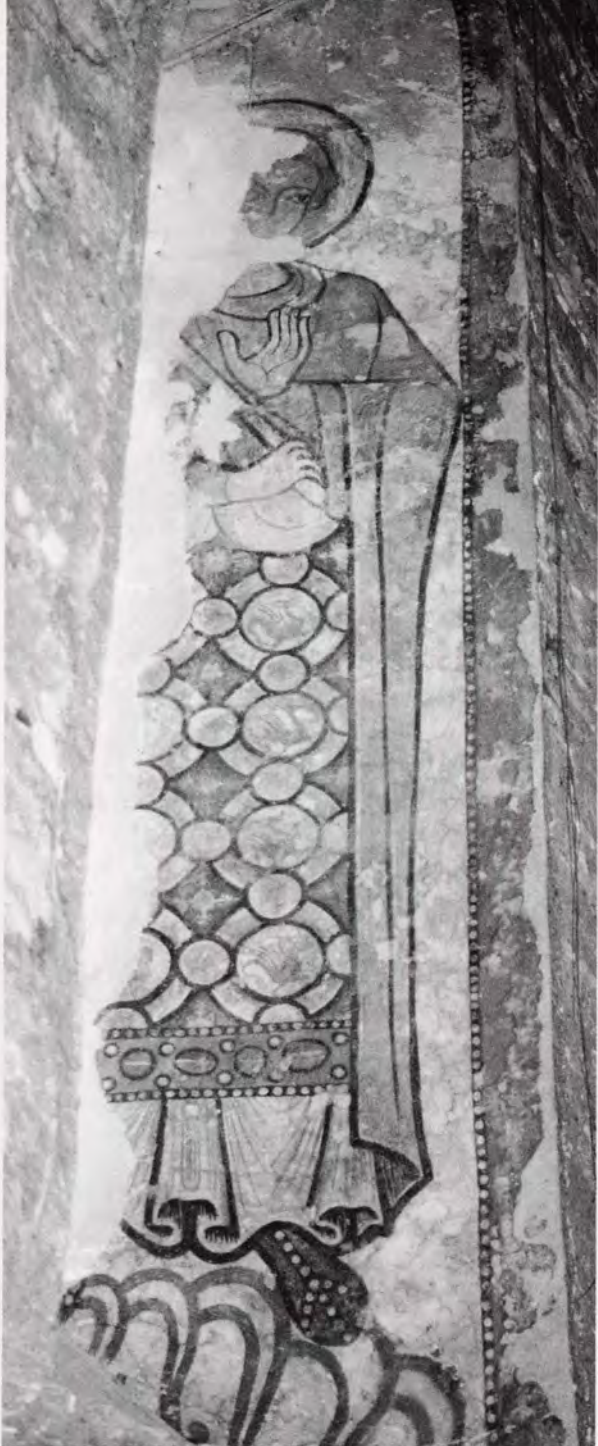
Romaanse engel

Ename/Oudenaarde,
Sint-Laurentiuskerk

7692-B

C. Tulpinck

De Heilige Caphraïdis

Gent, refter voormalige
Sint-Baafsabdij

**Camille Tulpinck
De Heiligen Macharius,
een diaken, Briccius en
Caphraïdis in de
voormalige Sint-
Baafsabdij te Gent**

Aquarel
Brussel, Koninklijke Musea voor
Kunst en Geschiedenis

De voormalige Sint-Baafsabdij te Gent

De oude Sint-Baafsabdij, thans Museum van Stenen Voorwerpen, bewaart in haar refectorium de resten van een volledige Romaanse beschilderings-cyclus, die door decaperingswerken evenwel bijna volledig verloren ging. Vier figuren bleven gespaard in dichtgemetselde ramen. In elk venster staan telkens twee meer dan levensgrote figuren, met daarboven een medaillon. Op de dagkant van het linkervenster zien we de Heilige Macharius en een diaken, met daarboven een Pietas-medaillon. Het rechtervenster toont de Heilige Briccius en de Heilige Caphraïdis met een Sapientia-medaillon. Deze karaktervolle schilderijen behoren tot de oudst bewaarde getuigen van Romaanse schilderkunst. Ze zijn te dateren in de tweede helft van de 12de eeuw en getuigen van een bijzondere kwalitatieve schildertechniek. Twee 16de-eeuwse tekeningen met Romaanse figuren in voorzicht, opgenomen in een ouder handschrift van de Sint-Baafsabdij, stellen waarschijnlijk twee figuren voor die zich op de muren van deze refter bevonden.

De Sint-Laurentiuskerk van Ename

Niet ver van Eine, in de Sint-Laurentiuskerk van Ename bij Oudenaarde, werden in 1992 tijdens werkzaamheden eveneens resten aangetroffen van zeer oude schilderijen. Bij het wegnemen van de orgeltribune kwam een rondboog vrij, waar nog oude bepleistering aanwezig was. De rest van de 11de-eeuwse kerk was tijdens vroegere restauraties herpleisterd. Aanvankelijk was het interieur ongetwijfeld volledig beschilderd, maar de decaperingswerken hebben deze oude getuigen onherroepelijk vernield. Gezien de uitzonderlijke kwaliteit van de thans gevonden resten, kunnen we enkel het verlies betreuren van waarschijnlijk zeer belangrijke schilderijen uit een vroege periode.

Het beschilderd boogtimpaan, hoog op de achtermuur van de kerk, is niet zo gemakkelijk leesbaar omdat er twee schilderijen over elkaar zitten. De oudste voorstelling is een Majestas Domini temidden van de tetramorf. Dit is een tronende Christus met de kruisnimbus, gezeten op een zetel of troon. In zijn linkerhand houdt hij een open boek met de letters Alpha en Omega, die het begin en het einde verbeelden. De tetramorf is een symbolische voorstelling van de vier evangelisten: de engel verbeeldt Mattheus, de leeuw Marcus, de os Lucas en de adelaar Johannes. In Ename is slechts één gedeelte van het oorspronkelijke geheel bewaard: het hoofd van Christus en zijn linkerschouder en hand met het open boek en de voorstelling van de adelaar. De gebruikte kleuren zijn schitterend: prachtig lapis lazuli-blauw voor de achtergrond, groen, rood, oker, wit en zwart. De kwaliteit van deze vroeg-Romaanse schildering, vooral zichtbaar in de fijne trekken van het

Noli me tangere en decoratieve versiering

Eine/Oudenaarde, crypte van de Sint-Eligiuskerk

Magdalena ontmoet de verrezen Christus met kruisvaan in een tuin.

gelaat, is uitzonderlijk. Bovenop deze Majestas Domini-voorstelling was een ander tafereel geschilderd, waarvan een kruisdragende engel en een kring van zwevende en biddende engelen bewaard gebleven zijn. We weten voorsnog niet wat er in het centrum van deze boog stond: wellicht had de voorstelling iets met de passie van Christus te maken. De tweede, jongere beschildering kent een soberder (en goedkoper) kleurenpalet met veel aardekleuren.

De crypte van de Sint-Eligiuskerk te Eine

Uit de Romaanse en vroeg-Romaanse periode is in onze streken weinig bewaard gebleven. Tijdens opgravingen in de Sint-Eligiuskerk van Eine bij Oudenaarde werden onder het koor de aanzetten van een beschilderde crypte gevonden. Door aanhoudende vochtproblemen in deze ruimte zijn de schilderingen zwaar aangetast. Op alle Romaanse bouwonderdelen zijn nog fragmenten terug te vinden. De crypte bestond oorspronkelijk uit drie beuken van drie traveeën en een halfronde apsis. In deze apsis zien we een mooie en verzorgde decoratie van gordijnschilderingen en daarboven friezen met aan de ene zijde een bladmotief en aan de andere een grecamotief. Op de pijlers zijn nog witte leeuwen in rode medaillons zichtbaar. De rest van de muren is zichtbaar in een latere periode uit de losse hand beschilderd met allerlei decoratieve tekeningen in rode verf: plantenslingers, bloemen, arabesken, vogels, ruitvormige patronen. Op een blindnis treffen we twee voorstellingen aan, die mekaar overlappen: onderaan een gehalsband dier met de tong uit de muil op een blauwe achtergrond en daarboven een Noli me tangere. Christus met de kruisvaan in de hand komt na zijn verrijzenis Maria Magdalena tegen. Even denkt deze dat ze met een tuinman te doen heeft, maar als Christus zijn kruiswonden toont, herkent ze hem. Hij zegt tot haar "Noli me tangere" (Raak me niet aan), omdat zijn verrezen lichaam niet meer stoffelijk is. Achter de knielende Maria Magdalena ziet men een gestileerde boom met twee kruinen, die de tuin symboliseert. Deze vroeg-Romaanse beschildering van de crypte, die hoofdzakelijk decoratief van aard is, vormt één van de weinige overblijfselen uit deze periode (11de-12de eeuw?).

Dit is geen fresco

Materialen en technieken van de Vlaamse muurschilderkunst

Nog al te vaak wordt de term fresco gebruikt als synoniem voor alle soorten muurschilderingen. Een fresco is echter een welbepaalde techniek van de muurschilderkunst, die haar grootste bloeiperiode kende tijdens de Italiaanse Renaissance, maar in onze streken vrij ongebruikelijk was. De echte fresco-techniek is zeer oud en moet al bekend geweest zijn in de Egeïsche kunst vanaf de 1ste eeuw na Christus. Ze wordt pas expliciet beschreven door Cennino Cennini in zijn *Il Libro dell'Arte* van 1437. Een echt fresco, volgens de terminologie van Cennini een *buon fresco*, is een muurschildering vervaardigd met minerale pigmenten die weerstaan aan de inwerking van kalk. Ze worden vermengd met water, dus niet met een bindmiddel, en aangebracht op een dagverse mortellaag samengesteld uit kalk en zand. Enkel het stukje muur, dat de schilder op één dag kon beschilderen, werd met mortel bedekt. Onder invloed van de lucht zal het oplosbare carboonhydraat van de mortel zich omzetten in een doorschijnende laag van onoplosbaar calciumcarbonaat, die de pigmenten fixeert en beschermt. Cennini onderscheidt de techniek van *buon fresco* van de *a secco*-technieken, zoals die beschreven werden door de monnik Theophilus in zijn *Diversarum artium schedula* en door Jehan le Bègue. Bij die technieken, die vooral ten noorden van de Alpen gangbaar waren, worden de pigmenten vermengd met een bindmiddel en aangebracht op een droge muur. Er werden diverse bindmiddelen gebruikt, zoals ei, lijm, olie, gom,

kalkwater of een combinatie van deze elementen. Een tussentechniek bestond erin om op een nog vochtige of opnieuw natgemaakte mortellaag te schilderen met pigmenten opgelost in kalkwater met toevoeging van caseïne of lijm als bindmiddel. Gebruikt vanaf de oudheid, was deze mengtechniek zeer courant in de middeleeuwen. Door het feit dat de pigmenten slechts oppervlakkig in de bovenste mortellaag doordringen, verschilt deze techniek van het fresco waarbij er een organische en zeer resistente verbinding tot stand komt tussen pigmenten en mortel. Het is meteen duidelijk dat een echt fresco door zijn techniek een veel duurzamer resultaat geeft dan een seccoschildering, waarbij de pigmenten zich niet "in" maar "op" de muur bevinden.

Over de techniek van de middeleeuwse muurschilderkunst ten noorden van de Alpen is weinig bekend. De aandacht van de kunsthistorici en de wetenschapsmensen is altijd meer uitgegaan naar de paneel- en miniatuurschilderkunst en naar de gepolychromeerde houtsculptuur. Nochtans maakt de muurschilderkunst essentieel deel uit van een middeleeuws gebouw. Het is verwonderlijk dat zoveel publikaties over middeleeuwse kerken en kathedralen dit aspect volledig negeren en dat zelfs een recent boek van A. Erlande-Brandenburg met de veelbelovende titel "*Quand les cathédrales étaient peintes*" het aandurft om in het ganse boek geen woord te zeggen over de kleurige afwerking van de gebouwen uit die tijd, alsof een kerk enkel uit architectuur en sculptuur zou bestaan.

Wanneer we over muurschilderingen spreken, bedoelen we niet enkel de figuratieve composities op muren en gewelven, maar even goed elke afwerkingslaag, al dan niet gekleurd of versierd, waarmee het ruwe bouw materiaal werd bedekt. De hardnekkige misvatting – in de hand gewerkt door de restauratiepraktijk van de 19de en 20ste eeuw – dat in middeleeuwse interieurs de stenen zichtbaar waren, leeft tot op heden ten dage voort, niettegenstaande de talrijke publikaties en studies, zowel kunsthistorische als materieel-technische, die het tegenovergestelde bewijzen. Een gebouw werd pas in gebruik genomen als het "afgewerkt" was, en daarbij hoeven we ons beslist geen dikke pakken vormeloze pleister voor te stellen. Tijdens restauratiewerken in de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal in Antwerpen bleek dat de oorspronkelijke afwerkingslaag, vooral op de prachtig bewerkte en gefrijnde natuursteen, uiterst fijn en bijna transparant was.

Over de muurschilderkunst en de afwerking van kerkgebouwen en woonhuizen werd nog maar weinig onderzoek verricht, al zijn er aanzetten om dit onderwerp op een meer systematische wijze aan te pakken. De wetenschap dat oude afwerkingslagen in middeleeuwse gebouwen belangrijk zijn en tot het "historisch document" van het gebouw behoren, heeft

Een schilderess brengt een onderschildering in houtskool aan op een muur

Franse miniatuur uit Boccaccio's *Le livre des clères et nobles femmes*
15de eeuw
Bibliothèque Nationale Parijs, ms.fr. 599, fol. 53v.

De slotkapel van Laarne

reeds geleid tot een meer omzichtige aanpak van pleisterlagen vooral tijdens restauratiewerken of in voorbereiding ervan. Het besef dat deze oude pleisterlagen bovendien dragers kunnen zijn van verborgen muurschilderingen, heeft de jongste tijd tot belangrijke nieuwe vondsten, ook in woonhuizen, aanleiding gegeven.

Muur- en gewelsschilderingen in onze streken kunnen zich op vrijwel elke drager bevinden: kalksteen, zandsteen, mergelsteen, ijierzandsteen, baksteen en zelfs leem. Daarboven wordt een pleisterlaag aangebracht, waarvan de dikte meebepaald wordt door de oppervlaktestructuur van de drager. Op een vrij ruwe muur wordt gewoonlijk in twee lagen gepleisterd: een dikkere laag ter effening en een dunne laag als eigenlijke ondergrond van de beschildering. Deze mortellaag bestaat hoofdzakelijk uit een mengsel van kalk en zand, waaraan nog andere stoffen kunnen toegevoegd worden: gips, krijt, haren ter versteviging. Na deze voorbereiding kan de schilder beginnen. Muren werden niet altijd onmiddellijk na het bouwen en na het pleisteren beschilderd. Er kon een bepaalde periode voorbijgaan vooraleer de eerste schilderingen werden aangebracht. Wanneer de pleisterlaag op dat ogenblik niet meer zuiver was, werd er een nieuw kalklaagje aangebracht.

Hoofdbestanddelen van de verf zijn uiteraard de pigmenten. Alhoewel laboratoriumonderzoek tot nu toe weinig systematisch werd uitgevoerd, hebben we toch een idee van veel voorkomende pigmenten in de Vlaamse muurschilderkunst van de middeleeuwen. Als wit werden loodwit of kalk gebruikt, als zwart koolzwart of lampenzwart. Blauw was een kostbaar pigment: naast het zeldzame lapis lazuli was er het schitterende azurietblauw. Als roden gebruikte men het heldere vermiljoen of cinnaber en ook minium en rode aarde. Voor groenen stonden groene aarde en het duurdere malachiet ter beschikking. In de aardekleuren waren talrijke tinten terug te vinden: groen, geel, rood, oker. Bij rijke schilderingen treft men soms edelmetalen aan: goudblad, zilver, tinfolie en andere.

Om te kunnen schilderen, moeten deze droge pigmenten met een bindmiddel vermengd worden. De aard van het bindmiddel bepaalt de schildertechniek. Bij temperaschilderingen wordt daartoe ei, dierlijke lijm, caseïne (kaasstof) en plantaardige gommen gebruikt. Bij kalkschilderingen worden de pigmenten vermengd met kalkmelk of kalkwater. Bij olieverschilderingen, die vanaf de 15de eeuw vooral in het Gentse aanwijsbaar zijn, wordt drogende olie zoals lijnolie en papaverolie gebruikt.

Een iconografisch totaalprogramma

De slotkapel in Laarne bevindt zich op de verhoogde gelijkvloerse verdieping van de vierkante donjon, die behoort tot de oorspronkelijke 14de-eeuwse constructie. Twee periodes hebben hun stempel gedrukt op het kapelinterieur: de gotiek, zoals de beschilderingen op de muren en het kruisribgewelf aantonen, en de barok, die de kapel verbouwde en heraankleedde waardoor een gedeelte van de oorspronkelijke muurschilderingen beschadigd werd. Bij deze aanpassing aan de nieuwe stijl werd in de noordmuur een groot venster geopend. Aan de oostzijde werd een barokaltaar geïnstalleerd. De muurschilderingen verdwenen onder de witkalk en de muren werden tot op een bepaalde hoogte aangekleed met goudleer. In oude publikaties is sprake van de verwijdering van dit goudleerbehang in 1911, waarbij toen voor het eerst de aanwezigheid van muurschilderingen werd opgemerkt.

De kapel is bijzonder interessant omdat, wellicht onmiddellijk na het beëindigen van de architecturale bouwwerken, de muren en gewelven werden beschilderd volgens een iconografisch totaalprogramma. Ondanks de grote lacunes en de fragmentarische bewaringstoestand zijn er nog voldoende restanten aanwezig om het schema te reconstrueren.

De iconografie van deze kapel is zodanig opgevat dat op de muren scènes verschijnen van het Nieuwe Testament en op de gewelven voorstellingen uit het Oude Testament. De onderste zone is traditioneel afgewerkt met gordijnschilderingen.

Op de noordmuur staan twaalf hiëratische apostelfiguren. In hun lange gewaden en met hun traditioneel blote voeten zijn ze twee aan twee voorgesteld, elk met een boek en met hun persoonlijk attribuut. Bij het kappen van het grote barokke venster gingen de vier middelste apostelen verloren. De figuren zijn levensgroot en tekenen zich af tegen een rode achtergrond, die met gele bloemensjablonen verfraaid is. Een dergelijke achtergrond is overal in de kapel aanwezig. We identificeren de apostelen van links naar rechts volgens hun persoonlijk attribuut: Philippus met een kruislans, Mattheus met een zwaard, Jacobus de Meerdere met een pelgrimsstaf, Jacobus de Mindere met een vollerstang, Simon met een zaag, Petrus, Thomas en Simon Taddeus (?), Andreas met een Andreaskruis, Matthias met een bijl, Johannes de evangelist met een kelk en vluchtende slang en Bartholomeus met een mes. De meeste apostelattributen verwijzen naar het wapen waarmee ze vermoord werden.

Boven de figuren was nog een tafereel geschilderd. Het is nog niet uitgemaakt of dit gelijktijdig met de apostelen werd aangebracht, dan wel later.

Slotkapel van het kasteel van Laarne

14de eeuw

Algemeen gezicht met links het Laatste Oordeel, in het midden de Geboorte van Jezus en rechts een paar apostelen. Op het gewelf een brandoffer met een ram en het Offer van Isaac.

In tegenstelling tot de voorstelling onderaan zijn de figuren niet uitgespaard in de rode grond, waardoor ze moeilijker leesbaar zijn. We onderscheiden links van het venster een vrouwelijke heilige en rechts Catharina van Alexandrië, herkenbaar aan haar attriboot, het wiel, dat verwijst naar haar marteling.

Op de westmuur, rechts van het oorspronkelijke venster, is de Geboorte van Christus afgebeeld. Maria ligt op een rustbed, de hand uitgestrekt naar Jezus in de kribbe. Boven zijn hoofd waken de os en de ezel. De figuur van de zittende Jozef is nog moeilijk te onderscheiden. Deze iconografie van de Geboorte ging vooraf aan de meer bekende, latere voorstellingswijze waarbij Maria en Jozef in de stal knielen voor het Kind, dikwijls vergezeld van engelenfiguren.

Links op dezelfde muur was een Laatste Oordeel weergegeven, in een vrij eenvoudige vorm, met een beperkt aantal figuren en zonder de anekdotische details, waarmee de Laatste Oordeelsvoorstellungen van de 15de en 16de eeuw worden opgesmukt. Het centrum van het tafereel is ingenomen door een majestatische oordelende Christus. Hij is gezeten op een dubbele regenboog en uit zijn mond komt een zwaard. Onderaan zijn de verrijzende doden afgebeeld. Uit hun serene houding met samengevouwen handen kan afgeleid worden dat het om uitverkorenen gaat. Langs de andere kant is een grote lacune, veroorzaakt door een diepe barst, wellicht afkomstig van een aardbeving in de 18de eeuw. Daar is enkel een gedeelte van een groot stenen graf (?) te onderscheiden.

Op de oostmuur, achter en naast het marmere barokaltaar, staat een figuur van zulke reusachtige afmetingen dat het enkel een Heilige Christoffel kan zijn. Een gedeelte van het personage wordt door het altaar bedekt. Christoffel was tijdens de middeleeuwen bijzonder populair als schutheilige tegen een onvoorbereide dood. Het was voldoende een afbeelding van Christoffel te bekijken om deze bescherming te genieten, en daarom waren dergelijke voorstellingen overal aanwezig.

Van de vierde muur blijft weinig over: enkel een figuur met een hinde die naar hem opspringt en een fragment van een troon (Aanbidding van de koningen?) zijn te onderscheiden.

Op de gewelven komt het Oude Testament aan bod. Het best bewaarde tafereel is het Offer van Isaac: de aartsvader Abraham, staande voor een boom, heft het mes op naar zijn zoon Isaac, die met de rechterhand tegen zijn kaak in het typisch berustend gebaar zijn lot afwacht. Op het naastliggende gewelfvlak loopt dit verhaal verder: we zien een brandoffer met een ram, dat Isaacs plaats als offergave heeft ingenomen.

De overige gewelfvelden zijn slecht bewaard. Af en toe komt een klein fragment tevoorschijn: zo is er bijvoorbeeld een ladder, die zou kunnen verwijzen naar de geschiedenis van de Droom van Jacob. Verder zijn een zittende figuur met gesloten ogen en twee staande personages te onderscheiden. Hier is wellicht de geschiedenis van Jacob en Esau uitgebeeld, die hun blinde vader misleidden in verband met het eerstgeboorterecht. Deze figuur met gesloten ogen is trouwens de enige in de kapel die zijn volledige gelaatstekening heeft bewaard. De lijnen zijn krachtig en expressief gepenseeld.

De slechte bewaringstoestand van de figuren en van de kapeldecoratie in zijn geheel is waarschijnlijk te wijten aan het feit dat ze heel lang zichtbaar bleven en dus aan natuurlijke veroudering en slijtage hebben blootgestaan. Door hun privé-karakter in een versterkte waterburcht, bleven ze gespaard van alle beeldenstormen en andere vormen van iconoclasme. Waarschijnlijk werden ze pas bij de barokke heraankeuring van de kapel witgekalkt, maar toen waren de details van gezichten en lijnvoering al verdwenen.

Deze vroeg-gotische muurschilderingen harmoniëren volkomen met de architectuur. Ze geven de ruimte gestalte en doorbreken de muur niet met perspectieven, maar bevestigen daarentegen de bouwonderdelen in hun eigenheid: de muren als verticale dragers en de gewelven als afsluiting. Het ontbreken van een realistische ruimtesituering, zoals we die in latere voorbeelden zullen terugvinden, en de abstracte achtergrond met sjabloonmotieven dragen hiertoe bij.

De 14de-eeuwse schilderingen uit het slot van Laarne zijn verwant met de grote figuren van Christoffel en Sint-Jan de Doper en met de apostelen van het Laatste Avondmaal in de Bijlokerefter te Gent. De gelijkenissen manifesteren zich zowel in de langgerekte vorm van de figuren als in het palet met overwegend aardekleuren. Ook de Heilige Lodewijk in het koor van de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Brugge is verwant met de Laamse muurschilderingen. De sierlijke heupstand is typisch voor deze periode, waarin men zich duidelijk op Franse voorbeelden inspireerde.

De apostelen Andreas, Matthias, Johannes en Bartholomeus

14de eeuw
Laarne, slotkapel

De blinde vader van Ezau en Jacob (?)

Gewelschildering
14de eeuw
Laame, slotkapel

Alhoewel hier op de muren het Nieuwe Testament en op de gewelven het Oude Testament in beeld gebracht worden, kunnen we toch niet spreken van typologische voorstellingen in de strikte zin van het woord. De typologieën, waarbij een gebeurtenis uit het Nieuwe Testament wordt voorafgebeeld door één of meerdere verhalen uit het Oude Testament, werden vooral op het einde van de middeleeuwen zeer populair, na het drukken van de *Biblia Pauperum* en de *Speculum Humanae Salvationis* of de *Spiegel van de menselijke behoudenis*. De Calvarie van Christus bijvoorbeeld wordt dan vergezeld van vroegere "offers" uit het Oude Testament. Het onmiddellijk verband tussen Oude en Nieuwe Testament is hier nog niet zo duidelijk, en zal pas in de 15de eeuw grote opgang maken.

De beeldwereld van de begijnen

Vijf eeuwen muurschilderkunst in de begijnhofkerk Sint-Agnes te Sint-Truiden

De Sint-Agneskerk te Sint-Truiden, het centrale punt van een pleinbegijnhof even buiten de vroegere stadswallen, is op gebied van muurschilderkunst een merkwaardig monument. Omdat dit bedehuis schilderijen bevat vanaf de 13de tot de 17de eeuw, biedt het de mogelijkheid om de evolutie te bestuderen van de wandschilderkunst op gebied van stijl, iconografie en techniek. Het interieur werd beschilderd in een viertal onderscheiden periodes: rond 1300, rond 1490–1510, in het derde kwart van de 16de eeuw en tenslotte in de late 16de en vroege 17de eeuw.

Het begijnhof werd gesticht door de abt van de invloedrijke benedictijnerabdij van Sint-Truiden, Willem van Ryckel. Hij wees de begijnen een grondgebied aan en er werden een kerk en woonhuizen opgetrokken. De oudste gedeeltes van de kerk, de westgevel en de vier noordelijke traveeën, vertonen nog laat-Romaanse kenmerken. Het koor dagteekent uit het begin van de 14de eeuw, terwijl het middengedeelte in de 15de eeuw in baksteen werd opgetrokken.

Uit de vroegste beschilderingsperiode, rond 1300, dateren de intrigerende vroeg-gotische Vera Ikoon of het Ware Gelaat van Christus en een zeer gehavende Kroning van Maria, rechts en links van de kooringang. Tussen de vensters van het koor staan nog drie apostelen, waarschijnlijk behorend tot een grotere reeks van twaalf. J. Gérard beschreef verder nog een in 1860 ontdekt Laatste Oordeel dat op de triomfboog geschilderd was.

Vanaf haar ontdekking is de Vera Ikoon-voorstelling een iconografisch twistpunt geweest. Er bestaat geen twijfel over de identificatie van het Ware Gelaat, maar het is de dragende figuur die vragen oproept. Deze elegante jonge vrouw werd aanzien als het Byzantijns madonnatype van de Blacherniotissa, een vroege Veronicavoorstelling, een anonieme dragende figuur, de Heilige Agnes, Salomé met het hoofd van Johannes de Doper, een symbolische voorstelling van de Kerk, een allegorische voorstelling van de Sapientia en een Heilige Magdalena. Verschillende onopgeloste vragen blijven de identificatie bemoeilijken: waarom heeft de figuur die het Christushoofd draagt geen nimbus, terwijl de andere heiligen uit deze vroege beschilderingsperiode er zonder onderscheid wel één hebben? Wat doet dit tafereel op de plaats waar normaal een altaar van de patroonheilige, in casu de Heilige Agnes, staat en waarom is deze heilige ook nergens anders op de muren en pijlers afgebeeld? Wie zijn de twee andere heiligen in de geschilderde zijnissen en waarom staan deze op ongelijke hoogte?

De begijnhofkerk te Sint-Truiden

Algemeen gezicht naar het oosten, met links de Martelingen van Agatha, Margaretha, Elisabeth en Odilia, rechts de Geboorte van Jezus, de Jongeman en de dood, de Opgang van Maria naar de tempel (1490–1510) en de Vera Ikoon (1300), het Ware Gelaat van Christus.

Een oplossing van dit iconografisch raadsel kan slechts gevonden worden als er ergens een vergelijkbare voorstelling uit dezelfde periode aangetroffen wordt. In afwachting blijft het een boeiende denkoefening voor kunsthistorici en iconografen. Het mysterie van de identificatie doet inmiddels geen afbreuk aan de etherische schoonheid van deze vroeg-gotische muurschildering met zijn helderrode en -blauwe kleuren, de verfijnde grafische lijnvoering, de eenvoudige en harmonische architecturale omlijsting en de bijna getekende gezichten met krullend haar, amandelvormige ogen en de geprononceerde rode kaken.

De Kroning van Maria links van het koor, het bijna verdwenen Laatste Oordeel op de triomfboog en de apostelen als symbolen en steunpilaren voor de Kerk zijn traditionele iconografische onderwerpen, die niet onmiddellijk typerend zijn voor een begijnhofkerk. Door de verbouwing van het middengedeelte (stabiliteitsproblemen?) weten we niet hoe de rest van de kerk beschilderd was. De bewaarde schilderijen van deze eerste periode bevinden zich alle op een ondergrond van mergelsteen, waarop als preparatie een uiterst dun kalklaagje zit. Ze zijn geschilderd met een beperkt maar zuiver palet: rood, blauw, groen, wit en zwart.

De tweede periode van omstreeks 1490–1510 voert een indrukwekkende reeks heiligen en taferelen ten tonele. Ze bevolken de pijlers en zijmuren van het kerkschip. Het leven van Maria wordt in talrijke episodes verhaald.

De Jongeman en de dood
1490–1510
Sint-Truiden, begijnhofkerk

De Geboorte van Jezus, de Jongeman en de dood, de Opgang van Maria naar de tempel (1490–1510) en de Vera Ikoon (1300), het Ware Gelaat van Christus
Sint-Truiden, begijnhofkerk.

De Opgang van de kleine Maria naar de tempel is afgebeeld op een schier eindeloze trap tot bij Zacharias, die haar in bisschopsomaat opwacht. Door de open vensters zijn tempeldienaressen zichtbaar. Anna en Joachim, Maria's ouders, zijn gesticulerend met elkaar in gesprek.

Het Annunciatietafereel is zeer traditioneel van iconografie. Het toont Maria die op een houten bidstoel zit en zich omwendt naar de engel, gehuld in een goudbrokaten koorkap en met in zijn handen een banderol met de tekst "AVE MARIA (GRATIA) PLENA (DOMINUS) TECUM".

Het Huwelijk van Maria en Jozef wordt ingezegend door een hogepriester, als bisschop gekleed, die – zoals het bij de Joden gebruikelijk was – met een zegenend gebaar de stola over de handen vouwt, terwijl vier getuigen toekijken.

Het Bezoek van Maria aan haar nicht Elisabeth is gesitueerd in open lucht, met op de achtergrond een huis met trapgevel en een ooievaarsnest in de top.

Op het Geboortetafereel knielt Maria bij een heel klein kindje, terwijl Jozef een lantaarn vasthoudt. Tussen hen in knielen twee engeltjes. Op de achtergrond, in een groen landschap, melden de engelen met banderollen de blijde boodschap aan de herders.

De Dood van Maria is in al haar eenvoud indrukwekkend weergegeven: in een gotisch baldakijnbed ligt de stervende Maria met een kaars in de hand. Johannes houdt haar hand vast, terwijl de andere apostelen rond het bed verzameld zijn met gelaatsuitdrukkingen van beheerste ontredde-ning.

De Kroning van Maria door de Drievuldigheid – het laatste tafereel van de cyclus – is monumentaal door de symmetrische opstelling van de personages. Op een verhoog zitten God de Vader, Maria en God de Zoon, terwijl de Heilige Geest boven hen zweeft. Engelen houden een eredoek vast en bespelen muziekinstrumenten zoals een luit en een harp.

De overige pijlers en muren worden ingenomen door overwegend vrouwelijke heiligen en voorstellingen die refereren aan populaire volksdevoties. We bemerken op de noordermuur een dubbelvoorstelling van de Heilige Hubertus: de Beking tijdens de jacht en Hubertus in bisschopsomaat. Cecilia met een draagbaar orgeltje, Lucia met een zwaard door de keel en Franciscus die de stigmata ontvangt, vormen een triptiek. De andere heiligen zijn op de massieve vierkante pijlers geschilderd: de Heilige Geneveva van Parijs met een duiveltje dat haar kaars uitblaast en een engeltje dat de kaars terug aansteekt, de Heilige Elisabeth van Hongarije met een schotel vissen, de Heilige Margaretha van Antiochië met een geketende duivel en een zwaard, de martelingen van de Heilige Agatha, de Heilige Gertrudis van Nijvel met muizen op haar staf, de Heilige Magdalena met een zalfpot en tenslotte de ietwat verrassende voorstelling van de Jongeman en de dood, waarbij een elegant geklede man met pluimenbaret bij de mouw gegrepen wordt door de

De Heilige Ursula met pijlen in de hand en beschermelingen onder haar schutsmantel

Derde kwart 16de eeuw
Sint-Truiden, begijnhofkerk

Het Bezoek van Maria aan haar nicht Elisabeth

1490-1510
Sint-Truiden, begijnhofkerk

De Opgang van Maria naar de tempel: Anna en Joachim

1490-1510
Sint-Truiden, begijnhofkerk

De apostel Johannes

1300
Sint-Truiden, begijnhofkerk, koor

De Heilige Geneveva van Parijs

1490-1510
Sint-Truiden, begijnhofkerk

De Dood van Maria
1490–1510
Sint-Truiden, begijnhofkerk

dood, die een pijl op zijn hart richt. De nog leesbare tekst laat niets aan de verbeelding over: "... ghi moet sterven... die doot es hi die niemant en spaert... ik moet er aen na my(n) verdiensten loen ontfaen..."

In tegenstelling tot de muurschilderingen uit de eerste fase zijn die uit de tweede periode aangebracht op een bakstenen drager die voorzien is van een dubbele mortellaag: een tamelijk grof kalk-zandmengsel met dierlijke haren ter effening en daarop een dun kalklaagje als eigenlijke ondergrond voor de beschildering. Het kleurenpalet is uitgebreid, al zijn de kostbare pigmenten zoals blauw en groen, spaarzaam gebruikt. De figuratie is zeer lineair, met zware en opvallend hoekige omtreklijnen en is als zodanig verwant aan de gelijktijdige houtsneden waarop ze waarschijnlijk geïnspireerd zijn.

De plaatsing van de voorstellingen doet veronderstellen dat de begijnen in het voorste gedeelte van het kerkschip een soort "begijnenkoor" hadden. De tafereelen binnen deze ruimte vormen immers een afgesloten iconografisch geheel. De voorstellingen bevinden zich op de twee zijden van de pijlers, die zichtbaar zijn als men geknield zit in de richting van het koor. Daar de begijnen geen kloosterorde waren, hadden zij niet het recht te zetelen in koorbanken die opgesteld waren in de as van de kerk.

In de zijbeuken en in het achterste gedeelte van de kerk, waar wellicht gelovigen van buiten het begijnhof plaatsnamen, is de iconografie meer populair, meer "tot een groot publiek" gericht, met volksdevoties zoals Hubertus en Franciscus.

In een begijnhofkerk verwacht men zich aan een typisch vrouwelijke iconografie, met als centrale figuur Maria, het uitgelezen voorbeeld voor de vrome begijnengemeenschap. De andere voorgestelde heiligen worden geassocieerd met goede werken, vooral dan het verstrekken van hulp aan armen en noodlijdenden. Genoveva was bekend om haar werken van barmhartigheid en haar aanwezigheid wordt verklaard door het nabijgelegen bedevaartsoord Zepperen, waar een ganse cyclus aan haar leven is gewijd. Elisabeth was, naast Margaretha, een belangrijke begijnenheilige. De afwezigheid van Catharina valt op. Gertrudis daarentegen was eerder een volksheilige, wat haar plaats achteraan in de kerk verklaart. Dit tafereel werd trouwens door een mannelijke schenker bekostigd, terwijl op vele andere schilderingen begijnen als stichteressen afgebeeld zijn. Eén enkele maal, en niet toevallig bij het Huwelijk van Maria en Jozef, is een gezin als schenker voorgesteld: de man is overleden, te oordelen naar het kruis op zijn borst en zijn vrouw, als begijn gekleed, is waarschijnlijk als weduwe in het begijnhof ingetreden. Ook hun kinderen zijn afgebeeld, zoals de traditie het voorschrijft de dochters bij de moeder en de zonen bij de vader.

Van wijze en dwaze maagden

De derde beschilderingsperiode, mogelijk uit het derde kwart van de 16de eeuw, is interessant omdat toen veel van de aanwezige taferelen overschilderd werden, in de stijl en iconografie van die tijd. Slechts twee taferelen bleven bewaard: de Keulse heiligen Ursula en Odilia. De aanwezigheid van deze twee beschermheiligen kan verklaard worden door het feit dat de begijnhofkerk een groot aantal relieken bezat die door abt Willem van Ryckel van de Sint-Truidense benedictijnerabdij aan de begijnen geschonken werd bij de stichting van hun gemeenschap. De abt speelde een grote rol in de verspreiding van de relieken en in de ontwikkeling van de devotie voor Ursula en haar elfduizend maagden. Odilia was één van Ursula's gezellinnen en haar gebeente berust nu in het nabijgelegen klooster van Kolen/Kermiel.

De overschilderingen van de derde periode zijn hoofdzakelijk bekend uit oude publikaties van kort na de ontdekking in 1860 en uit de aquarellen van Camille Tulpinck, gemaakt vóór de restauratie van Comelis Leegenhoek in 1934, zijn deze overschilderingen ons bekend. De "oude" Boodschap uit 1490-1510, bijvoorbeeld, kreeg bij de overschildering een totaal andere iconografie: God de Vader zendt een klein Jezuskindje op een lichtstraal naar Maria. Thans is van deze overschildering, die Leegenhoek grotendeels verwijderde, nog enkel een klein God-de-Vaderfiguurtje in de linkerbovenhoek bewaard. De iconografie van de annunciatie werd hier dus gekoppeld aan die van de incarnatie, maar deze interpretatie van de boodschap wordt later verboden door het Concilie van Trente.

De stijl van deze schilderijen is zeer picturaal en is verwant aan de contemporaine paneelschilderkunst. De eenvoudige spiritualiteit, die de eerste schilders van de begijnhofkerk kenmerkte, ging hierbij wel grotendeels verloren.

De laatste beschilderingen, daterend van het einde van de 16de en het begin van de 17de eeuw, vallen strikt genomen buiten het bestek van de middeleeuwse muurschilderkunst. Ze werden niet in één campagne geschilderd, maar door verschillende meesters op muren en pijlers toegevoegd aan het aanwezig bestand. De veelheid aan iconografische thema's zonder onderlinge samenhang en een verzwakking van technische en esthetische kwaliteiten, zijn de opvallendste kenmerken van deze periode, waarin naast diverse heiligen vooral de werken van barmhartigheid en de rozenkrans de voorkeur genoten.

Een moraliserende muurschildering in de begijnhofkerk Sint-Jan de Doper te Leuven

Naast de westelijke ingang deur van de Leuvense begijnhofkerk bleef een indrukwekkende muurschildering bewaard, die onmiddellijk opvalt door haar rijke kleurintensiteit en haar intrigerende iconografie. Aan de oorsprong van deze voorstelling ligt Mattheus 25, 1-13 waarin het Rijk Gods vergeleken wordt met "tien maagden, die haar lampen namen en uitgingen om bruidegom en bruid te ontmoeten. Vijf van haar waren dwaas en vijf waren wijs. De vijf dwazen namen wel haar lampen, maar geen olie mee; de wijze daarentegen namen met haar lampen ook olie mee in haar kruiken. Toen nu de bruidegom langer uitbleef, kregen zij allen slaap en sluimerden in. Maar midden in de nacht werd er geroepen: Ziet, daar komt de bruidegom aan; gaat naar buiten, hem tegemoet." De rest van het verhaal is ons bekend: de wijze maagden worden binnengelaten ter bruiloft, de andere die te laat waren, stonden voor een gesloten deur.

Deze iconografie wordt in verband gebracht met het Laatste Oordeel. De bruidegom is dan Christus, die voor de poort van het Rijk Gods staat. De wijze maagden zijn een voorafbeelding van de uitverkorenen en de dwaze de verdoemden. In hetzelfde denkschema worden de wijze maagden geassocieerd met de deugden en de dwaze met de ondeugden.

De rijke iconografie met vele ondertonen en verwijzingen is hier uitgebreid voorgesteld: de bruidegom is Christus, die voor een gebouwtje met uitspringende hoektorens staat. De trappen naar de constructie worden opgegaan door de wijze en afgedaald door de dwaze maagden. De wijze dames, met banderollen boven hun hoofden, die naar de deugden verwijzen (de bovenste is de reinheid), zijn mooi gekleed. Hun lange haren hangen los om de schouders en ze dragen elk hun brandende lamp. Christus verwelkomt hen in het Rijk Gods met uitnodigende rechterhand. De dwaze maagden daarentegen worden naar de hel verwezen. Ze dragen lege, omgekeerde lampen en boven hun hoofden zweeft een duivelse figuur met een ijzeren pook. Hun frivole kledij met modieuze opzichtige hoofddeksels symboliseert de ondeugden. Een nog leesbare banderol vermeldt de luxuria. De maagd op de onderste trap valt bijna in de geopende hellepoort, traditioneel voorgesteld als een geopende mond met vlammend vuur.

De overwelfde ruimte onder de trap toont een kerkinterieur met een altaar. Het gepolychromeerde passieretabel is duidelijk zichtbaar. Links zijn bedrijvige vrouwen voorgesteld die goede werken uitvoeren, terwijl rechts de slechte vrouwen zich overgeven aan de ondeugden: één draagt een geldbeurs, een andere spiegelt zich en een derde rukt zich de haren uit het

Parabel van de wijze en de dwaze maagden

15de eeuw
Leuven, begijnhofkerk
Sint-Jan de Doper.

hoofd van nijd. Rechts verbeeldt een slapende beginnende de luiheid. Ze merkt zelfs de aanwezigheid van de brandende hellemuil niet op.

Deze parabel, gecombineerd met de deugden en de goede werken, past met haar moraliserende en didactische instelling perfect in een begijnenkerk. Ze moet de vrome vrouwen er aan herinneren in hun levenswandel het rechte pad te houden, met als uiteindelijke beloning de vereniging met de mystieke Bruidegom.

Veel attributen en details in deze voorstelling verwijzen naar de mysteriespelen, die in de volkstaal door leken werden opgevoerd op de trappen van de kerk, ter vervanging van de vroegere liturgische drama's die in het Latijn door de priesters in de kerken zelf werden verzorgd. Wellicht is zelfs de trap waarop de maagden zich bevinden, nog een realistische verwijzing naar de kerktrappen. In elk geval zijn de voorgestelde lampen rechtstreeks aan deze opvoeringen ontleend. Exact dezelfde lampen vinden we trouwens terug op een prachtige voorstelling van deze parabel van de wijze en de dwaze maagden op de predella van een Antwerps retabel, dat thans in Vaksala/Zweden bewaard wordt. Ook daar dragen de modieus geklede vrouwen klokvormige lampen. De parabel is er in zijn puurste vorm weergegeven: enkel de tien vrouwen zijn voorgesteld, vijf met brandende en vijf met uitgedoofde lampen. Deze voorstelling was altijd zichtbaar voor de gelovigen, zelfs als het retabel dichtgeklapt was en vormde een voortdurende aansporing tot waakzaamheid en gebed.

De wijze en de dwaze maagden

15de eeuw
Predellasculpturen op een Antwerps retabel Vaksala, Zweden

De bedevaartkapel van de Jeruzalemvaarders

Muurschilderingen in de crypte van de Sint-Baafskathedraal te Gent

Een groot ensemble van geschilderde taferelen bevindt zich in het Romaanse gedeelte van de crypte onder de Sint-Baafskathedraal te Gent. Deze ruimte onder de toenmalige Sint-Janskerk werd in 1480 omgevormd tot een oratorium. Er stonden twee belangrijke devotiebeelden opgesteld, die al spoedig een stroom van bedevaarders aantrokken: een laatmiddeleeuwse piëta en een graflegging van meester Willem Hughe. Deze graflegging werd in 1656–1659 nogal ingrijpend gerestaureerd, wellicht na beschadigingen tijdens de beeldenstorm van 1566, en bevindt zich nu nog in de crypte. Door de

aanwezigheid van deze beeldengroep werd de crypte al vlug "Jeruzalemkapel" of zelfs kortweg "Jeruzalem" genoemd en werd ze druk bezocht door pelgrims die in het Heilig Land naar de grafkerk in Jeruzalem waren geweest of dit wilden doen en door al degenen die deze lange tocht niet konden ondernemen maar toch de graflegging van Christus wilden herdenken en profiteren van de bijhorende aflaten. Terwijl de bedevaarders naar Santiago de Compostela in Gent verzamelden in de Sint-Jacobskerk en deze naar Rome in de Sint-Niklaaskerk, werd de crypte van Sint-Baafs aldus het verzamelpunt van de Jeruzalemvaarders.

Deze bedevaartkapel genoot een grote populariteit en was geopend van 1480 tot 1540. Alle muurschilderingen die er zich in bevinden, werden in die periode vervaardigd. Het zijn devotieschilderingen, gemaakt in opdracht van godvruchtige pelgrims, waarbij enkel de Kruisdraging, de Bespottung van Christus (die tweemaal voorkomt) en de Piëta rechtstreeks met het gebeuren in Jeruzalem in verband staan. Ook de engelen, die de gewelven sieren en

passie- en muziekinstrumenten dragen, behoren tot deze iconografie. De overige voorstellingen zijn een bonte verzameling van plaatselijke volksdevoties.

Op de onregelmatige muurvlakken boven de pijlers zijn een aantal heiligen geschilderd, die aangeroepen werden tegen alle mogelijke kwalen: Appolonia, afgebeeld met boek en tang, kon de mensen van hun tandpijn verlossen; Guido van Anderlecht (?) was behulpzaam voor vele ziekten zoals hondsdolheid en epilepsie. Simon en Clara zijn voorgesteld in een dubbelnis, voor een rode achtergrond met gouden sterren. De apostel Simon toont zijn martelwerktuig, een zaag, en Clara heeft als attriboot een monstrans en een kromstaf. De abdis Gertrudis van Nijvel werd aangeroepen tegen ratten en muizen, die in de beeldvoorstellingen altijd langs haar klederen en staf omhoogkruipen. Ze is hier in het gezelschap van een ongeïdentificeerde vrouwelijke heilige en van Maria, die haar dode Zoon op de schoot houdt. Een volgende groep toont Livinus, Anna en Macharius.

De bisschop Livinus houdt een tang met zijn uitgerukte tong vast. De plaatselijke heilige Macharius was eveneens bisschop en werd met nagels aan de vloer gespijkerd, terwijl op zijn borst een gloeiende steen werd gelegd. Aan al deze beproevingen en aan zijn gevangenneming kon hij miraculeus ontkomen. Anna is hier voorgesteld "ten drieën", dus met Maria en het Jezuskind. Gregorius is weergegeven op het ogenblik dat hij tijdens het opdragen van de mis een visioen krijgt van de lijdende Christus, omringd door de passiewapens. De Heilige Agnes in hermelijnen mantel heeft een lam als symbool van haar maagdelijkheid. Een zwaard doorboort haar hals. Een dubbelvoorstelling voert Daniël en Julianus ten tonele: de oudtestamentische figuur Daniël zit opgesloten in een leeuwenkuil, terwijl hem in zijn verzegelde gevangenis eten gebracht wordt door de profeet Habacuc in gezelschap van een engel. Onderaan brengen Julianus en zijn vrouw Christus in hun boot naar de overkant van de rivier.

De Sint-Baafscrypte te Gent
Algemeen gezicht

Een beul bij de Bespotting van Christus

1480–1540
Gent, Sint-Baafskathedraal,
crypte

Een volgende schildering combineert drie heiligen: Fiakele, Stefanus en Leonardus. De monnik Fiakele houdt een boek en een spade in de hand. Stefanus, die gestenigd werd en aldus de eerste christelijke martelaar werd, is uiteraard voorgesteld met stenen. Leonardus, met een boek en boeien, kreeg van Clovis het privilege gevangenen te bevrijden, omdat hij door zijn gebeden koningin Clothildis had bijgestaan bij haar barensweeën tijdens een jacht.

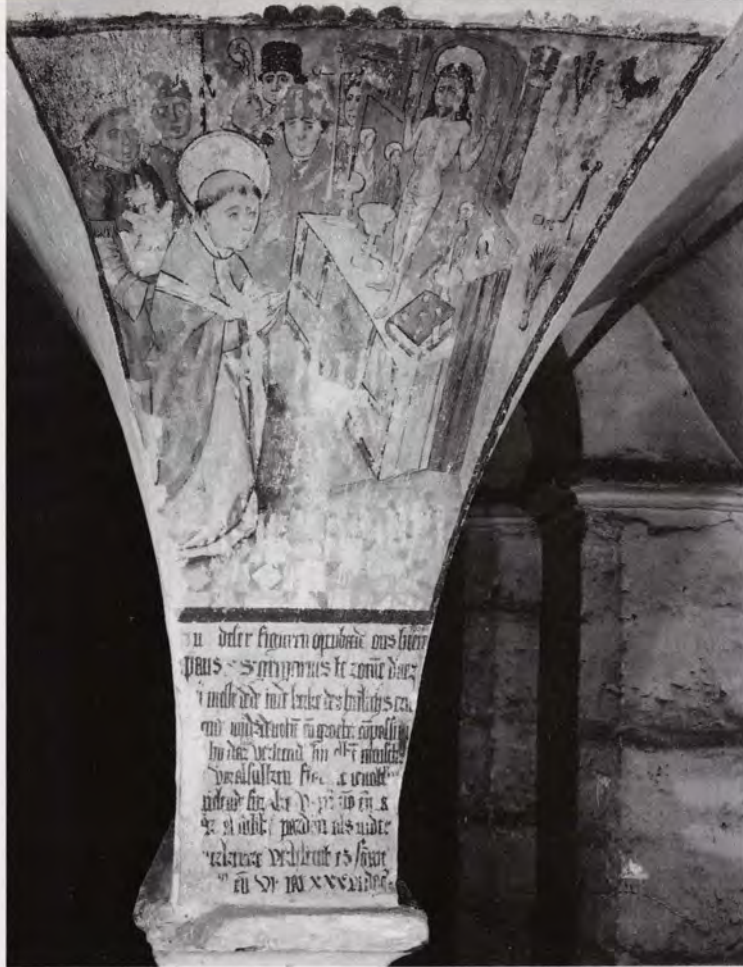
Bavo (?) en Amelberga bevinden zich eveneens in een dubbelnis. De latere patroonheilige van de kerk, Sint-Bavo, wordt meestal afgebeeld als edelman met een zwaard. De abdis Amelberga met staf en boek werd door een vis over de Schelde gevoerd, vandaar de afbeelding van dit dier onder haar voeten.

De volksprediker Bernardus van Siena, met een Christusmonogram, heeft drie bisschopsmijters aan zijn voeten. Ze verbeelden de drie bisschopszetels die hij achtereenvolgens weigerde: Ferrara, Siena en Urbino. Een volgend drietal brengt de heiligen Ontcomena, Christoffel en Elisabeth in beeld. De vreemde legende van Ontcomena of Wilgefortis (virgo-fortis) ontstond uit verkeerd begrepen Christusvoorstellingen die door pelgrims naar Lucca als bedevaarttekens werden meegebracht. Hierop was Christus in een lang kleed afgebeeld, en dus niet met een lendendoek zoals hij hier altijd voorgesteld werd. Daaruit ontstond het misverstand dat dit een vrouwelijke heilige met een baard was. Deze mannelijke kenmerken zou Ontcomena gekregen hebben om aan haar heidense huwelijkspretendent te ontsnappen. Haar woedende vader zou haar hierna gekruisigd hebben. Christoffel die Jezus over de rivier draagt, was zeer populair als beschermheilige tegen een onvoorbereide dood. Elisabeth, dochter van de koning van Hongarije, wordt voorgesteld met drie kronen. Een heilige pelgrim met bedevaardersattributen zou als Sint-Brandaan kunnen geïdentificeerd worden. Een geschilderde triptiek stelt Johannes de Doper voor, vergezeld van een pelgrim en de Heilige Margaretha van Antiochië, die de draak overwon.

De gewelven zijn bevolkt met engelen, die wapens van de passie en muziekinstrumenten dragen. Ze zijn slecht bewaard (te ver doorgedreven reiniging?). In betere conditie zijn de gewelfschilderingen in een kranskapel, waar ook dergelijke engelen afgebeeld zijn. De vlakken zijn met instrumenten gevuld.

De muurschilderingen, die typische devotiebeelden zijn, werden niet terzelfdertijd en ook niet door dezelfde hand vervaardigd. Ze zijn wisselend van kwaliteit zowel wat techniek als wat uitvoering betreft. Men kan ze dateren tussen 1480 en 1540, toen de crypte in gebruik was als Jeruzalemkapel. De taferelen werden door stichters besteld, hetgeen het soms tweemaal voorkomen van bepaalde voorstellingen en heiligen verklaart. Een iconografisch verband tussen de taferelen is dan ook onbestaande. Zelfs als heiligen gecombineerd worden tot één voorstelling, is er geen onderling verband tussen hen aanwijsbaar.

De muurschilderingen van de crypte werden in 1936 ontdekt tijdens werkzaamheden. Ze werden vrijgelegd en gerestaureerd door Frans-Jozef Coppejans in 1936–1937. Thans zijn ze opnieuw aan behandeling toe. De schildering met Johannes de Doper, de pelgrim en Margaretha werd in 1994 behandeld door de conserveringsploeg van het Bestuur Monumenten en Landschappen. De afbrokkelende pleisterlaag werd gefixeerd en een vroeger restauratieproduct, dat glanzend en verkleurd was, werd verwijderd.

De Gregoriusmis

1480–1540
Gent, Sint-Baafskathedraal,
crypte

Terwijl paus Gregorius de mis opdraagt, verschijnt Christus hem als Lijdensman, met zijn passiewapens: de geselpeal, de nagels, de haan van Petrus, de dobbelstenen, de tang en de rietstaf.

Daniël in de leeuwenkuil en de Heilige Julianus en zijn vrouw, die Christus over de rivier brengen

1480–1540
Gent, Sint-Baafskathedraal,
crypte

De Heiligen Fiakle, Stefanus en Leonardus

1480–1540
Gent, Sint-Baafskathedraal,
crypte

Het Laatste Oordeel
1509
Zepperen, Sint-Genovevakerk

Het Laatste Oordeel in de muurschilderkunst

Voor de middeleeuwse mens kent de geschiedenis een duidelijk eindpunt: het Laatste Oordeel. Voorstellingen in verband met de dood komen in de muurschilderkunst veel voor. Van dichtbij met de dood geconfronteerd door de achtereenvolgende pestepidemies van de 14de eeuw, zien we een vermenigvuldiging van iconografische thema's die met de zogenaamde "uitersten van de mens" verweven zijn: dodendansen, voorstellingen van de *Ars Moriendi* (de kunst van het sterven), de hoofdzonden, de deugden en ondeugden – en vooral dan in de schilderkunst en in de kathedraalsculptuur – de gecompliceerde voorstellingen van het Laatste Oordeel en de Apocalyps. Vermits de monumentale schilderkunst over grote muurvlakken kan beschikken, worden de Laatste Oordeelstaferelen gedetailleerd uitgebouwd, zich hierbij inspirerend op het liturgisch drama, dat in de kerken werd opgevoerd, en later op de mysterie- en mirakelspelen. Ook in de miniatuurkunst van die tijd treft men veel Laatste Oordeelvoorstellingen aan. Deze voorstellingen dienden de gelovigen tot een deugdzaam leven en de rechters tot een rechtvaardig oordeel aan te sporen. De vreugden van de hemel en de verschrikkingen van de hel werden suggestief gepenseeld, zodat de meestal ongeletterde middeleeuwer deze beelden regelmatig voor ogen zou hebben en zijn dagelijkse levenswandel eraan zou aanpassen.

Het thema van het Laatste Oordeel was zowel in de Oosters-Byzantijnse als in de Westerse wereld zeer populair. Van de Byzantijnse voorstellingen, waarvan de iconografie vrij streng bepaald was, bevindt de oudst bewaarde zich in de voorhal van de Hagios Stefanos te Kastoria in Noord-Griekenland. Het taferel uit de 9de eeuw toont een tronende Christus als rechter, omgeven door aartsengelen en engelen, met aan zijn rechterhand de hemel en aan zijn linkerhand de hellescènes. Ook het wege van de zielen komt reeds voor. Dit thema werd door de christenen overgenomen uit de Egyptische grafkunst en vond langs de Koptische en Cappadocische muurschilderingen zijn weg naar de Westerse kunst: Horus of Anubis, die het wege van de zielen controleert, wordt in de christelijke versie de aartsengel Michaël.

Na de weging werden de zielen, al naargelang het overwicht van hun goede of slechte daden, gescheiden. In de oudchristelijke kunst wordt dit gesymboliseerd door schapen (de uitverkorenen) en bokken (de verdoemden). Later worden de goeden onder leiding van de Heilige Petrus naar het Hemelse Jeruzalem gebracht, terwijl duivels de slechten wegslepen naar het eeuwige vuur.

Laatste Oordeelvoorstellingen bleven bewaard in de Sint-Dimpnakerk te Geel, het kasteel van Laarne, de Sint-Leonarduskerk te Zoutleeuw, de Sint-Genovevakerk te Zepperen, de Sint-Martinuskerk

te Aalst, de Sint-Lambertuskerk te Neeroeteren, de Sint-Guido- en Pieterskerk te Anderlecht, de Leprozerie Ter Banck in Rumst en de Sint-Agathakerk te Sint-Agatha-Rode. Sommige van deze voorstellingen werden tijdens restauratiecampagnes zwaar overschilderd. Uit diverse documenten zijn ook nog enkele verdwenen taferelen bekend. Zelfs na de middeleeuwen bleef het thema populair, te oordelen naar voorbeelden uit de 17de eeuw in de Sint-Martinuskerk te Meise of in het voormalig schepenhuis in Mechelen.

In tegenstelling tot andere landen, waar in het kader van een volledig iconografisch programma het Laatste Oordeel zich bij voorkeur op de westwand of op het gesculpteerd timpaan van de westelijke ingang bevindt, treffen we in onze streken Laatste Oordeelvoorstellingen aan op vrijwel elke plaats in de kerk, met hoogstens een kleine voorkeur voor een transeptmuur of de triomfboog.

In de begijnhofkerk Sint-Agnes te Sint-Truiden werden na de ontdekking van talrijke muurschilderingen in 1860 ook fragmenten aangetroffen van een inmiddels verdwenen Laatste Oordeel op de triomfboog. J. Gérard, die de ontdekkingen publiceerde, beschrijft het als volgt: "Arcade séparant le chœur de l'église. Le jugement dernier. Il ne reste de cette page que deux fragments vers les angles des murs latéraux. La partie de droite représente saint Pierre, couvert de la tiare, recevant les Elus à la porte de la Jérusalem céleste. Celle de gauche, l'entrée de l'enfer, gardée par des démons saisissant les damnés qui espèrent pouvoir leur échapper par la fuite." (Boog die het koor van het schip scheidt. Het Laatste Oordeel. Van deze voorstelling resten slechts twee fragmenten op de hoeken van de zijmuren. Het rechtergedeelte stelt Petrus voor, gekroond met een tiara, die de uitverkorenen ontvangt aan de poort van het Hemelse Jeruzalem. Het linkergedeelte, de ingang naar de hel, wordt bewaakt door duivels die de verdoemden grijpen die hun heil zoeken in de vlucht.)

Op de triomfboog van de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Sint-Truiden zou zich onder het huidige Laatste Oordeel, geschilderd in 1626, een ouder taferel met hetzelfde onderwerp bevinden. Het kasteel van Laarne bewaart in zijn slotkapel een beschadigd Laatste Oordeel uit de 14de eeuw, waarvan enkel de tronende Christus op de regenboog en enkele verzezen en biddende personages herkenbaar zijn.

Camille Tulpinck
Het Laatste Oordeel in de
Sint-Martinuskerk te Aalst
 Aquarel

Het tafereel is nog bewaard, maar moeilijk leesbaar door een vervuilde bruine fixeringslaag uit een vroegere restauratie.

Muur- en gewelf-
schilderingen in de
Sint-Genovevakerk te
Zepperen

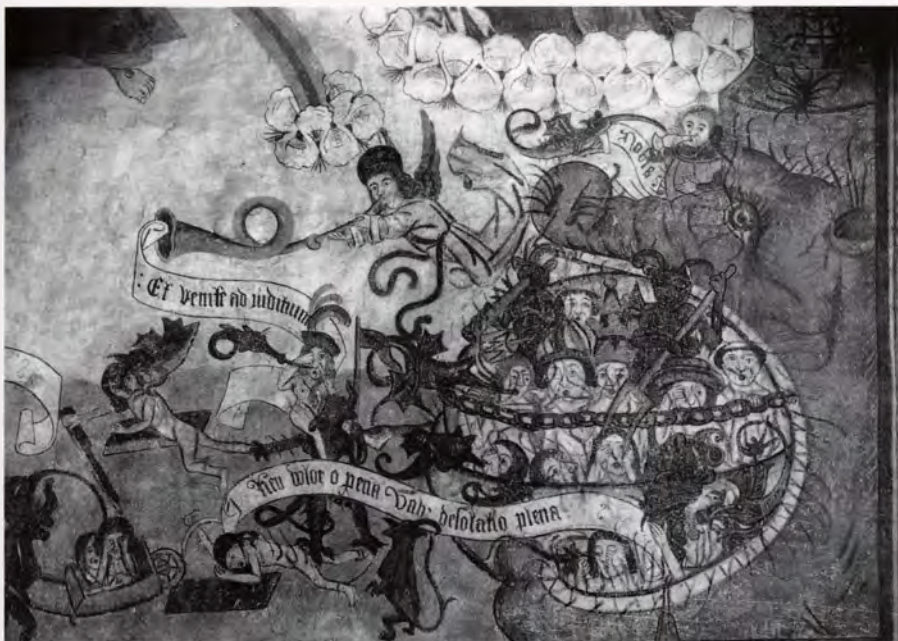
Camille Tulpinck
Het Laatste Oordeel in de
Sint-Dimpnakerk te Geel
 Aquarel

Deze schildering werd nogal ingrijpend gerestaureerd en bijgeschilderd door Bressers.

De voorstellingen in Zoutleuw, Rumst, Aalst en Zepperen bleven het best bewaard. Ze dateren alle uit de 15de of het begin van de 16de eeuw. In Geel en Neeroeteren werden door Bressers ingrijpende overschilderingen uitgevoerd en ook in Anderlecht werd in het verleden zwaar gerestaureerd. Het Laatste Oordeel in de Sint-Agathakerk te Sint-Agatha-Rode is nog maar fragmentarisch vrijgelegd.

In al deze voorstellingen komen steeds dezelfde elementen terug, doch de uitwerking ervan is telkens anders. In de paneelschilderkunst van die tijd lijkt de iconografie iets rigider te worden aangehouden, zoals blijkt uit het prachtig drieliuk van Hans Memling in de kerk van het Poolse Gdansk en op de triptiek van het Laatste Oordeel in het Stedelijk Museum van Diest. In de muurschilderkunst geven tal van anekdotische details de verbeelding gestalte en bovendien moest de muurschilder zijn voorstelling inpassen in soms moeilijke en onregelmatige vlakken van een boogveld, een muurvlak, een dubbele nis of een triomfboog.

**Het Laatste Oordeel : de
verschrikkingen van de hel**
Zepperen, Sint-Genovevakerk

**Het Laatste Oordeel :
Petrus nodigt de
uitverkorenen uit in de
hemel**
Zepperen, Sint-Genovevakerk

In alle Laatste Oordeelsvoorstellungen is als centrale figuur de oordelende Christus weergegeven. Hij draagt een open mantel, waardoor zijn kruiswonden zichtbaar zijn, zit op een regenboog en steunt met de voeten op een aardbol, een tweede regenboog of een wolk. Zijn kruisnimbus identificeert hem als de Zoon van God. Links en rechts van zijn hoofd zien we een bloeiende tak en een zwaard, symbolen van de barmhartigheid en de rechtvaardigheid en tevens wijzend op het resultaat van het oordeel: een bloem als beloning voor de uitverkorenen of een zwaard ter bestraffing van de verdoemden. Meestal wijst hij met zijn rechterhand naar boven in de richting van de hemel en met zijn linkerhand naar beneden om er de hel aan te duiden. De Christusfiguur is omringd door zwevende engelen met lange wapperende gewaden en gekromde bazuinen, die het oordeel aankondigen. Soms dragen ze banderollen. Gelukkig worden de zielen in dit moeilijk ogenblik niet helemaal aan hun lot overgelaten, maar kunnen ze rekenen op een aantal voorsprekers, die voor hen ten beste spreken. De belangrijkste onder die voorsprekers zijn Maria en Johannes de Doper. Maria voert gewoonlijk een groep vrouwelijke heiligen aan, waarvan sommige herkenbaar zijn aan hun attributen en Johannes is vergezeld van mannelijke heiligen en apostelen. In Zoutleeuw zijn naast Maria, enkel mannelijke personages aanwezig: paus, bisschop en talrijke monniken in habijt en met de kruinschering.

Ongeveer in het midden van het tafereel staat de aartsengel Michaël met lange vleugels, gekleed in wapenrusting en druk bezig met het wegen van de zielen. Beide betrokken partijen, zowel de engelen als de duivels, durven deze weging wel eens vervalsen door elk aan hun kant wat meer gewicht in de schaal te werpen. In Aalst heeft Michaël geen weegschaal, maar wijst hij de zielen hun richting aan. Monsterlijke duivels staan klaar om de verdoemden mee te slepen. Soms worden deze gevangelijk, geboeid met kettingen weggevoerd, soms worden ze weggebracht in manden of kruiwagens. De ordelijke gang van zaken aan de hemelzijde, waarbij de uitverkorenen mooi gegroepeerd worden, een kleed ontvangen en geduldig de toegang tot de hemel afwachten, steekt schril af tegen de verwarde situatie aan de andere kant, waarin de verdoemden zich wanhopig aan hun lot pogen te onttrekken en op hun weg naar de hel al genadeloos door de duivels gekweld en gesard worden. De hel is voorgesteld als een enorme monsterlijke muil, met brandend vuur alom. In Zepperen verschijnt boven de hellemuil een toren met tralies en uitslaande vlammen, waar de verdoemden opgesloten worden. In de hel is geen onderscheid van rang noch stand. De betrekkelijkheid van de wereldse macht wordt beklemtoond door het grote aantal pausen, hogere clerus, geestelijken en koningen, herkenbaar aan hun hoofddeksel, die de hel bevolken. Zelfs als ze in de hemel zijn, staan ze niet op de eerste rij, maar maken deel uit van de grote groep uitverkorenen. Soms duiden banderollen of hoofddeksels met opschriften de zonde aan waarvoor moet geboet worden.

Geschilderde Vitae op de kerkmuren

Het leven van Hubertus in Sint-Huibrechts-Hern

Muurschilderingen zijn, naast retabels, de geëigende kunstvorm om het volledige leven van een heilige in beeld te brengen. De volkse religiositeit is in de middeleeuwen een belangrijke factor van het religieuze leven. Vooral na de kruistochten wordt het westen overspoeld met allerhande relieken, die al snel aanleiding geven tot pelgrimages. In kerken vindt men veelal voorstellingen van de heilige wiens relieken er vereerd worden. Als voorbeelden nemen we hier de Sint-Hubertuskerk te Sint-Huibrechts-Hern, waar het leven van de Heilige Hubertus geschilderd is in vroeg-gotische stijl (14de eeuw) en de Sint-Genovevakerk te Zepperen, waar in 1509 het leven van de Heilige Genoveva uitgebeeld wordt.

De Sint-Hubertuskerk in het Limburgse Sint-Huibrechts-Hern is thans een vrij merkwaardig bouwwerk. De oude componenten, een koor uit de 13de eeuw en een westertoren uit de 14de eeuw, waren verbonden door een neogotisch schip, dat in 1963 vervangen werd door een hedendaagse constructie van R. Lemaire. Het vroeg-gotische koor werd in het begin van de 19de eeuw overdekt met een vals gewelf, dat een gedeelte van de bovenste muurschilderingen bedekt.

De beschildering van het ruime koor werd op eenzelfde pleisterlaag en door dezelfde hand uitgevoerd. Dit wijst op een vooraf vastgesteld en in één keer geschilderd iconografisch programma, wat in onze streken zeldzaam is. Het programma zelf is trouwens origineel: een triomferende Christus tussen de kerk en de synagoge, de drie koningen op weg naar de Maagd met het Kind en een uitgebreide cyclus met het leven van de Heilige Hubertus op de langsmuren van het koor. De verschillende episodes, waarvan niet alles bewaard bleef, zijn verdeeld over registers, van elkaar gescheiden door kleurige banden.

Van de drie taferelen op het hoogste register zijn de linker jachtscènes zeer slecht bewaard. Nog goed leesbaar is evenwel de bekering van Hubertus. Het landschap wordt gesuggereerd door rotspartijen en de typische vroeg-gotische ronde boompjes. Hubertus zit geknield en heft zijn handen in gebed naar een imposant hert met een kruis in het gewei. Voor Hubertus is een prachtig getekende windhond zichtbaar. De heilige wordt geïdentificeerd door de inscriptie boven zijn hoofd (H)VB(ERTVS).

Op het register eronder zien we de aankomst van de inmiddels bekeerde Hubertus als pelgrim aan de poorten van Rome. De stad is slechts uiterst summier voorgesteld door een poort en gekanteelde stadswallen. Hubertus is blootsvoets en draagt zijn schoenen over de schouders. Aan zijn pelgrimsmantel hangt een riem en een bedeltas. Een moeilijk te

Genoveva brengt per schip voedsel aan voor de belegerde stad Parijs
Zepperen, Sint-Genovevakerk

identificeren liggende figuur aan de poort zou een ingeslapen stadswachter kunnen zijn. Rechts van de drielobboog, waarrond de voorstelling is opgebouwd, zit paus Sergius, gekroond met een puntvormige tiara. (De meer bekende drievoudige tiara komt pas na de 14de eeuw voor.) De paus zit tussen twee pijlers achter een muur met zware kantelen. Een engel komt hem een banderol tonen – de tekst ervan is onleesbaar geworden – om hem van de komst van de pelgrim in te lichten. Een tweede, grotere engel brengt hem een bisschopstaf, die verwijst naar de bisschopswijding die Hubertus zal ontvangen.

Op de tegenoverliggende wand zijn, in slechte bewaringstoestand, nog drie scènes te onderscheiden: Hubertus biddend voor een altaar, waarop een mijter en een staf naar zijn toekomstige wijding verwijzen; de bisschopswijding zelf en Hubertus die dank zegt voor de bekomen weldaden en van een goddelijke hand een bisschopsstola aangereikt krijgt.

De muurschilderingen in deze kerk zijn geschilderd in aardekleuren: verschillende tinten van rood en geel, waarvan deze laatste het meest gedegradeerd zijn, en zwart en wit.

Hubertus, een historisch aanwijsbaar personage, wordt geboren omstreeks 656. Hij volgt de vermoorde Heilige Lambertus op als bisschop van Tongeren en Maastricht rond 705. Onder zijn episcopaat wordt de bisschopszetel overgebracht naar Luik. Volgens de legende, zoals beschreven in zijn Vita,

zou hij zich bekeerd hebben nadat hij tijdens een jachtpartij een hert met een kruis in het gewei zou ontmoet hebben. Hij verzaakt aan het liederlijke leven dat hij voordien leidde en trekt als pelgrim naar Rome. Tijdens zijn verblijf aldaar verneemt de paus de dood van bisschop Lambertus en wijst hij Hubertus als diens opvolger aan. Volgens hagiografisch onderzoek zou de volledige legende, en dan vooral zijn miraculeuze bekering, slechts voorkomen na de 15de eeuw. Die episode zou ontleend zijn aan de Vita van de Heilige Eustachius en voorstellingen van het kruisdragend hert die voor de 15de eeuw te dateren zijn, zouden dan ook automatisch naar deze heilige verwijzen. Deze theorie werd door de vondst van deze muurschilderingen in 1963 tegengesproken. Andere muurschilderingen met de Heilige Hubertus zijn zichtbaar in de kerk van Erpekom, thans in het Openluchtmuseum van Bokrijk, waar de jacht van Hubertus geschilderd is (14de eeuw?) en in de begijnhofkerk van Sint-Truiden, waar de jachtscène en Hubertus als bisschop naast elkaar zijn voorgesteld.

De muurschilderingen werden van 1964 tot 1970 vrijgelegd en gerestaureerd onder leiding van Michel Savko van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium. Na deze deskundige behandeling vormen ze een mooie en zeldzame getuige van 14de-eeuwse vroeg-gotische stijl, iconografie en techniek.

Het leven van Genoveva in Zepperen

Een ander voorbeeld van een uitgebreide geschilderde Vita wordt bewaard in de Sint-Genovevakerk te Zepperen. Het zuidertransept van deze kerk is volledig met muur- en gewelwschilderingen bedekt. Naast een Laatste Oordeel, een meer dan levensgrote Christoffel, enkele andere heiligen, evangelistensymbolen en decoratieve patronen, is op de westmuur van de dwarsbeuk het leven van de Heilige Genoveva uitgebeeld in elf verschillende taferele.

Al in de 7de eeuw zou er in Zepperen een kerk aan deze heilige toegewijd zijn. De huidige kerk bestaat uit een monumentale toren in silex uit de 12de eeuw, met daarbij aansluitend een laat-gotisch kerkgebouw uit het tweede kwart van de 15de eeuw met een driebeukig schip, een dwarsbeuk en een koor. Het volledig beschilderde zuidertransept was oorspronkelijk afgesloten met een hekken en vormde het reisdoel van talrijke bedevaarders. Genoveva was namelijk één van de zogenaamde "Drie Gezusters", en maakte aldus het voorwerp uit van een populaire bedevaart waarbij ook Eutropia in Brustem en Bertilia in Rosmeer vereerd werden. De oorsprong van deze cultus zou teruggaan tot de Keltische verering van de drie moedergodinnen.

Mannelijke figuur

14de eeuw
Sint-Huibrechts-Hem,
Sint-Hubertuskerk, koor

De Bekering van Hubertus tijdens de jacht

14de eeuw
Sint-Huibrechts-Hem,
Sint-Hubertuskerk

Het leven van de Heilige Geneveva is weergegeven in verschillende episodes, precies als een middeleeuws prentenboek. De kenmerkende scènes uit haar leven verschijnen in roodomrande kaders met boogvormige afsluiting bovenaan. Het verhaal wordt gelezen van boven naar onder en van links naar rechts. De basis voor de uitbeelding van de heiligenlevens is de Vita. De auteur van de Vita van Geneveva beweert dat hij haar levensverhaal zou genoteerd hebben amper 18 jaar na haar dood. De authenticiteit van deze bewering en van de Vita van Geneveva wordt sinds het einde van de 19de eeuw in twijfel getrokken, temeer omdat er een vijftal verschillende versies in omloop zijn.

Volgens haar Vita zou Geneveva omstreeks 420 in Nanterre geboren zijn, als dochter van Severus en Gerontia. Al jong wordt ze aan de godsdienst toegewijd door de toenmalige bisschop van Auxerre, die Nanterre bezoekt en aan de jonge Geneveva een munt met een kruis geeft die ze altijd moet dragen. Na de dood van haar ouders vertrekt Geneveva naar Parijs en leidt er een voorbeeldig en heilig leven. Zo zou ze de stad beschermen tijdens het beleg van de Franken en bovendien ook wonderen verrichten. Na een vroom en lang leven sterft ze op de gezegende leeftijd van 80 jaar. Na haar dood verspreidt haar verering zich al vlug en wordt ze, buiten Frankrijk, ook populair in het land van Maas, Rijn en Moezel, dat toen deel uitmaakte van het Frankische Rijk en waar ze vereerd zal worden als Geneveva van Parijs.

Geneveva wekt een verdronken jongen terug tot leven

Zepperen, Sint-Genovevakerk

In de kerk van Zepperen kunnen we de verschillende episodes van deze Vita op de muren lezen:

1. Op een steil oplopende tegelvloer zitten de ouders van Geneveva, Severus en Gerontia, aan een gedekte tafel. De figuren kunnen geïdentificeerd worden aan de hand van de namen boven hun hoofden. Gerontia wijst naar haar dochter die in een boek zit te lezen. Deze scène brengt een voorval in beeld waarbij Gerontia Geneveva verbiedt op een feestdag naar de kerk te gaan.
2. Het volgende tafereel speelt zich af in open lucht, met op de achtergrond een huis in vakwerkbouw en op de voorgrond een waterput. Gerontia zit op de grond met gesloten ogen en praat via een lange tekstbanderol met Geneveva: "*filia vade et perge ad puteum hausta aquam lava me*" (dochter ga en begeef u naar de put, haal water op, was mij). Toen Geneveva van haar moeder verbod kreeg om naar de kerk te gaan, drong ze toch aan en werd door haar moeder geslagen. Deze werd prompt met blindheid gestraft. Ze werd evenwel genezen door het wassen van haar ogen met water. Waarschijnlijk geïnspireerd door dit voorval, is in de onmiddellijke nabijheid van de Genevevakerken altijd een waterput of bron aanwezig, waaraan wonderbaarlijke krachten worden toegeschreven.
3. Op een tegelvloer, in een niet nader geïdentificeerd interieur, wordt de knielende Geneveva gewijd door de bisschoppen German(u)s en Vilicus. Germanus, bisschop van Auxerre, ontmoette Geneveva op doorreis in Nanterre; Vilicus zou haar later de maagdenwijding hebben toegediend.
4. Deze scène is rond de beeldhouwde console geschilderd, zodat er voor de uitbeelding zelf relatief weinig plaats overbleef. Rechts bemerken we de summiere voorstelling van een middeleeuwse stad. Geneveva, die boven haar kleed een mantel draagt, is weergegeven met een boek en een lange toorts, haar latere attributen, op weg naar de stad Parijs waar ze het grootste gedeelte van haar leven zal doorbrengen.
5. Geneveva bezoekt de bouwwerf van een kerk waar metsers druk doende zijn met het optrekken van de muren en een helper stenen langs een ladder naar boven draagt. Volgens haar Vita laat de Heilige Geneveva een kerk bouwen ter ere van Dionysius. Als ze de werkzaamheden bezoekt, hebben de bouwvakkers niets meer te drinken. Door een zegenend gebaar wordt het lege drinkvat weer gevuld.
6. Dit tafereel verhaalt een voorval, waarbij Geneveva op een nog donkere ochtend naar de inmiddels afgewerkte Sint-Dionysiuskerk gaat en zich met een brandende toorts bijlicht. Tijdens haar tocht komt een duivel met een blaasbalg haar fakkel uitblazen, die door een engel opnieuw wordt aangestoken. Geneveva van Parijs wordt traditioneel met een fakkel voorgesteld, zo onder meer op een pijlerschildering in de nabijgelegen Sint-Agneskerk van het begijnhof te Sint-Truiden.
7. Eén van Geneveva's mirakels is het opwekken van

een jongetje, dat in een waterput gevallen was. Zijn huilende moeder kijkt toe hoe Geneveva met een zegend gebaar het ongeluk ongedaan zal maken. De heilige is, zoals op alle voorstellingen, gekleed in een soort tijdloze "heiligenkledij", terwijl de vrouw de kledij van haar tijd draagt: een strak lijfje, lange smalle mouwen, een rok die in plooiën valt met een sierboord onderaan, puntschoenen en een witte hoofddoek. Het jongetje draagt een kort kleed, rode kousen en zwarte koemullen, het schoeisel met brede punt en een riempje over de wreef, dat in het begin van de 16de eeuw gangbaar werd.

8. Het derde register vangt aan met de voorstelling van een rivier met twee zeilboten en met op de achtergrond een versterkte stad met gesloten poorten. Hiermee wordt uitgebeeld hoe Geneveva, tijdens het beleg van Parijs door de Franken, per boot voedsel kwam aanbrengen voor de uitgehongerde bevolking en aldus de stad kon redden.

9. De volgende scène is vrij klein door de aanwezigheid van de spitsboog, die de verbinding vormt tussen het transept en de zijbeuk. Geneveva drijft de duivel uit bij twee geboeide bezetenen die ze aantreft buiten de stadspoort.

10. Rechts van de boog zien we Geneveva, die juist haar schip verlaten heeft langs de loopbrug en brood uitdeelt aan een arme en een kreupele. Onder deze scène zijn enkele krukken geschilderd, als verwijzing naar wonderbaarlijke genezingen.

11. Het laatste tafereel toont Geneveva die de duivel uitdrijft uit een waterkruik, gedragen door een elegante vrouw met dubbelkleurige tulband op het hoofd.

Een zo volledige voorstelling van het leven van de Heilige Geneveva is uniek in de monumentale kunst. Ze had als doel de gelovigen op een directe wijze te confronteren met het wonderbaarlijk leven van de heilige, wier gunsten ze kwamen afsmeaken. Tegelijkertijd waren de bezoekers, na de aanblik van de Heilige Christoffel ernaast, beschermd tegen een plotse en onvoorbereide dood en werden ze door de aanwezigheid van het Laatste Oordeel op de tegenoverliggende muur, nog eens aangemaand tot het leiden van een deugdzaam leven. In dezelfde "kapel" was ook nog een Genevevaretabel aanwezig, waarvan het middengedeelte met gesculpteerde voorstellingen uit haar leven inmiddels verloren is en vervangen werd door een neogotische creatie. De originele geschilderde luiken met passievoorstellungen en een afbeelding van Geneveva bleven wel bewaard.

Tafereelen uit het leven van de Heilige Geneveva

1509

Zepperen, Sint-Genovevakerk, zuidertransept

Godsdienst voor gilden en ambachten

Muur- en gewelfschilderingen in de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal te Antwerpen

Ter vervanging van de Romaanse kerk uit de 12de eeuw – de voorloper van de huidige Onze-Lieve-Vrouwekathedraal – werd circa 1413 begonnen met de bouw van een gotisch koor. Omstreeks 1475 verrees de dubbeltonige westpartij met zes overwelfde zijbeuken, waaraan twintig jaar later een middenbeuk en transept werden toegevoegd. De torenspits van één van de twee torens en de bekroning van het transept en de viering voltooiden rond 1521 de bouw van hetgeen de grootste gotische kerk van de Nederlanden zou worden.

Uitzonderlijk aan dit imposante bouwwerk zijn de zes zijbeuken, die het interieur ritmeren door een woud van bundelpijlers, die de sierlijke kruisribgewelven dragen. Het nut en het gebruik van dit ongewoon groot aantal zijbeuken wordt duidelijk wanneer we bedenken dat deze binnenruimte ten behoeve van broederschappen, gilden en ambachten in talloze kleine "kapellen" werd ingedeeld. Een zogenaamde kapel bestond uit de ruimte tussen vier pijlers. Verder waren er uiteraard ook de echte koorkapellen. Het interieur werd aldus verkaveld, overeenkomstig de aloude traditie van de stichting van kapelanieën en zielemissen, hetgeen later door de broederschappen werd overgenomen. Ook de middeleeuwse gilden en ambachten maakten aanspraak op een eigen altaar en een daarbijhorende kapelaan, ter bevestiging van hun statuut binnen het corporatief stadsbestel. De schuttersgilden deden hetzelfde.

Nog voor de bouw van de kathedraal helemaal voltooid was, begonnen deze verenigingen met het inrichten van hun perceel in deze middeleeuwse "verkaveling": elke kapel had een altaar, versierd met een gesculpteerd retabel met geschilderde of gebeeldhouwde luiken, een zogenaamde "tuin" (gesculpteerd hekken), eventueel textilia of een glasraam als de kapel aan een buitenmuur gelegen was, en een geschilderde voorstelling op de gewelven en eventueel op de muren. De koorkapellen beschikten uiteraard over heel wat muurvlakken, terwijl kapellen in de middenste zijbeuken helemaal geen muren hadden. Daar bleef de beschildering beperkt tot de gewelfvlakken, de ribben en de pijlers.

Naast een decoratieve functie ter verfraaiing van de hun toegemeten ruimte, waarbij de gilden, ambachten en broederschappen elkaar overtroefden in rijkdom en kunstzin, verwijzen de muur- en gewelfschilderingen inhoudelijk naar hun "eigenaars" door middel van symbolen, patroonheiligen, attributen en teksten.

De branden van 1434 en 1581 en de beeldenstormen hebben de aankleding van deze

kapellen vernield. Met onvolprezen moed en investeringen hebben de gilden telkens opnieuw altaren en kunstwerken besteld. De middeleeuwse gesculpteerde retabels worden vervangen door geschilderde triptieken. Van deze opeenvolgende kerkaankledingen is weinig bewaard gebleven. De muur- en gewelfschilderingen, die we nu zien, zijn tegen hun wil "solitaire" kunstwerken geworden, die aan concrete inhoudelijke verwijzing en context hebben ingeboet. Ze zijn vaak de laatste getuigen van de prachtige middeleeuwse kerk, die – vooral dankzij hun hoogte – ontsnapten aan de vernielingen van de beeldenstormers en ook de branden overleefden.

In de kathedraalarchieven wordt een rekening bewaard van de schilders Comelis de Beuckelere en Anthonis vanden Wyngaerde voor werken en materialen, daterend uit 1513. Daaruit blijkt dat toen nog de heldere pigmenten van het middeleeuws kleurenpalet gebruikt werden: loodwit, azuriet (assiers), vermiljoen (vermendoens), menie, malachiet (?) (berchgroens), ...

We beschikken weliswaar niet over 15de-eeuwse interieurzichten van de kathedraal en weten dus niet hoe die er toen uitzag. De versnippering van de binnenruimte zette zich in ieder geval nog geruime tijd voort, zoals blijkt uit drie 16de-eeuwse schilderijen van Hendrik van Steenwijk de Oude. Deze geven een beeld van het interieur na de wikkaling door de calvinisten in 1582. Enkel decoratieve schilderijen rond de sluitstenen in het middenschip zijn zichtbaar. Waren ze te hoog voor de (over)schilders of werden ze onschuldig bevonden omdat ze niet figuratief waren?

In 1578 krijgt de kerk een nieuwe bestemming als tempel voor de calvinisten. Alle meubilair en kunstwerken worden verwijderd en de kerk wordt witgekalkt. De Reformatie had het trouwens niet alleen op de beeldende kunsten gemunt. Zelfs de stadsbeiaardier moest vernemen dat hij "gheene onbehoorlijke oft onstichtelijke balladen, liedekens oft dichten" mag spelen en zich moest beperken tot "enighe psalmen, geestelijcke oft welstichtige liedekens en loffsangen, tot beter onderichtinge van de gemeynte".

Deze "witte" periode is van korte duur. In 1585 komt er een einde aan het kortstondig calvinistisch bewind en wordt de kerk terug ingewijd als katholieke kerk. Een hernieuwde polychromie-activiteit is uit de kerkrekeningen af te leiden en al het meubilair wordt eens te meer vervangen. De Contrareformatie brengt de triomfantelijke barokstijl in de kathedraal binnen.

Een eeuw later, in 1653–1657 komt er een nieuwe grondige witselbeurt van de muren van koor en schip. Dat niet iedereen daar gelukkig mee was, beschrijven F. Mertens en K. Torfs in hun *Geschiedenis van Antwerpen*: "Over het algemeen werd het werk

Catharina met het zwaard en het wiel

Nog niet gerestaureerde gewelfschildering Antwerpen, Onze-Lieve-Vrouwekathedraal

Putti en weegschalen

Nog niet gerestaureerde gewelfschildering Antwerpen, Onze-Lieve-Vrouwekathedraal

Hendrik van Steenwijk de Oude
Binnengezicht in de Antwerpse kathedraal
16de eeuw
Hamburger Kunsthalle,
inv.nr. 196

geprezen; maer ook velen, volgens de getuigenis van Papebrochius, keurden het volmondig af, omdat daerbij vele gedenkteekens van de oude schilder- en beeldhouw-kunst, welke de muren versierden, werden vernietigd, uitgevoegd of weggenomen... De liefhebbers der oude schilderkunst klaegden wel het meest, omdat men ook de Venerabelkapelle met den naestgelegen beuk niet spaerde. Deze kapelle was gansch verguld, en de geheimnis van het H. Sacrament, in Bijbelsche figuren voorgesteld, was in ultramarijn-blauw op de verguldsels afgemaeld. Zulke versiering zag men nog in andere kapellen; maer alles werd te gelijk gewit tot groot jammer der oudheidsminnaers. Wij zullen ons geen aenmerkingen over deze onverstandige handeling veroorloven, die misschien eene verschooning had in de grote kosten, welke een nieuwe schildering en vergulding zou hebben medegebragt; maer men zou dit allengs hebben kunnen doen verrigten, naermate er gelden beschikbaar waren: in allen gevalle pleit dit kalkwitten niet voor de schranderheid en de kunstmaek der toenmalige kerkmeesters." De auteurs worden zelfs een beetje profetisch wanneer ze besluiten: "Nadien heeft men de kerk nog zoo dikwijls gewit, dat men verscheiden lagen kalk zal moeten of krabben, indien men de verloren schilderijen en verguldsels wil wedervinden." In 1695 volgt, ondanks hevige protest, het witten van de volledig beschilderde koorkapellen.

De inlandse "cladtschilders" van de eerste helft van de 18de eeuw worden later vervangen door Italianen, die zich voor dit soort werk een stevige reputatie hadden opgebouwd. De *Kronijk van Antwerpen*, samengesteld door J.F. en J.B. Van der Straelen beschrijft dit als volgt: "Op 2 april 1782 begosten de Italianen, die nu al verscheyde kerken, soo binnen deze stad, als in de andere steden deser Nederlanden en elders, gewit hadden, waer van sij een besondere maniere hadden, den oude kalk of witsel van de mueren in de Cathedraele kerk van O.L.-Vrouw binnen deze stad af te krabben, om die ook opnieuw te witten, waardoor men bevond dat deze kerk eertijds met verscheijde cauleuren had beschildert geweest. Aan de vunte onder den toren waren de mueren rood met schepen opgeschildert, langs d'ander sijde, onder den kleijnen toren, sag men ook verscheyde dingen, als tegen den muer na de straat de figuur van den H. Sebastiaan; voordere aen 't inkomen der capel van den armen waren verscheyde lammekens en vergulde ciraden; boven den predikstoel in het welsel sag men eenige vergulde sterren; boven het gestoelte der kerkmeesters op den muer tegens het epitaphium van Ambrosius Capello, Bisschop deser stad, sijnde nevens de capel van den armen, was eene kruisdraegenge geschildert, waer onder eenige oude letters op eenen brieve, niet wel leesbaer. Boven den outaer van den jongen handboge, waeren bogen en pijlen met de wapen van Jerusalem en andere ciraden; boven den outaer van de meersche sag men ook verscheijde ciraden met schaeltiens; boven dien van den bakkers sag men ook verscheijde gereedschappen als oven, paelen kruyswaerts met brooden op; in den kleijnen beuk daer

Restauratiewerken aan het hemelgewelf van de Antwerpse Onze-Lieve-Vrouwekathedraal, uitgevoerd door de conserveringsploeg van het Bestuur Monumenten en Landschappen

nevens, ontrent Venerabel capel, waeren ook verscheijde ciraeden en figuren als de beelden van St.-Catharina en St.-Barbara. In de capelle van 't H. Sacrament was het welfsel vol ciraden en figuren geschildert en verguld; en ook op sommige plaetsen van den muer. In onze L. Vrouwecapelle was het welfsel ook vol ciraeden en tegens de muer sag men verscheijde wapens en pijltiens..."

Deze beschrijving is bijzonder boeiend omdat ze een gedeelte van de thans nog bewaarde schilderijen behandelt. De meeste gewelfschilderingen, die zich in de zijbeuken bevinden, zijn nog niet gerestaureerd. Ze zijn nog bedekt met kalklagen en dus maar gedeeltelijk zichtbaar. Tot nu toe werden drie gewelf- en één muurschildering aangepakt: ze werden ontdaan van de opliggende kalkoverschildering, gereinigd en gefixeerd en vervolgens licht getouchéerd in aquarel.

Uit de *Kronijk* van 1782 vernemen we het bestaan van beschilderingen achteraan in de kerk: een repetitiemotief met schepen en een Heilige Sebastiaan, die thans verdwenen zijn. Wat nog fragmentarisch bewaard is, zijn enkele Lam-Godsmotieven op een pijler achteraan. We vermoeden dat de "eenige vergulde sterren" verwijzen naar de gewelfschildering met de hemellichamen. Deze voorstelling werd in 1989 gerestaureerd door de conserveringsploeg van het Bestuur Monumenten en Landschappen. De min of meer cirkelvormige voorstelling bestaat uit een blauw

Enkele gewelfschilderingen in de zijbeuken van de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal te Antwerpen

Bovenaan een decoratieve schildering, in het midden de gewelfschildering met de hemellichamen, onderaan de schildering van het schuttersgilde.

hemelgewelf met oorspronkelijk vergulde sterren, gouden rechthoeken, een zon en een maan, dit alles omkranst met rode en gouden cirkels, versierd met zwarte sjabloonbloemen. Buiten deze cirkels verschijnen rode bollen met de namen: IHESUS, IOHANES, MARIA, KATRINA en de datering AN(N)O D(OMI)NI M.CCCC.LXX. (1470).

In deze intrigerende kosmische voorstelling is het vooral de aanwezigheid van de gouden rechthoeken, die vragen oproept. De rechthoek als symbool werd gebruikt door de middeleeuwse bouwvakkersloge, onder de benaming "lang vierkant". De vergulde rechthoeken, die ook bekend staan als "carré-soleil", symboliseren de perfectie van de verhouding tussen hemel en aarde. Deze gouden rechthoeken zijn tevens het symbool van het verlangen om deel te hebben aan de volmaaktheid. Het is nog niet uitgemaakt welke gilde of ambacht met deze symboliek in verband moet gebracht worden. Mogelijks verwijst de gebruikte beeldentaal naar de bouwlieden en de steenkappers.

De *Kronijk* heeft het ook over een Kruisdraging. Deze is, alhoewel fragmentarisch, nog aanwezig. De aard van de beschadiging doet denken aan opzettelijke poging tot vernieling (door het gooien van stenen tijdens de beeldenstormen?). De kruisdragende Christus, gevolgd door zijn moeder en soldaten, wordt door enkele omstanders gadeslagen. De stoet heeft de stad Jeruzalem achter zich gelaten. Deze stad is duidelijk niet-Oosters van inspiratie, maar weergegeven als een Vlaamse versterkte stad. Bovenaan zijn in een aantal kleine scènes voorvallen uit de passie weergegeven: Christus van zijn klederen beroofd, het dobbelen en het vechten om de klederen, Christus op de koude steen, de Bezwijming van Maria. Deze laatste scène doet vermoeden dat bovenaan nog een Calvarie geschilderd was, die nu verdwenen is.

De verwantschap van deze muurschildering met de paneelschilderkunst is treffend. Ze manifesteert zich in de technische opbouw, het schilderen in lagen, de hele opbouw van het tafereel, het leggen van schaduwen en de weergave van materialen, stoffen en gebruiksvoorwerpen tot in de kleinste details. Zelfs de onhandigheden in de schildering kunnen wellicht verklaard worden door het feit dat men voor dit tafereel een paneelschilder heeft aangetrokken. Zo zijn de scènes bovenaan zo klein weergegeven dat sommige details vanop de grond bijna niet zichtbaar zijn, wat er op wijst dat de schilder niet gewoon was om monumentaal te werken.

Het motief van de Kruisdraging wordt in de muurschilderkunst meestal eenvoudiger voorgesteld, met enkel de Christusfiguur die het kruis draagt. Dergelijke voorbeelden vinden we terug in de Kapellekerk te Brussel, in de Sint-Baafscrypte te Gent en in het Oud Hospitaal te Aalst.

Verboden toegang

De *Kronijk* vermeldt verder nog de gewelfschildering met bogen, pijlen, wapenschilden met het Jeruzalemkruis, vlammen en gekruiste boomstammen. Deze voorstelling van 1596 sierde de kapel van het schuttersgilde van de jonge handboog. De kapel van de meerseniers toont twaalf gevleugelde putti in een medaillon. Ze dragen weegschaaltjes en verwijzen aldus naar de handelsfunctie van dat gilde. Twee schilderijen staan in verband met het bakkersgilde: de ene toont gekruiste ovenpalen en broden, de andere eveneens gekruiste ovenpalen en een krans van planten en vruchten. Een ongewone voorstelling is de dubbelschildering met twee vrouwelijke heiligen in sierlijke laat-gotische stijl: de Heilige Barbara met een toren en de Heilige Catharina met een wiel en een zwaard. De meest prestigieuze gewelfschildering is ongetwijfeld die van de invloedrijke broederschap van Venerabel, met vroeg-renaissancistische voorstellingen die doorlopen op de muurpanden naast de vensters. Verder zijn er nog een aantal grotendeels decoratieve gewelfschilderingen, waarvan er twee gerestaureerd zijn. Ze bestaan hoofdzakelijk uit gestileerde plantenmotieven en zijn zeer sierlijk. In het koor waren de kapellen oorspronkelijk volledig beschilderd. De 19de-eeuwse neogotiek heeft de meeste van deze decoraties hemomen.

Wierookvatzwaaiende engel

Grafschildering
Brugge, Sint-Salvatorkathedraal

Middeleeuwse grafschilderingen

Sommige kunstwerken zijn niet gemaakt om gezien te worden, althans niet door mensenogen. Dit was bijvoorbeeld het geval met de fabuleuze muurschilderingen en reliëfs in de Egyptische piramides, de terracotta legers van de Chinese machthebbers en de sculpturen op onzichtbare plaatsen op kathedraaldaken. Hetzelfde geldt voor middeleeuwse beschilderde graven die bij opgravingen in onze streken aangetroffen werden onder de kerkvloeren van de grote bedehuizen. Het fenomeen is in plaats en tijd beperkt en vooral terug te vinden in het oude graafschap Vlaanderen vanaf het einde van de 13de tot het einde van de 15de eeuw. Alhoewel in andere steden eenvoudige grafversieringen als kruisjes teruggevonden worden, zijn de volledig beschilderde graven vooral aanwijsbaar in het vroegere Brugse Vrije, dat ontegensprekelijk het centrum was van die funeraire kunstvorm. In 1979 werden belangrijke vondsten gedaan in de Onze-Lieve-Vrouwekerk en in de Sint-Salvatorkathedraal te Brugge.

Het begrafenisrecht in de kerkgebouwen, vroeger voorbehouden aan de hogere geestelijkheid, werd met de opkomst van een rijke burgerij vanaf de 13de eeuw ook opgeëist door deze bevolkingsgroep.

Vermits dit gepaard ging met diverse inkomsten voor de kerk, in de vorm van fundaties en schenkingen, werd dit al vlug aanvaard, al bleef het hoogkoor in principe voorbehouden aan de hoogste gezagdragers van de clerus.

De grafkelders waren gemetseld in baksteen en afgedekt met een grafplaat of overkluisd met een bakstenen tongewelfje. Traditiegetrouw waren ze – zoals ook bij de oudere graven in natuursteen het geval was – trapeziumvormig; het hoofdeinde iets breder dan het voeteneinde. Na beschildering werd in de grafkelder de houten kist geplaatst. Aangezien er tussen het tijdstip van het overlijden en het begraven in de middeleeuwen maar één dag verliep, moesten deze grafkelders zeer snel vervaardigd worden: het metselen, het pleisteren, onmiddellijk gevolgd door het schilderen. Omdat geschilderd werd op een nog vochtige pleisterlaag, wordt er ten onrechte van de frescotechniek gesproken. Laboratoriumonderzoek bracht echter het gebruik van proteïnes als bindmiddel aan het licht, wat wijst op een temperatechniek. Zoals reeds vroeger aangehaald, was de echte frescotechniek, namelijk het schilderen zonder bindmiddel op een verse pleisterlaag, hier zo goed als onbekend.

Vrijwel alle beschilderde grafkelders kenden een haast identieke iconografie: aan het hoofd van de overledene staat een kruisigingsgroep, aan het voeteneinde een Madonna met Kind, op de lange zijden meestal engelen, die elk in een andere richting met een wierookvat zwaaien. De Calvarie toont een lijdende Christus, enkel gekleed in een lendendoek waardoor zijn bloedende wonden zichtbaar zijn. Hij draagt een kruisnimbus en hangt zwaar door op het kruis. De benen zijn gekruist, omdat er voor beide voeten maar één nagel gebruikt is. Maria en Johannes staan aan weerszijden van het kruis. De Madonna op een zetel of een troon zit tussen twee kandelaars en het Jezuskind zit of staat op haar schoot.

De stijl van deze schilderijen is zeer verwant aan de miniatuurkunst. In een missaal van noordoost-Frankrijk uit het einde van de 13de eeuw vinden we een gelijkaardige Calvarie terug. Ook de Maria-voorstellingen zijn in de handschriften aanwijsbaar, bijvoorbeeld in een gehistorieerd initiaal uit een Frans getijdenboek uit het derde kwart van de 13de eeuw.

Alhoewel de kwaliteit verschilt van graf tot graf, zijn de meeste van deze voorstellingen echte kunstwerken: met zwier (en snel!) geschilderd, met een trefzekere lijnvoering en met veel expressieve kracht. De Madonna ontroert door haar menselijke omgang met het Jezuskind, zo verschillend van de afstandelijke statigheid van haar Romaanse voorgangers. De Calvarie toont een lijdende Christus, en de smart van Maria en Johannes is voelbaar geschilderd. De engelen in priesterlijke gewaden

schijnen zo weggestapt te zijn uit één of ander liturgisch drama of mysteriespel, waaraan ze hun kledij en attributen ontlenden. De achtergrond tenslotte is met een ware horror vacui kwistig met bloemen en verschillende soorten kruisen bezaaid.

Deze schilderijen spreken des te meer aan omdat ze, althans vlak na hun ontdekking, zo helder en ongeschonden van kleurintensiteit zijn. Dit komt natuurlijk omdat ze al die eeuwen gespaard bleven van de vernielende werking van licht en lucht en van overschilderingen en kalklagen. Zonder (en zelfs mét) aangepaste conserveringsbehandelingen kunnen ze deze frisheid niet zeer lang behouden. En komt hier de restauratie-ethiek ook niet even om de hoek kijken, als deze graven worden leeggehaald, zelfs van hun oorspronkelijke plaats "gelicht" en als fraaie kunstobjecten aan het toerisme worden overgeleverd? Deze grafschilderingen zijn veel fragieler dan andere kunstwerken en we moeten maar even denken aan de onoverkomelijke en acute problemen van de Egyptische grafschilderingen, die letterlijk vernield worden door hun openstelling aan het grote publiek. Zou er niet moeten aan gedacht worden deze vondsten wetenschappelijk te documenteren en te bestuderen, en daarna – zoals met de meeste archeologische opgravingen gebeurt – netjes terug dicht te leggen? Moeten we de doden niet laten rusten?

Vier graven uit de Sint-Salvatorkathedraal te Brugge

Bibliografische verwijzingen naar de beschreven deellobjecten vindt men in:

M. Buyle en A. Bergmans, *Middeleeuwse muurschilderingen in Vlaanderen (M & L cahier 2)*, Brussel, 1994.

M. Goossens, *De middeleeuwse schilderkunst, in Gent duizend jaar kunst en cultuur (tent. cat.)*, dl. 1, Gent, 1975, pp. 27–103.

A. Knoepfli, *Wandmalerei (Reclams Handbuch der künstlerischen Techniken, 2)*, Stuttgart, 1990.

M.P.J. Martens, *De muurschilderkunst te Gent (12de tot 16de eeuw) (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. Klasse der schone kunsten, jg. 51, nr. 46)*, Brussel, 1989.

P. en L. Mora en P. Phillipot, *La conservation de peintures murales*, Bologna, 1977.

J.J.M. Timmers, *Symboliek en iconografie der christelijke kunst, Roermond-Maaseik, 1947; bewerkte uitgave Christelijke iconografie en symboliek*, Bussum, 1974.

C. Tulpinck, *Etude sur la peinture murale en Belgique jusqu'à l'époque de la renaissance tant au point de vue des procédés techniques qu'au point de vue historique (Mémoires couronnés et autres mémoires publiés par l'Académie royale de Bruxelles, 61)*, Brussel, 1901.

Tronende Madonna met Kind

Grafschildering
Brugge, Onze-Lieve-Vrouwekerk

Calvarie

Grafschildering
Brugge, Onze-Lieve-Vrouwekerk

Jonge vrouw met het
Ware Gelaat van Christus
1300
Sint-Truiden, begijnhofkerk

Verantwoordelijke uitgever:
R. Verduyse,
Kasteelstraat 97,
8700-Tielt

Bijvoegsel bij OKV 1995/1
 OPENBAAR KUNSTBEZIT
 IN VLAANDEREN
 Drieëndertigste jaargang
 januari-februari-maart
 1995/nr. 1
 driemaandelijkse periodiek
 voor inwijding in de beeldende
 kunsten door reproducties, teksten
 en radiuitzendingen.

Uitgave van Openbaar Kunstbezit
 in Vlaanderen v.z.w.
 onder de auspiciën van de Vlaamse
 provincies en in samenwerking
 met de B.R.T.N.

Verantwoordelijke uitgever:
 Rudy Vercruyse

Secretariaat, redactie
 en abonentendienst:
 Kasteelstraat 97 - 8700 Tielt
 tel.: 051/42.42.99
 fax.: 051/40.84.78

B.T.W.-nummer: 427.190.176

Bankrelaties:
 448-0007361-87
 385-0590844-80
 000-0099920-10
 135.20 (NL)

Dit Mededelingenblad
 werd samengesteld door:
 Rudy Vercruyse,
 Marijke Declercq
 Marc Devos en
 Geert Verstaen.

Jaargang 1995

Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen

1. Middeleeuwse muurschilderingen
2. Het Provinciaal Museum
 Sterckshof-Zilvercentrum
3. Afficheskunst
4. Bruggen als kunstwerken

Mededelingen

Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen op BRTN-radio

**“Middeleeuwse
 muurschilderingen”** komt aan bod:

bij Radio 1 in ‘Eenhoorn’
 op dinsdag 7 februari 13.30u. en 15.00u.

bij Radio 2 in ‘Het Narrenschip’
 op donderdag 9 februari tussen 20.00u. en 22.00u.

bij Radio 3 in ‘De Kunstberg’
 op woensdag 8 februari tussen 18.30u. en 20.00u.

bij radio Donna in ‘Foyer’
 op maandag 6 februari tussen 15.00u. en 17.00u.

OKV-Aanbieding Veerle Rooms Reflectie, 1994

Een oplage van 20 etsen. Elk kunstwerk is afgedrukt op een collage
 van drie soorten handgeschept papier met Chine collé.

Foto: Piropol Rubens

Lid van de Unie
 van de Uitgevers van
 de Periodieke Pers

Abonnementenprijs 1995: 700,-fr. of 41,5 NLG

In de abonnementsprijs voor 1995 zijn begrepen:
1. vier thematische afleveringen
2. vier Mededelingenbladen
3. de OKV-Museumkaart 1995

Hoe kan U zich abonneren?

Niets is eenvoudiger dan dat
U stort 700,-BF (zonder opbergband) of 970,-BF (mét opbergband)
op rekeningnummer 448-0007361-87
van Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen, Tielt.
Graag vermelden: "1995".

CJP-ers genieten een gunsttarief: 600,-BF i.p.v. 700,-BF

Let op!
Vanuit Nederland kan U ook abonnee worden!
Uitsluitend door storting van 41,5 NLG (zonder opbergband)
of 59,5 NLG (mét opbergband)
op gironummer 135.20 van OKV in Tielt.
Graag vermelden: "1995".

Vanuit alle andere landen bent U eveneens welkom als abonnee!

Een abonnement kost dan 1.000,-BF (zonder opbergband)
of 1.320,-BF (mét opbergband) uitsluitend te betalen
op PCR 000-0099920-10
van OKV in Tielt of via internationale postwissel.

Spelregels gratis tickets

U kan een gratis ticket bekomen door een gele briefkaart te sturen naar Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen, Kasteelstraat 97, 8700 Tielt.
Bij de tentoonstellingen die een gratis ticket aanbieden, vindt u onderaan het artikel een blauwe balk met het

aantal ter beschikking gestelde tickets.
Door loting wordt bepaald wie een ticket krijgt toegestuurd.
Let op:
1. één ticket per tentoonstelling en per persoon
2. één ticket per gele briefkaart
3. de gewenste tentoonstelling vermelden

BRTN Departement Cultuur

Affiche

Op TV2, elke donderdag om 22.30u.
Op TV1, elke zaterdag om 12.30u.(herhaling)

Affiche bestaat uit volgende delen:

- Agenda: een vlugge en vlotte montage van een tiental komende of lopende tentoonstellingen, concerten, theater- en dansvoorstellingen
 - Accent: een korte reportage over een actueel kunstgebeuren, waarin de betrokken kunstenaar centraal staat. Interviews door Régine Clauwaert
 - Apart: nieuw of bestaand beeldmateriaal over een manifestatie in de (ruime) kunststreek
- Kortom, een actueel en informatief programma over kunst in al haar vormen.

Het programma wordt verzorgd door Jan Blondeel en Marianne Soetewey (regie), Régine Clauwaert (samenstelling, redactie en presentatie), Johan vanden Loock (samenstelling en productie), Katrien Wanten (assistentie) en Hilde de Palmaere (grafiek).

BRTN Departement Cultuur
Tekens op TV2, elke donderdag om 20.30u.

Deze "Mededelingen" zijn een bijvoegsel bij de OKV-aflevering nr. 1 van de jaargang 1995:

Middeleeuwse muurschilderingen

Auteur:
Marjan Buyle

Komt het door de verwarrende benaming "donkere middeleeuwen" of door de misbegrepen restauraties uit de 19de en 20ste eeuw, dat we ons van deze periode zo'n verkeerd beeld vormen?

De middeleeuwen waren namelijk niet de tijd van kille stenen muren, grauwe interieurs en zichtbaar bouw materiaal. Muren en gewelven van interieurs waren afgewerkt met kalk-, pleister- en verflagen in schitterende en heldere kleuren. Marjan Buyle, werkzaam bij het Bestuur van Monumenten en Landschappen, gaat in deze eerste OKV-aflevering van 1995 op zoek naar de oudste muurschilderingen in Vlaanderen. Zij analyseert de gebruikte technieken en ontrafelt de iconografie. Tevens gaat zij dieper in op de restauratie- en conserveringsproblematiek van deze waardevolle, maar uiterst kwetsbare, getuigen van de leef- en denkwereld van de middeleeuwse mens.

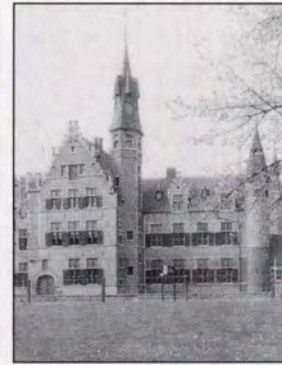
Losse nummers

Losse nummers kosten 200,-BF of 11,-NLG portokosten inbegrepen
Bestellen kan door storting op rekening 448-0007361-87 (in België) of 135.20 (in Nederland) van Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen, met vermelding "Middeleeuwse muurschilderingen".

Volgende editie

Aflevering nr. 2 van de jaargang 1995:

Het Provinciaal Museum Sterckshof-Zilvercentrum

Auteur:
Leo de Ren

verschijnt eind april

Museumkaart

In deze zending vindt u de Museumkaart 1995. Deze kaart is geldig tot en met 15 februari 1996. De kaart is een persoonlijke kaart, mogen wij u daarom vragen om uw naam en adres in te vullen, en ook uw abonneenummer.

Uw abonneenummer vindt u op het etiket van uw enveloppe. U hebt het abonneenummer dan ook bij de hand voor een eventueel contact met onze abonnementsdienst.

Personenregister

Als middenkatem van dit Mededelingenblad sturen wij u het personenregister van de jaargang 1994.

Wij raden u aan om dit register niet uit uw Mededelingenblad te nemen maar het volledige Mededelingenblad 95/1 te klasseren in de opbergmap 1994.

Prijswinnaars verlotingsactie 1995

De volledige lijst van de prijswinnaars zal worden gepubliceerd in het volgende Mededelingenblad. De winnaars zullen ondertussen reeds persoonlijk verwittigd worden en hun prijs ontvangen. Dank aan de voorintekenaars voor het vertrouwen in onze nieuwe jaargang.

BRTN Departement Cultuur

Tekens op TV2, elke dinsdag om 20 uur

- 17.01 Lara. Mijn leven met Boris Pasternak 1/2
- 24.01 Lara. Mijn leven met Boris Pasternak 2/2
- 31.01 Het Blauwe Steentje (herhaling n.a.v. tentoonstelling Portugese Azulejos te Antwerpen)
- 07.02 Het Bauhaus
- 14.02 Atepa le Bâtisseur
- 21.02 Karel Durtet
- 28.02 Dissidenten. Getuigenissen van Russische schrijvers
- 07.03 Praag
- 14.03 The Body Program
- 21.03 In de schaduw van de Himalaya
- 28.03 Les Vacances de Monsieur Mag
- 04.04 Cindy Sherman
- 11.04 Jacques Lizène. Un certain art belge
- 18.04 Edward Steichen
- 25.04 Op de fiets naar Hollywood 1/2
- 02.05 Op de fiets naar Hollywood 2/2
- 09.05 Brushes at War (herhaling n.a.v. V-Day)
- 16.05 De Brusselse Kanaalzone
- 23.05 De Vlaamse eilanden
- 30.05 Imago Luxemburgi (herhaling)

Het geheugen, op koperplaat gedemonstreerd

'Reflectie' heet het werk dat door Veerle Rooms in september van vorig jaar was gecreëerd en dat nu aan de lezers van Openbaar Kunstbezit wordt aangeboden.

"Niet dat ik die titel zo belangrijk vind. Ik ben niet het soort kunstenaar dat -om het nu maar eens karikaturaal voor te stellen- eerst op programmatorische wijze een taal verzint, en zich dan pas aan het werk zet. Mijn taal is niet de taal van ideeën, slogans, en manifesten. Het is een taal die zuiver visueel spreekt. In termen van licht en donker. En die vooral de vele gradaties daartussen, de halftonen, tot spreken brengt. En omdat het kind nu eenmaal een naam moet hebben loop ik daarna vaak naar Jef, en zeg ik:

"Geef me eens een titel vriend". Jef Desmet, is de vriend waar Veerle mee samenleeft, in één van die somptueuze negentien-de-eeuwse panden in de mooiste straat van Antwerpen, de Cogels Osylei. En "Reflecties" was ook al de titel van een serie foto's van Jef. Het waren zelfportretten waarbij hij zijn spiegelbeeld in etalages fotografeerde. In één prent zag je verschillende beelden die elkaar aan het overlappen gingen: je zag de vitrine en wat daarin stond geëtaleerd, en tegelijkertijd zag je die weerspiegeling van Jef en van wat aan

de aan de overkant van de straat gebeurde. Dat werken met lagen, verschillende beelden die elkaar in één en hetzelfde vlak voortdurend blijven nuanceren, is ook voor het werk van Veerle Rooms essentieel. Nooit toont zij de wereld als een helder, makkelijk te grijpen beeld. Er hangt een flou over haar oeuvre. En in tijden als deze, waarin één op de drie van de Antwerpenaren alweer op fascistische en hun schijnbaar heldere, compromissloze slogantaal stemt, is dat iets wat ook haar werken ook al vanuit politiek standpunt tot een teken van verzet heeft gemaakt. Nooit is er dat eenvoudige wit en zwart, nooit zijn die lijnen hard. Wit is ook altijd dat beetje zwart, en omgekeerd. Het domme, simpele denken is iets wat ze aan anderen overlaat.

Waar die titel "Reflectie" nog mee te maken had? Met de schaduw van zichzelf op die foto, die als basisbeeld voor dit werk fungeerde. Die foto had ze zelf gemaakt, toen ze in de zomer van '93 met Jef in de Verenigde Staten tien dagen lang langs de ruïnes van Route 66 was gaan reizen, de eerste betonweg die vanaf de jaren twintig Oost met West verbond, en daardoor al snel hét meest tastbare symbool van de American Dream was geworden. Hier schreef Jack Kerouac zijn beste boek, schreef Woody Guthrie zijn beste songs. On the Road. Maar Amerikanen rijden intussen alweer langs andere wegen, en achter de ooit zo luidruchtige en verblindende lichtreclames van weleer, die al decennia lang het functioneren hebben verlerd, treft men enkel nog een roestige, smerige en stoffige leegte. Nergens anders ziet men het duidelijker: de American Dream was uiteindelijk ook maar een wereld van bordkarton.

Veerle Rooms had zich echter vooral voor de nog schaarse restanten van dat andere volk geïnteresseerd dat indertijd door de roadbuilders was verdreven. Al in de jaren zeventig had ze reeds een aantal rituelen van die Indianen mogen meemaken, en nu fotografeerde ze de tekens die zij op rotswanden en melaatse muren achterlieten. Zoals die twee goden die op dit werk staan. Tekens aan de wand, Mene Tekels. "Wachters," zegt Veerle, "van een verloren wereld". In het Masereelcentrum in Kasterlee had Veerle Rooms al in 1980 Greg Zammilio leren

Foto: Jef Desmet

kennen, de meesterdrukker van Robert Rauschenberg en het atelier van Universal Art Editions. Rooms was later ook naar dat atelier op Long Island gereisd, en zij, Greg, en Jef waren de allerbeste vrienden geworden. In "Reflectie" hanteert ze een aantal technieken die ze van Greg had opgestoken. Eén daarvan, een heliografisch procédé, dateert nog uit de pionierstijd van de foto, toen nog naar een oplossing voor het fixeren van lichtbeelden werd gezocht. Een doorschijnende mica wordt daarbij tussen een lichtbron en een laag gelatine gelegd. Op de minst donkere plaatsen van het mica wordt ook het meeste licht naar de gelatinelaag doorgelaten, en de plekken in die pasta die het meest door licht worden bestraald gaan ook het meest verhard. Hopelijk volgt u het nog, want we zijn nog maar bij het begin van een uiterst complex verhaal. De gelatinelaag wordt op een koperplaat bevestigd, waaraan het geheel in het zuurbad wordt gelegd. De minst harde delen van die gelatine, die corresponderen met de meer donkere delen van de foto, worden uiteraard het snelst weggespoeld, zodat het bijtend zuur daar ook makkelijker greep op de koperplaat krijgt. En zo wordt uiteindelijk de hele foto in een koperets omgezet.

Twee keer had Rooms diezelfde plaat op hetzelfde papier afgedrukt, en de drukken kwamen daarbij nauwgezet op elkaar te liggen. Een eerste keer gebeurde dat met een hevige donkerbruine kleur. De tweede keer werd de koperplaat vooraf ondermeer met staalwolschuur-

papier bewerkt. Hier en daar werd er wat weggeschrapt, elders werd er een tekening bijgezet.

En die twee drukgangen over elkaar, zegt Veerle, brengen sowieso een grotere intensiteit teweeg.

Sinds een verblijf in Japan, nu al tien jaar terug, is Veerle Rooms ook steeds meer met papier gaan experimenteren. Het papier blijft niet zomaar een extra drager, maar zet ook wat extra toon, geeft extra kleur. Zo werden in "Reflectie" drie verschillende papersoorten geïntegreerd, een chine collé van zuiver balenkatoen, een mengeling van balenkatoen en vlas, en een Kozo dat uit de schors van een moerbezeboom werd opgewerkt. Laag na laag, en met behulp van uiterst ingenieuze technische procédés was Veerle Rooms zo die fotootjes met graffiti's blijven manipuleren, corrigeren, en nuanceren. Gratuite spelletjes? Veerle Rooms vertikt het om over een diepere betekenis te praten. Zij praat over licht en donker, halftonen, en diepere schakeringen. Nooit wil ze het hebben over het feit dat haar grafiek zo prachtig de werking van ons geheugen illustreert. Want hoe herschrijven we ons verleden? Onophoudelijk blijven we de schaarse sporen filteren die ons uit dat verleden werden overgedragen. We manipuleren ze in functie van ideologieën, persoonlijke belangen, en nieuwe ervaringen.

Laag na laag overdrukken we ze met een nieuwe waarheid. En net als die tekens van Rooms worden die sporen vager en vager. Tot je haast enkel nog wat schimmen kan ontwaren.

Ook op de muren langs Route 66 worden ze schaarser en schaarser, die wachters van het verleden. Met grote grimmigheid worden ze door schimmels weggevetren. Veerle Rooms reist de wereld rond, van Japan naar Yemen, om ze voor ons op te tekenen. Na elke nieuwe reis laat ze zich weer jarenlang door de graffiti's van zo'n land inspireren. Ze blijven ongrijpbaar in haar werk, flarden van een mysterie. En tegelijk lijkt Rooms zich te bevragen: hoe lang nog voor ze definitief zijn verdwenen?

Wetenschappelijk is het al lang bewezen: zonder geheugen heeft men niet lang te leven.

MAX BORKA

OKV-Aanbieding

Veerle Rooms 'Reflectie', 1994

Technisch

formaat blad: 31 x 44 cm
formaat ets: 16 x 25 cm
papier: 3 soorten handgescheppt papier met Chine collé
oplage: 20 exemplaren

Prijs

voor abonnees: 8.000,-BF (445,-NLG)
+ eventueel 250,-BF (15,-NLG) verzendingskosten (aangetekend).

niet-abonnees: 9.000,-BF (500,-NLG)
+ eventueel 250,-BF (15,-NLG) verzendingskosten (aangetekend).

Hoe kan u bestellen?

Door storting van het nodige bedrag op rekeningnummer 448-0007391-87 (OKV, Tielt). Vanuit Nederland: uitsluitend op gironummer 135.20 van OKV in Tielt.

U kunt een exemplaar telefonisch (051/42.42.99) reserveren of per fax (051/40.84.78). Uw reservatie blijft drie werkdagen geldig en wordt definitief bij de betaling. U kunt het kunstwerk zelf afhalen in Tielt na telefonische afspraak (051/42.42.99) of het kan u aangetekend worden toegestuurd. Graag vermelden bij uw overschrijving: "afhalen" of "opsturen"; let in het laatste geval op de portkosten a.u.b.

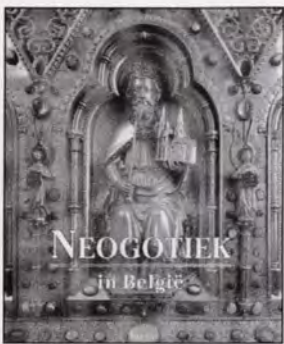
Neogotiek in België

door Jean van Cleven, Frieda van Tyghem, Ignace de Wilde, Robert Hoozee e.a.

1994, Lannoo, Tielt, 25 x 29 cm, 240 blz., gebonden in linnenband met stofomslag, 120 kleuren-illustraties en 240 in zwart-wit, 1.295,-BF, ISBN 90-209-2434-6

Dit boek verscheen n.a.v. de gelijknamige overzichtstentoonstelling in het Gentse Bijloke-museum vorig jaar. Aanleiding tot beide initiatieven was de herdenking van het 100-jarig overlijden van Jean Baptiste baron Bethune (1821-1894), de belangrijkste voorman van de neogotiek.

Het boek wil de Belgische neogotiek voor het eerst als artistiek fenomeen in zijn internationale context belichten.

Het geeft een beeld van het rijke gamma van architectuur, plastische en toegepaste kunst waarin de fascinatie voor de middeleeuwen zich heeft gemanifesteerd in de periode tussen 1800 en 1914. Daarbij komt niet alleen de religieuze kunst, maar ook de veel minder bekende profane neogotiek aan bod.

Een eerste deel biedt een naast een inleidend (kunst)historisch hoofdstuk, een beknopte historiek van de Belgische neogotiek: van de eerste neogotische creaties in de zgn. "troubadourstijl" vanaf 1800, over de "spitsbogenstijl" na 1830 tot de rijpe neogotiek die vanaf 1850 doorbreekt en in J.b. Bethune haar belangrijkste vertegenwoordiger vindt. Het kunsthistorisch overzicht wordt aangevuld met deelstudies van diverse specialisten, onder redactie van prof. dr. Van Tyghem en onder de technische coördinatie van drs. Ignace de Wilde.

Een tweede deel brengt een nieuwe biografie van De

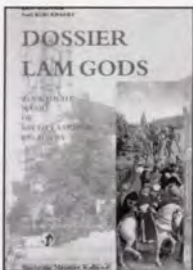
Bethune op basis van originele bronnen, vervolledigd met grondige artikelen over enkele van zijn realisaties.

Prof. Van Tyghem sluit af met een essay over de bescherming van het neogotisch patrimonium. Volgen dan nog een beredeneerde bibliografie, alsook een verantwoording en een lijst van medewerkers.

Dossier Lam Gods. Zoektocht naar de Rechtvaardige Rechters.

door Karel Mortier en Noël Kerckhaert (+)

1994, Stichting Mens en Cultuur, Gent, 16,5 x 24,5 cm, 576 blz., gebonden met goudstempeling, 15 kleurenillustraties en 100 in zwart-wit, 1.850,-BF, ISBN 90-72931-54-8

In 1994 was de beruchte kunstroof van de eeuw nog niet opgelost. Het ontzagwekkend dossier werd ten gronde behandeld door de auteurs Karel Mortier (ere-hoofdcommissaris van de Stad Gent) en journalist Noël Kerckhaert. Sinds hun vorige studie in 1968 vonden zij heel wat nieuw materiaal.

Leon De Smet

door Piet Boyens en Hans Bosschaert

1994, Lannoo, Tielt, 25 x 23 cm, 272 blz., gebonden in linnenband met stofomslag, in zwarte cassette, rijk geïllustreerd, 3.950,-BF, ISBN 90-209-2507-5

Deze editie kwam tot stand op basis van de licentiaatsverhandeling van Hans Bosschaert. Hans Bosschaert werd bijgestaan door Piet Boyens, de auteur van het gerenommeerde naslagwerk "Sint-Martens-Latem".

In deze monografie diepen de auteurs de ambivalentie van Leon Desmets kunstenaarschap uit. Zij weten in De Smet, althans in zijn vroege periode, een schilder met een besliste penseelvoering en een haarscherp kleur gevoel. Anderzijds kunnen zijn niet omheen een zekere

oppervlakkigheid die hem net als zovele andere impressionisten aangewreven wordt. Die these wordt gebracht in een boeiende schets van Leon Desmets ontwikkeling als schilder. Er wordt getracht het oeuvre onder één herkenbare noemer te brengen en zo accuraat mogelijk te omschrijven. Hierbij staat een gedetailleerde en eerlijke (en niet flatterende) kunsthistorische analyse van de diverse werken centraal. Deze is uitvoerig geïllustreerd met tientallen prachtige afbeeldingen.

Aanbod voor OKV-abonnees

Bij bestelling van het boek "Leon de Smet" vóór 15 maart 1995 wordt u gratis de editie "Ontdek Vlaanderen" (waarde: 398,-BF) aangeboden. Zie de folder die in deze zending werd bijgelegd.

De Vlaamse Primitieven

door Roger van Schoute, Brigitte de Patoul e.a.

1994, Davidsfonds, Leuven, 24,5 x 30,5 cm, 660 blz., vollinnenband met stofomslag, meer dan 700 kleurenillustraties, schetsen en tekeningen, 4.950,-BF, 275 NLG, ISBN 90-6152867-4

Deze editie ziet er monumentaal uit en een monument afleveren is elk geval de ambitie van de uitgever. De auteurs verklaren zich meteen schatplichtig aan hun voorgangers, gaande van Karel van Mander, over Friedländer, Van Puyvelde en Panofski tot "Early Netherlandish Painting" van Nicole Véronée en H. Pauwels; zonder het in 1950 opgerichte "Studiecentrum Vlaamse Primitieven" te vergeten dat thans -ten onrechte- is omgedoopt tot "Internationaal studiecentrum voor de middel-eeuwse schilderkunst uit het Schelde- en Maasbekken".

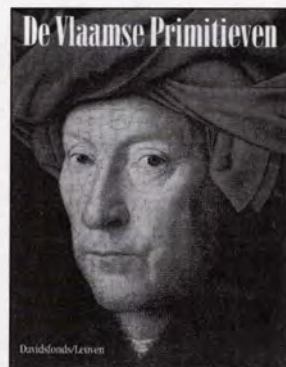
Dit getuigt van een wetenschappelijke oprechtheid, maar ook van de ambitie dé studie te hebben uitgegeven die alle voorgaande kennis en de meest recente onderzoeksresultaten verenigt.

Het boekwerk is het resultaat van de samenwerking tussen 28 nationale en internationale specialisten. De hoofdauteurs zijn Roger van Schoute en Brigitte de Patoul. Roger van Schoute is hoogleraar kunstgeschiedenis aan de UCL; Brigitte de Patoul is verbonden aan de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten in Brussel. Dat er geen eensgezindheid is onder de verschillende auteurs i.v.m. bepaalde probleemstellingen, zal niemand verbazen. Er werd dan ook niet gepoogd om een "illusoire eenheid" te suggereren. De uitgever richt zich evenwel tot een groot publiek, en de schrijfwijzen van kunstenaars en hun werken werden uniform gemaakt.

Het boek telt 7 hoofdstukken. Het eerste, "De Bourgondische Nederlanden" schetst het politiek historische en het kunsthistorische verband waarin de kunstenaars werkten. "De kunstenaar en zijn ambacht" is het tweede en gaat over het statuut van de schilders, hun organisatievormen, de atelierwerking, de materiële totstandkoming van de werken. Kunstwerken ontstaan niet zonder opdrachtgevers en dit belicht het derde hoofdstuk

"De cliënteel van de kunstenaar". De hoofdstukken vier en vijf verduidelijken resp. "De iconografie van de werken" (de onderwerpen, het portret) en "De stijl" (ruimte, perspectief, illusie en werkelijkheid).

De 300 bladzijden van het zesde hoofdstuk "De schilders en hun oeuvre" zijn de ziel van de editie. Dit gaat over de schilders en hun werken. Na de vroege Melchior Broederlam, worden zij ingedeeld in drie generaties: de eerste: de gebroeders van Eyck, de Meester van Flémalle, Jacques Daret, Rogier van der Weyden en Petrus Christus; de tweede generatie: Dirk Bouts, Justus van Gent en Hugo van der Goes; de derde generatie: Hiëronymus Bosch, Hans Memling en Gerard David. Een vierde groep wordt voorgesteld onder de titel

"De kleine meesters van het einde van de 15de eeuw" waaronder Juan de Flandes. Iedere kunstenaar wordt uitvoerig gedocumenteerd en rijk geïllustreerd met reproducties van hun werk uit musea over de hele wereld.

"De invloed van de Vlaamse schilderkunst in het Europa van de 15de eeuw", nl. de bloei van Antwerpen in de 16de eeuw, is het laatste hoofdstuk. Een gedetailleerde bibliografie en een namenindex sluiten af.

De editie telt volgens de uitgever een 700 illustraties; het overgrote deel in kleur. Ook voor wie het boek niet in één keer wil lezen (dat kan ook niet) bieden de kleurenreproducties een fraai kijkspetaktel en documentatiebron.

Alleen de typografie stoort. Een ander, breder, lettertype had de editie veel goed gedaan. Jammer, maar dit kan en mag uw genoegen aan dit lijvig boekwerk niet bederven.

Middeleeuwse muurschilderingen door Anna Bergmans en Marjan Buyle

1994, M&L Cahier nr.2, 21 x 29,7 cm, 208 blz., 350 kleurenillustraties, 1.200,-BF. Wat overbleef aan middeleeuwse muurschilderingen in Vlaanderen is zo weinig, dat het moeilijk is om te beseffen op welke systematische wijze de middeleeuwse interieurs met muur- en gewelfschilderingen waren afgewerkt. In dit M&L Cahier worden een 40-tal muurschilderingen en ensembles voorgesteld.

De gids wordt voorafgegaan door een aantal inleidende hoofdstukken die de muurschilderingen vanuit materieel en vanuit kunsthistorisch oogpunt bekijken.

Hoever staat het onderzoek van de muurschilderingen? Hoe werden schilderingen in het verleden aangepakt? Wat weten we over verdwenen muurschilderingen? Was de rest van de kerk ook beschilderd? Allemaal vragen die deze boeiende M&L Cahier beantwoordt. M&L Cahier "Middeleeuwse muurschilderingen in Vlaanderen" biedt de meest volledige uitdieping van dit onderwerp waarvan U hebt kunnen proeven in de eerste aflevering van Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen 1995. Wie geboeid was door onze editie, zal het M&L Cahier niet willen missen!

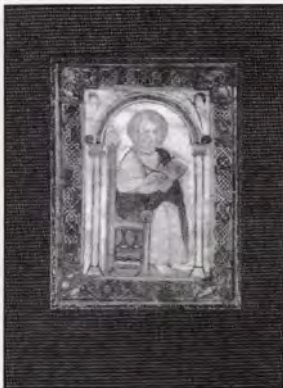
Aanbod voor OKV-abonnees

In uw enveloppe vindt U een folder over bovenstaande uitgave, alsook een boekenbon met een waarde van 150,-BF, geldig bij aankoop van het boek "Middeleeuwse muurschilderingen in Vlaanderen".

Codex Eyckensis

1994, 25,5 x 32,5 cm, 320 blz., genaaid, in foedraal, 15.000,-BF (exclusief 400,-BF verzendingskosten), info en bestelling: Museactron, Lekkerstraat 5, 3680 Maaseik, 089156.68.90. ISBN 9002 19776 4

De pas gerestaureerde Codex Eyckensis is nu voor het eerst volledig in facsimile uitgegeven volgens de hoogste eisen van fotografische reproductie. De uitgave bevat een wetenschappelijke inleiding in het Engels door Hubert

Heymans, Albert Delorez en Christian Coppens, en een Nederlandstalige samenvatting. Het evangelieboek Codex Eyckensis dateert uit het begin van de achttiende eeuw en is daarmee één van de oudste middeleeuwse handschriften die in België worden bewaard. Volgens een vrome legende geschreven door twee heilige nonnen uit de abdij van Aldeneik (Maaseik) werd hij lang als relik beschouwd. Geschrift en versiering tonen de kenmerken van de handschriften die door lere of Engelse monniken werden geschreven en verlicht of die onder hun invloed op het vasteland werden vervaardigd. De Codex Eyckensis is mogelijk in de abdij van Echemach ontstaan en wordt bewaard in de Sint-Catharinakerk te Maaseik.

M&L Jaargang 1995

Tweemaandelijks tijdschrift van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. Departement Leefmilieu en Infrastructuur. Administratie Ruimtelijke Ordening en Huisvesting. Bestuur Monumenten en Landschappen. A4, geïllustreerd in kleur en zwart-wit, 64 pagina's + 16 pagina's Binnenkrant. Abonnementenvoorwaarden: 1.150,-fr. voor 6 nummers (los nummer 220,-fr.). Besteladres: M&L Zandstraat 3, 1000 Brussel, 02/209.27.37, rekening 091-2206040-95.

Bij de aanzet van deze, reeds 14de, jaargang blijft het tijdschrift "M&L" (Monumenten en Landschappen) zichzelf trouw en koppelt waar mogelijk de actualiteit aan vooraf bepaalde klemtonen.

De eerste aflevering (januari-februari) houdt het bij een intussen traditioneel maar degelijk thema: de middeleeuwse muurschilderingen. Luc Devlieger brengt een rijk geïllustreerd overzicht van de beschilderde graven in de Sint-Salvatorathedraal te Brugge. Marjan Buyle beschrijft de merkwaardige muurschilderingen uit de 14de eeuw die recent werden ontdekt in een Brugs woonhuis. Hubert Bats vraagt dan weer aandacht voor de Grintgroeve Vlaemans in As en knoopt zo weer aan met de vertrouwde landschapsartikels.

De tweede aflevering laat Regi De Meirman ons kennismaken met de Barbierbeekvallei te Krubek. Jan Esther en Benoit Dedlaey leiden ons, naar aanleiding van de restauratie, binnen in het Huis de Halleux te Brugge, terwijl Jan Wouters en Christine Vanthillo ook het roerende erfgoed onder ogen brengen met de conservatie van de Codex Eyckensis.

De Vlaamse Open-Monumentendag, dit jaar gewijd aan burgerlijke openbare gebouwen, vormt opnieuw het uitgangspunt voor een origineel thematisch zomemummer (juli-augustus). Enigszins in dezelfde lijn moet de jaargang met het november-decembernummer toegroeien naar een orgelpunt bij de herdenking van de 20ste verjaardag van het Monumentenjaar 1975: de gedroomde aanleiding voor een kritische terugblik en een evaluatie.

Marjan Buyle

De echo van een tik

Marjan Buyle zegt: "Het is een eenzaam beroep". En ze zegt: "Je staat er vaak alleen voor, geconfronteerd met je vermogen en je onvermogen en met een heleboel problemen". Als medewerkster van Monumenten en Landschappen combineert ze de praktijk van het restaureren met de filosofie van het restaureren, en daar schrijft ze soms over: "In een taal die iedereen begrijpen kan. Het is té belangrijk".

Foto: Joris Luyten

Ze heeft de pest aan auto's. Ze vindt dat Vlamingen met te veel nonchalance hun geschiedkundig erfgoed benaderen. Het is zelfs negeren ("Engelsen beheersen de kunst van het bewaren. Bewaren de kunst van het bewaren"). Ze verdiept zich graag in historische romans. En ze koestert een Italië-gevoelen. "Komt door mijn opleiding" zegt Marjan Buyle.

"In Italië wordt kunst verheven tot straatkunst. Wordt het leven zelf een kunst. Deelt iedereen in de kunst". Soms wordt ze zozeer overvallen door dat Italië-gevoelen, dat ze overhaast bijna de koffers pakt. "Als Italië roept, ga ik". (Lachje) "En als het fluistert sluit ik me op in de keuken. Ben ik uren in de weer met een lasagna van groenten. Of met het bereiden van pasta's. Vroeger kwamen mijn vrienden gewoon meetafelen. Nu delen ze hun verlangens. Ze eten à la carte". In haar hoofd zingen soms de ongeschoolde stemmen van Italiaanse dorpelingen. Ouderlingen, vrouwen, mannen, kinderen. Iedereen zingt. Wiegelielies. Liefdesliederen. Politieke liederen. Religieuze liederen. "Het mysterie van de passiespelen: echte magie", zegt ze.

In België is die magie meestal ver zoek. In kerken ondergaat Marjan Buyle wel eens de onmetelijke krachten van het onbestemde. "Ik hou van de schemerige stilte die door een kerk strijkt. Dat luistert naar harmonie. Dat zijn de zaligste uren om te werken. Bezig zijn in de vierkante millimeter en rondom je de grootsheid van een oceaan weten. De echo van een tik". Ze zegt vaak aan de kathedraal van Antwerpen terug te denken: "Ik zat daar onder de hemel... Bezigt met de restauratie van een plafondschilderij. Zes op acht. Je ziet die kathedraal vanuit een andere hoek en je gaat die kathedraal anders zien en je ziet jezelf ook anders. Je leest de taal van de middeleeuwen. Een taal die beeldend was. Bevattelijk voor iedereen. En toch een taal die zich bedient van kunst". Via haar werk kruipt ze in de kleren van de kunstenaar: "Je wordt

middeleeuwer. Je nestelt je in de evolutie van een kunstwerk. Een anoniem kunstenaar verraadt je na eeuwen zoeken en falen. Je leert zijn penseelstreken kennen. Dat is een bijzondere vorm van communicatie. Dat is een heilige vorm van communicatie".

Het restauratieteam van Monumenten en Landschappen bestond ooit uit tien leden. Vandaag uit vier. Het lijkt wel een interventieploeg. Een 100. Een muur geeft haar geheimen prijs en de ontdekker vraagt om hulp. "Spannend soms. Laatst kwamen prachtige muurschilderingen vrij in een herenhuis in Brugge. Alsof ik op mijn adem trapte. Zo mooi. Zo heerlijk mooi. Ondanks de slopende hitte sleep je dan stellingen en materiaal aan. Je zit op Schatteneiland". Ze heeft er de laatste hand aan gelegd. En ze schreef erover: "Je wilt je ervaringen wereldkundig maken. Je wilt iedereen laten meegenieten". Haar handen openen een denkbeeldig boek. "Honger naar vakliteratuur. Honger naar kennis. Je werk in een bredere filosofische context situeren. Met kennis verschalk je je onvermogen. Want ook dat voel je: onvermogen en de spanning om dat onvermogen te overwinnen". Haar blik dwaalt door de Gentse Vooruit: "Er bestaat zo'n uitgebreide vakliteratuur". Ze volgt colloquia, congressen, cursussen. In binnen- en buitenland. Ze verzamelt boeken. Maar haar huis mag sober. Alleen een paar mooie dingen. Daar zingt ze liederen van Bach. Zomaar. En omdat ze in het vierstemmig koor van Kantilene zingt. Ze lacht. Geen barokke lach. PAUL DE MOOR

Gemeentelijk Museum, Elsene

Feestzaal wordt tentoonstellingsruimte

Onlangs besloot de Gemeente Elsene om de aan het museum palende grote zaal, de zogenaamde "feestzaal" in zijn oorspronkelijke functie van expositieruimte te herstellen. Dit initiatief kreeg de royale steun van de bank J.P. Morgan.

In 1892 werd het Museum van Elsene opgericht nadat Edmond de Pratere zijn omvangrijke kunstcollectie aan de gemeente had geschonken. Het Museum werd ondergebracht in het voormalige slachthuis van de gemeente. In 1893 werd een "feestzaal" aan het museum toegevoegd voor de "Exposition du Travail Ixellois". Maar al snel werd het museum te klein voor de collectie die snel aangroeide door belangrijke schenkingen. Ondanks het feit dat in 1973 een nieuwe vleugel werd aangebouwd, werd de nood aan nieuwe tentoonstellingsruimte voor de permanente collectie steeds groter. De renovatie van de "feestzaal" tot tentoonstellingszaal was de oplossing. Het Antwerpse architecten-duo Georges en Bernard Baines vatten de renovatie zeer sober en functioneel op en voegden aan de bestaande expositieruimte meer dan 1000 vierkante meter toe.

De nieuwe zaal wordt over haar gehele lengte verlicht door een breed glazen puntdak en twee boven elkaar liggende gaanderijen verzekeren het optimale gebruik van de hoge ruimte. Deze renovatie werd voor het grootste deel gesponsord door de bank J.P. Morgan. Deze Amerikaanse bank is sinds 75 jaar in Brussel gevestigd en heeft een bijzondere reputatie opgebouwd als sponsor van culturele evenementen. J.P. Morgan zorgde er samen met de British Council voor dat de tentoonstelling "Turner in Europe" (febr. 1992) naar het Museum van Elsene kwam. Ook de tentoonstelling "Van Gainsborough tot Ruskin" werd door de bank J.P. Morgan gefinancierd.

**Uw
advertentie
had hier kunnen staan!**

Vraag onze advertentietarieven.
Contacteer hiervoor:

B. Promotion
Mevrouw Berlinde Fierens
03/231 28 00

De Henry van de Velde prijzen van het VIZO

Sinds 21 december hebben de Vlaamse ontwerpers-kunstenaars hún prijzen: de VIZO-prijzen Henry van de Velde. Een kunstwerk, een certificaat en 100.000,-BF belonen loopbaan, jong talent en beste product. Eind januari wordt ook nog een publieksprijs uitgereikt.

Het Vlaams Instituut voor het Zelfstandig Ondernemen (VIZO dus), een overheidsdienst binnen de Vlaamse Gemeenschap, coördineert alle instellingen die werkzaam zijn op het vlak van opleiding, vorming en begeleiding van zelfstandigen en KMO's. Drie jaar terug startte het VIZO de **Dienst Kunstambacht** op. Via tentoonstellingen (als "Een schitterend feest" en "Op zoek naar een schoon servies"), deelname aan binnen- en buitenlandse beurzen, promotiefolders en het driemaandelijks tijdschrift

David Huycke, "Vaas" 1992, zilver en verguld hout
Foto: Jan Van Deuren.

"Kwintessens", geeft de dienst Kunstambacht een platform aan hedendaagse Vlaamse ontwerpers-kunstenaars. Iedereen kent immers Philippe Starck en Ettore Sottsass maar Frank Vanhoutte, Maarten en Fabiaan Van Severen, Siegfried De Buck of Hans Weyers - nooit van gehoord meneer. Na 3 jaar "talenten-jacht" acht de dienst kunstambacht de tijd rijp om van de nijvere ambachtslui van de toegepaste kunsten "vedetten" te maken.

Schilder- en beeldhouwkunst, theater, literatuur, film, economie, ze hebben allemaal hún prijs of prijzen. De toegepaste kunst viel evenwel buiten de prijzen tot 21 december 1994.

In het Gentse Museum voor Sierkunst werden toen de eerste drie laureaten - loopbaan, jong talent, beste product - van de **VIZO-prijzen Henry van de Velde** gelauwerd. Als trofee mochten de drie - naast de ronde som van 100.000,-BF - een kunstwerk van edelsmid Siegfried de Buck in ontvangst nemen.

één van Verannemans eerste prijzen in eigen land. Jong talent van deze eerste editie is David Huycke (1967) die in 1989 afstudeerde aan het Sint-Lucas paviljoen te Antwerpen in de afdeling juwelendesign/edelsmeden. Sedert 1992 is hij zelfstandig edelsmid-juwelentwerper. Centraal in zijn werk staat de zoektocht naar natuurlijke elegantie, ambachtelijke perfectie en doorgedreven eenvoud. Als beste product kwam de tafel "Homenaje a Eduardo Chillida" van André Verroken (1939) uit de selectie. Verrokens "dingen" zijn steeds "pertinent" in de ruimte aanwezig. De bekroonde tafel werd ontworpen in 1993 en dit jaar uitgevoerd.

Emiel Veranneman, "Osaka" stoel, 1966, mahonie en leder.

André Verroken, "Homenaje a Eduardo Chillida" tafel, 1993, medium density fiberboard random afgewerkt met fijner Indisch palissander en esdoorn
Foto: Studio Eshof.

De vergulde of verzilverde staf-scepter-koker van slangenhout bevat een, door Herbert Binneweg, gekalligrafeerd certificaat. De naam van Henry van de Velde werd door het VIZO heel bewust gekozen. Van de Veldes liefde voor het kunstambacht, zijn artistieke eigenzinnigheid, zijn zin voor vernieuwing en zijn internationale bekendheid maken hem immers tot hét symbool bij uitstek voor deze prijzen.

De prijs voor een loopbaan ging voor deze eerste maal naar Emiel Veranneman (1924). Veranneman leerde zijn "stiel" aan de befaamde Brusselse Ter Kamerenschool van Henry van de Velde. Lakwerk, felle kleuren en zuivere, franjeloze vormen zijn Verannemans handelsmerk. Veelvuldig gelauwerd in het buitenland is deze VIZO -prijs

Ze is een reactie op de "lijfelijke" ontmoeting van Verroken met het werk van de Baskische beeldhouwer Eduardo Chillida.

Werk van de 3 laureaten staat samen met de volledige selectie van "beste product" tot 22 januari te kijk in het Gentse Museum voor Sierkunst.

Haalt u deze limiet niet meer, niet getreurd! Het VIZO, dienst Kunstambacht, heeft in samenwerking met de Vlaamse Commissariaat Generaal voor Toerisme, 3 kunstambacht-arrangementen in Brugge, Gent en Antwerpen uitgewerkt. Vanuit een comfortabel hotel in hartje stad kan u een weekend lang op tocht langs galerijen en kunstenaarsateliers. Een leuk ogende - net als alle VIZO kunstambacht-drukwerk door een jonge vormgever in vorm gegoten - "Arts & Crafts Gids Vlaanderen" wijst u de weg. Aanvragen bij: VIZO dienst Kunstambacht, Bischoffsheimlaan 23, 1000 Brussel, 02/218.60.93.

Centraal Museum, Utrecht

Beelden uit een bisschopsstad

De dertigste tentoonstelling in het kader van "Beelden in Nederland" focust op de rijke sculptuurproductie in Utrecht van 1350 tot 1580. Utrecht was de hele middeleeuwen door een centrum van kerkelijke kunst. Aan landgenoot Jan Klinckaert, kunsthistoricus en auteur van de OKV-publikatie "Laat-gotische beeldhouwkunst in België", werd gevraagd de tentoonstelling samen te stellen.

De bouw van de grote gotische Dom heeft een menigte kunstenaars, waaronder tientallen beeldhouwers, aangetrokken. Belangrijke beeldhouwers waren Adrian van Wesel (1417-1490) en Colijn de Nole (1530-1558). De thematiek van de Utrechtse sculptuur vóór 1580 was in hoofdzaak religieus geïnspireerd, zoals blijkt uit de vrijstaande stenen en houten heiligenbeelden, retabelfragmenten en gebeeldhouwde epitafen. Maar de Utrechtse productie bestond ook uit schoorsteenfriezen en de in massaproductie vervaardigde pijpvaardjes en reliëfs. Tijdens de 14de eeuw waren beeldhouwers nog onderhevig

aan buitenlandse stijlinvloeden, maar vanaf de 15de eeuw ontwikkelde zich een eigen laat-gotische vormentaal. De Nole was één der belangrijkste renaissancekunstenaars in Utrecht. De ideeën van de reformatie

Provinciaal Museum Sterckshof-Zilvercentrum

Argenti Italiani

Van 25 maart tot 21 mei toont het Provinciaal Museum Sterckshof-Zilvercentrum een honderdtal Italiaanse gebruiksvoorwerpen in zilver, vervaardigd in de 20ste eeuw.

De schitterende stukken illustreren de evolutie van de Italiaanse zilverdesign, vanaf de vooroorlogse strakke geometrische vormen tot de kleurrijke en speelse Memphis-stijl.

Sedert WOII speelt Italië een toonaangevende rol in het internationale design-gebeuren. Bij de heropbouw van het land kreeg de design een nieuwe impuls door architecten als

Franco Albini en Gio Ponti, en kunstenaars als Magistretti, Ettore Sottsass en Marco Zanuso. Zij gaven vorm aan de producten van gerenommeerde firma's als Olivetti, Cassina en Artemide. In een reactie op de vooroorlogse geometrische stijl evolueerden de Italiaanse ontwerpers naar gebogen, gestroomlijnde vormen. De doorgevoerde mechanisatie en het ontdekken van nieuwe "plooibare" materialen zoals plastic en plooibare multiples werkten deze evolutie in de hand.

Na 1955 werd design steeds meer gesofisticeerd: een teken van rijkdom. Een reactie liet niet op zich wachten. In de jaren '60 zocht Ettore Sottsass inspiratie in de Amerikaanse Pop Art en de primitieve culturen. Zijn "Anti-design"-beweging, met als bekendste exponent de vormeloze zitzak gevuld met polystyreenbolletjes, zwakte erg af begin de jaren '70. In 1979

leidden uiteindelijk tot de beeldenstorm, die vooral in de Zuidelijke Nederlanden lelijk huis hield. Maar een ergere ramp voor de beeldsnijders was de afscheiding van de Noordelijke Nederlanden van het katholieke Habsburgse rijk (1581) en de opmars van het calvinisme. Beelden in de kerk werden voortaan geweerd, waardoor de glorieuze tijd der beeldsnijders voorgoed voorbij was.

Praktische informatie:
"Beelden uit een bisschopsstad", tot 19 februari.

Centraal Museum Utrecht,
Agnietenstraat 1,
3512 XA Utrecht,
00/31/30/36.23.62.
Toegang: 6,-NLG
Open: dinsdag tot zaterdag
van 10 tot 17 uur,
zon- en feestdagen
van 12 tot 17 uur,
gesloten op maandag.

nam "Studio Alchemia", met als leidende figuur Alessandro Mendini de fakkel over. Twee jaar later pakte de groep uit met een originele, kleurrijke en speelse collectie designmeubelen, -stoffen en -keramiek: de Memphis-collectie.

De tentoonstelling in het Provinciaal Museum Sterckshof-Zilvercentrum, met werk van veertig ontwerpers, is opgebouwd rond de grote verzameling van het Museo per gli Argenti Contemporanei (MAC), dat gehuisvest is het dorpje Sartinara Lomellina, nabij Milaan. Dit museum is een deel van de Fondazione Sartirana Arte, een fonds dat onder leiding van stichter Giorgio Fomi de hedendaagse Italiaanse sierkunst wil promoten.

Praktische informatie:
Provinciaal Museum Sterckshof-Zilvercentrum,
Hoofvunderlei 160, 2100 Deurne, 03/360.52.50(52).
Open: van dinsdag tot zondag,
van 10 tot 17.30 uur.
Toegang: 150,-BF per persoon,
200,-BF voor families,
100,-BF voor groepen en
reductiekaarhouders.

Claudio Salocchi, kandelaar

Foto: Museum voor Fotografie, Antwerpen

Filmmuseum

Eresaluut voor een honderdjarige

Op zaterdag 28 december 1895 had in het Salon Indien van het Grand Café aan de Parijse Boulevard des Capucines de eerste openbare filmvertoning tegen betaling plaats met de cinematograaf van de gebroeders Lumière.

Met een renovatie van de zalen, tien nieuwe vitrines en een grondige herschikking van de permanente tentoonstelling is het Filmmuseum, gevestigd in het Paleis voor Schone Kunsten, klaar voor de feestelijke viering van een springlevende honderdjarige.

Het Filmmuseum werd in 1962 opgericht op initiatief van Jacques Ledoux en bestond aanvankelijk uit één enkele projectiezaal. Zoals dat vandaag nog altijd het geval is, werden er films vertoond uit de collecties van het Koninklijk Filmarchief: dagelijks legde het Filmmuseum zo een stukje filmgeschiedenis bloot. De uitvinding van de cinema in 1895 is zelf het eindpunt van een lange reeks pogingen om de beweging te analyseren, opnieuw samen te stellen en vervolgens te projecteren. Deze archeologie van de film wordt belicht in de vaste collectie van het Filmmuseum. Een collectie die jaar na jaar groter werd.

Ondanks het feit dat er in het Paleis voor Schone Kunsten geen bijkomende ruimte beschikbaar was, konden toch tien nieuwe vitrines geplaatst worden. Een aantal belangrijke antecedenten van de cinematograaf zoals de fotografie, de stereoscopie, de camera obscura... vonden er een plaats. Ook de ruime collectie toverlantaarnen komt voortaan beter uit de verf.

Het Filmmuseum projecteert elke dag vijf films, zeven dagen op zeven: twee stille films en drie klankfilms. Meer kan dus moeilijk, vandaar dat het feestelijke eerder in de thematiek werd gezocht. Tien thema's komen aan bod

met telkens honderd films. Zo maakt het Filmmuseum een reis rond de wereld in 100 films, toont het 100 kaskrakers uit 100 jaar film (van "Gone with the Wind" tot "Hector") en laat het in 100 films de filmsterren de revue passeren. Verder kan u het werk van het Koninklijk Filmarchief bewonderen in 100 gerestaureerde films. Aan Jacques Ledoux wordt een hommage gebracht met 100 films die hij hartstochtelijk liefhad.

Voor wie Brussel net iets te ver is, signaleren we dat u ook in Antwerpen de films uit de verzameling van het Koninklijk Filmarchief kan gaan zien. In september installeerde zich een broertje van het Filmmuseum in het voormalige Koninklijke Paleis, Meir 50 in Antwerpen. U kan er elke dag drie films bekijken. Ook daar wordt 1995 een feestelijk filmjaar.

Praktische informatie
Filmmuseum, Paleis voor Schone Kunsten 9,
1000 Brussel, 02/507.83.70
Open: Elke dag open
vanaf 17u30
Toegang: 50,-BF

Voor info over de vertoningen verwijzen wij u naar het maandelijks programma. Abonneren tot eind 1995 kost 300,-BF, te storten op 000-0215157-11 van het Filmmuseum.

Alle sterren van het witte doek geven in 1995 acte de présence in het Filmmuseum voor de feestelijke herdenking van 100 jaar film.

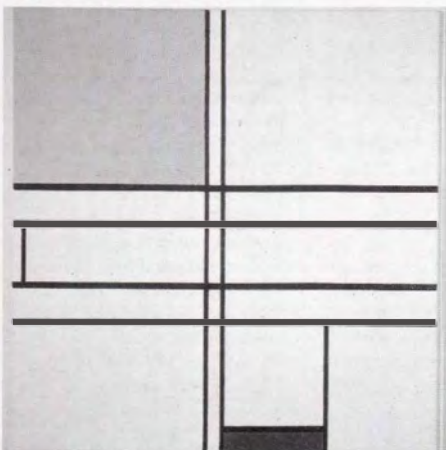
Haags Gemeentemuseum

Mondriaan, de verhouding tussen horizontaal en verticaal

Het Haags Gemeentemuseum sluit op schitterende wijze het Mondriaanherdenkingsjaar af met de overzichtstentoonstelling Piet Mondriaan: 1872-1944. Via 165 werken, waarvan 122 schilderijen en 43 werken op papier, volgt de bezoeker de cruciale veranderingen in de ontplooiing van Mondriaans abstracte en voorstellingsloze kunst.

Ongeveer de helft van zijn oeuvre schildert Piet Mondriaan (Amersfoort 1872 / New York 1944) in de periode 1890-1907. Deze werken behoren nog tot de negentiende-eeuwse esthetiek en omdat in de tentoonstelling de nadruk wordt gelegd op de modernistische periode, worden slechts een beperkt aantal van deze oudste werken getoond. De jaren 1908-1912 zijn voor Mondriaan een overgangperiode waarin hij wordt beïnvloed door internationale stromingen als het symbolisme, neo-impressionisme en fauvisme.

In 1912 ontdekt hij tijdens een reis naar Parijs het kubisme. Terug in Nederland (1914) schildert hij doeken die op een wolkige ondergrond van grijs en oker slechts een ritmische ordening van horizontale en verticale lijnen vertonen.

Mondriaan
Compositie C
(1936).
olie op canvas,
72 x 69 cm.
Private collectie,
courtesy Thomas
Amann Fine Art
Zurich
(ABC/Mondriaan
Estate/Holtzman
Trust).

Mondriaan concretiseert in 1917-1918 zijn ideeën over kunst in het "neoplasticisme", een kunsttheorie die hij publiceert in het tijdschrift *De Stijl*. Hij gaat ervan uit dat de constante verhouding tussen horizontalen en verticalen de essentiële, maar verborgen structuur van de werkelijkheid vormen. Tot 1932 werkt Mondriaan zijn neoplastische ideeën niet alleen uit in zijn schilderijen. Ook in de inrichting en de aankleding van zijn atelier brengt hij ze in de praktijk.

Het grootste aantal werken in de tentoonstelling dateert uit de jaren dertig en veertig. Deze periode werd in eerdere tentoonstellingen nauwelijks belicht, zodat de misvatting kon ontstaan dat Mondriaans werk een wonderbaarlijke verandering onderging na zijn aankomst in Amerika in 1940. Het feit dat er meer ritme in de werken komt, is evenwel geen plotse reactie op de skyline van Manhattan, de neonlichten of de "Boogie Woogie", maar het resultaat van een langzame ontwikkeling die zich in de jaren dertig en veertig voltrok. Van de laatste fase in Mondriaans werk (1938-1944) zijn topwerken als *New-York City* (Centre Pompidou, Parijs), *Place de la Concorde* (Dallas Museum of Art) en *Trafalgar Square* (Museum of Modern Art, New-York) te zien.

Praktische informatie: Piet Mondriaan: 1872-1944

tot 30 april
Haags Museum,
Stadshouderslaan 41,
2517 HV Den Haag, Nederland,
Mondriaan infolijn België:
077/35.19.51
Open: dinsdag t/m zaterdag
van 9 tot 21 uur,
zondag
en maandag van 9 tot 18 uur
Toegang: 450,-BF,
op maandagen 250,-BF.

Museumbibliotheek Museum

Sterckshof-Zilvercentrum Sierkunsten: van a tot z

Zoekt u informatie over Belgische meubels uit de 18de eeuw? Wil u meer weten over porselein van Meissen? Had u graag de catalogus ingekeken van de XIVe Biennale Internationale de Céramique d'Art te Vallauris? Of wil u lezen wat Henry Van de Velde schreef over meubelkunst? De antwoorden op deze, en tal van andere vragen over sierkunsten, kan u vinden in de museumbibliotheek van het Museum Sterckshof-Zilvercentrum in Deurne.

Foto: Museum voor Fotografie, Antwerpen

De museumbibliotheek van het Museum Sterckshof-Zilvercentrum is ontstaan uit een verzameling van kleine bibliotheekjes ten behoeve van het wetenschappelijk personeel. De enorme groei van de collectie vanaf de jaren zeventig maakte een nieuwe huisvesting noodzakelijk. Momenteel bevat de collectie, gespecialiseerd in sierkunsten van alle tijden zowat 23.000 boeken en abonnementen op ca. 110 seriële publicaties (tijdschriften, veilingcatalogi, vervolgwerken...).

De nieuwe leeszaal, werkruimte en boekenmagazijn werden ondergebracht in drie aaneengesloten zalen. In de leeszaal, met zes zitplaatsen, is een aparte plaats voorzien waar men via een computer informatie kan opzoeken over de collectie. Momenteel zijn zo'n 3000 titels van boeken in het programma ingevoerd, nl. alle nieuwe aanwinsten van 1993 en 1994 en alle literatuur over edelsmeedkunst en tinwerk. Daarnaast zijn er reeds ca. 100 tijdschriften-artikels ingevoerd. In de werkruimte staan bureaus en een fotokopieer toestel ter beschikking van de bezoeker. Het boekenmagazijn is voorzien van een compact metalen

archiefrekkensysteem op rails dat het mogelijk maakt om ongeveer 800 m legborden te plaatsen in een relatief kleine ruimte.

Omdat men nu gebruik kan maken van een efficiënte en aangename leeszaal, zijn uitleningen niet meer mogelijk, behalve dan via interbibliotheecair leenverkeer. Voorts worden de openingsuren gebruiksvriendelijker en is de bibliotheek, bij wijze van proef, ook elke eerste zaterdag van de maand geopend (behalve in juli en augustus).

Praktische informatie:
Museumbibliotheek Museum
Sterckshof-Zilvercentrum,
Hoofdvanderlei 160, 2100
Antwerpen (Deurne),
03/360.52.40
Open: dinsdag t.e.m. vrijdag
tussen 10 en 17u. en van
september t.e.m. juni elke
eerste zaterdag van de maand.

Paleis voor Schone

Fiamminghi a Roma

In de 16de eeuw trokken tal van schilders, graveurs en beeldhouwers uit de toenmalige Nederlanden en het Prinsbisdom Luik voor kortere of langere tijd de Alpen over richting eeuwige stad. Jan Gossaert gaf in 1508 het startsein voor de zuiderse trektocht, Rubens sloot de Rome-tochten af in 1608.

De Nederlanden en Italië herbergden de 2 belangrijkste schildersscholen in de 16de eeuw. Vormden de Alpen aanvankelijk een barrière voor de communicatie tussen beide, de lokroep van het zuidelijke licht en de hete adem van inquisitie en beeldenstorm deden de plastische kunstenaars uit de Lage Landen de lange tocht aanvaarden. In Italië maakten de Noordelingen kennis met de werken uit de oudheid en Italiaanse meesters als Rafaël en Michelangelo. De Italiaanse schilderstechniek maakten ze zich eigen via leerling- of assistentschap in de ateliers. Een intense

P.P. Rubens

Twee geketende gevangenen naar
de Fasti Famesiensis van Francesco
Salviati

wederzijdse beïnvloeding bleef dan ook niet uit. Rond 1570 was er in Rome een uitgebreide schilderskolonie uit het Noorden waarin de Vlamingen de toon zetten. Middelpunt van het artistieke Rome anno 1570 was Kardinaal Farnese die zowat de fine fleur van de plastische kunsten aan zijn hof verzamelde. Ook in deze groep waren de Fiamminghi goed vertegenwoordigd en ook hier was er een diepgaande beïnvloeding tussen Duitse, Spaanse, Italiaanse en Noordelijke kunstenaars.

De tentoonstelling **Fiamminghi a Roma** geeft, in 3 luiken, een overzicht van de 100 jaar dat kunstenaars uit het Noorden zuidwaarts trokken en bij terugkomst in de Lage Landen het zuiderse licht over hun werken lieten stromen. De werken zijn per kunstenaar en chronologisch gegroepeerd. Ze werden of in Rome gemaakt, eerder zeldzaam, of tonen de invloed van het Rome-verblijf op het latere werk van de kunstenaar. Werk van Italiaanse kunstenaars verduidelijkt dan weer de wisselwerking tussen beide stromingen. Wandtapijten en beeldhouwwerken vervolledigen het beeld voor de periode rond 1570. Orgelpunt van de tentoonstelling vormen de werken van Rubens.

Fiamminghi a Roma praktisch:
Paleis voor Schone Kunsten, Koningsstraat 10, Brussel
24 februari - 21 mei
Open van dinsdag t/m zondag van 10 tot 20u.
Individueel ticket 250F, groepen en 60+ 200F, jongeren 150 of 100F, algemene info: 02/507.84.80.

Antwerpen

Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven, Antwerpen
Een kwestie van smaak. Menu's, kookboeken en culinaire archivalia
tot 25 maart

Menukaarten verschijnen pas voor het eerst in het begin van de 19de eeuw. Met tekeningen versierd, vormen ze een noodzakelijk onderdeel van de tafeldecoratie. De menukaart laat toe vooraf al te genieten van wat zal worden voorgeschoteld. Vaak werden de menukaarten bewaard als aandenken en waren ze voorzien van de handtekeningen van de aanwezigen. Zo vormen ze een unieke bron van informatie.

De menukaart verschijnt samen met de "service à la russe", de gerechten worden daarbij nà elkaar i.p.v. allemaal tegelijk op tafel gebracht. Vanaf 1860 verschijnen ook steeds meer restaurants naar Frans model, ontmoetingsplaatsen voor de verwende burgerij die steeds nieuwe en meer verfijnde gerechten verwacht. Gastronomische essays en restaurantgidsen worden geschreven door experts-fijnproevers. Ook worden vanaf dan kookboeken uitgegeven voor beroepskoks en voor burgers.

Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven,
Minderbroedersstraat 22,
2000 Antwerpen, 03/232.55.80
Open: van di tot zat. van 10 tot 17u.. Gesloten op maandag en zondag.
Toegang: 75,-BF individueel; 30,-BF voor groepen en reductiekaarten; gratis voor scholen en inwoners van Antwerpen

Cultureel Centrum Luchtbal, Antwerpen
Van Harem tot Hollywood. Een historische kijk op oriëntaalse buikdans
3 februari tot 12 maart

Wat is de historische achtergrond van wat bij ons "buikdans" heet? Het antwoord ligt in de expositie besloten. Er wordt gefocust op dans- en muziekcultuur van het Midden-Oosten en Noord-Afrika. De universele buikdans, die in de Van Dale louter beschreven wordt als "dans waarbij heupen en buik ritmisch bewegen worden", heeft veel meer om het lijf. De dans bestond al in faraonische tijden en kent vele varianten. De dans werd uitgevoerd door Indische tempeldanseressen, zigeuners,

odalischen (Turkije), mauresken (Marokko) en ghawazee (Egypte). De exotische context van de harem diende menig kunstenaar tot dankbaar schilderonderwerp. Ook wordt het oriëntalisme in theater- en filmkunst belicht. Door middel van dansworkshops leer je de huidige buikdans en de muzikale begeleiding kennen. Zeldzame prenten en afbeeldingen uit de 17de en de 18de eeuw geven de tentoonstelling een extra historische waarde.

Cultureel Centrum Luchtbal,
Columbiestraat 110,
2030 Antwerpen, 03/542.49.40
Open: dagelijks van 10 tot 17u.
Toegang: gratis

deSingel, Antwerpen
Het landschap
1 maart-2 april

Het stedelijke, het natuurlijke, het industriële, het agrarische en het toeristische landschap dreigen te vergroeien tot één en hetzelfde ondefinieerbare geheel. Toch weten we dat elk van deze facetten van onze leefwereld een eigen karakter bezitten, of moeten kunnen bezitten, in casu "het landschap". De aandacht voor natuur en landschap is slechts gedeeltelijk vanuit een ecologische optiek verklaren. "Het landschap" is té ruim, té groots en té omvattend om haar toe te vertrouwen aan één of twee disciplines als architectuur en stedebouw. deSingel nodigt Alexandre Chemetoff, Georges Hargraeves, Elias Torres & José Antonio Martínez La Peña en Adriaan Geuze met bureau West 8 uit, om zowel in een expositie als tijdens lezingen alle mogelijke facetten van het thema "landschap" aan bod te laten komen: het stadslandschap, infrastructuur versus het verloren land(schap), ecologie, architectuur en natuurlijke omgeving, land art en landschapbeleving.

deSingel, Desguinlei 25,
2018 Antwerpen, 03/248.38.00
Open: di. tot zon. van 14 tot 18u.. Gesloten op maandag

Provinciaal Diamantmuseum, Antwerpen
Belgisch Briljant. Diamantcreaties van Laurent-Max De Cock
4 februari-5 maart

De reeks "Belgisch Briljant" in het Provinciaal Diamantmuseum biedt een platform aan Belgische juweelontwerpers om zich aan het publiek voor te stellen. Derde in de reeks is Laurent-Max De Cock, docent aan de afdeling Edelsmeedkunst van de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten te Antwerpen. De Cock is sinds vele jaren bezig met het vervaardigen van juwelen in titaan, een metaal dat zeer moeilijk te verwerken is tot juwelen. Door zijn verdoorgedreven onderzoek is de Cock in staat om zeer speciale effecten te bereiken. De evolutie van zijn werk met titaan illustreert hij in zes vitrinekasten.

Provinciaal Diamantmuseum
Lange Herentalsstraat 31-33,
2018 Antwerpen, 03/202.48.90
Open: dagelijks van 10 tot 17u.
Gesloten op maandag.

Hessenhuis, Antwerpen
Artes do Fogo
tot 23 april

De titel "Artes do Fogo" of "Kunsten van het vuur" verwijst naar de sierkunsten zoals keramiek, glaswerk en email, waarbij vuur bij de vervaardiging een belangrijke rol speelt. De tentoonstelling telt drie luiken. Het eerste luik "Oriëntaalse invloed op de 17de-eeuwse Portugese keramiek" geeft aan de hand van 130 voorwerpen een overzicht van de invloed van oosters, vooral Chinees, porselein op de vormontwikkeling van Portugese faïence. Na de opening van de zeeweg op Indië werd Lissabon overspoeld met exotische luxeproducten. Chinees porselein was een gegeerd, maar

duur produkt, zodat de Portugezen het vanaf de 17de eeuw namaakten. Typisch Portugese decoratiemotieven zijn de "aranchoes", grote spinachtige vormen op de randen van borden en schalen. De Indo-Portugese stijl vinden we ook terug in de tegeltaleaus voor altaarfronten, die de Portugezen adopteerden uit de Spaans-Moorse gebieden. Het tweede luik, "Een eeuw kunsten van het vuur, 1890-1990", biedt een selectie van 130 kunstwerken uit de collectie van de Portugese Padua Ramos. Ze toont de evolutie van glaswerk, keramiek en email, van Art Nouveau tot Postmodernisme. Klinkende namen zoals Gallé, Daum en Lalique ontbreken niet. Kleine keramische bibelots waren een must in elk Art Deco-interieur, vooral dierenfiguurtjes in witte keramiek waren geliefd. Het laatste luik, "Querubim, keramiek-werken", stelt een

retrospectieve voor, van de belangrijkste hedendaagse keramiek kunstenaar van Portugal: Querubim Lapa (*1925). Hij wist de eeuwenoude traditie van de Portugese "azulejo's" (tegeltableaus) nieuw leven in te blazen. Daarvan getuigen verschillende kleurrijke ontwerpen voor "azulejos", keramische siervoorwerpen en emailplaten.

Hessenhuis,
Falconrui 53, 2000 Antwerpen,
03-232.84.28
Open: dagelijks van 10 tot
16.45u.. Gesloten op maandag
Toegang: 100,-BF; 75,-BF voor -
25, +3 pas, groepen en
Antwerpenaars; 50,-BF voor
scholen en -18; gratis voor -12
Rondleidingen: Dienst voor
Toerisme 03-232.01.03,
Acanthus 03-239.06.38

**Koninklijk Museum
voor Schone Kunsten,
Antwerpen
Ernst Barlach**
18 december tot 26 februari 1995

In het werk van de Duitse beeldhouwer, tekenaar, graficus en schrijver Ernst Barlach (1870-1938) gaat het vooral om de mens die hij niet als een individu opvat, maar als een wezen dat in zijn angst en wanhoop een symbolische vorm geeft aan zijn innerlijke roerselen. In hun op vereenvoudiging van

de vorm gebaseerde realisme vormen de door beeldhouwer Barlach ontwikkelde figuren een contrast met de nerveus-expressieve vormen van veel van zijn tijdgenoten. Barlach meent dat de stad overloopt van opgeklopte "geestesschoonheid" en trekt zich terug in de uitgestrektheid van zijn landelijke Mecklenburg. Daar hervindt hij de eenvoudige schoonheid van werkende boeren op het veld. Ook als verteller en toneel-schrijver is Barlach een beeldend kunstenaar. In zijn literaire werk gebruikt hij het hoekige idoom van de streektaal. Zijn teksten wekken de landelijke figuren uit hun verstarring. Barlachs tekeningen en grafische werken bevatten dezelfde ruimtelijkheid

als zijn beeldhouwwerken en vertonen tezelfdertijd het dramatische karakter en de ondoorgroendelijke humor van zijn literaire werk. De retrospectieve tentoonstelling in het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten is het resultaat van een samenwerking met het Ernst Barlach Museum in Wedel. Zij toont de verschillende perioden in het werk van Barlach, vanaf het nog geheel bij het naturalisme en Jugendstil aansluitend vroege werk tot aan de werken uit de laatste jaren van zijn leven.

**Koninklijk Museum
voor Schone Kunsten,
Antwerpen
Luc Peire (1916-1994)**
22 april-25 juni

Luc Peire is op de Belgische naoorlogse kunstscène één van de belangrijkste abstracte schilders. De retrospectieve licht Peires oeuvre toe vanaf zijn figuratief debuut bij de "Jeune Peinture" over de zoekende fase van de jaren '50 tot zijn ontplooiing in de verticale geometrie vanaf 1960. Zowel schilderijen, gravures, etsen, aquatint, environment als architecturale integraties komen aan bod. Voor de eerste keer sinds de overzichtstentoonstelling van 1966 te Brugge is het groot ensemble van Luc Peire te zien in het Antwerpse museum.

**Koninklijk Museum voor
Schone Kunsten,
Plaatsnijdersstraat 2,
2000 Antwerpen, 03/238.78.09**
Open: dagelijks van 10 tot 17u.,
gesloten op maandag
Toegang: 100,-BF - 80,-BF voor
studenten, groepen, 60+ - 50,-BF
voor jongeren tot en met 18 jaar
- gratis voor kinderen, ICOM,
Vlaamse Museumvereniging,
scholen

**Museum Plantin-Moretus,
Antwerpen
Jos Hendrickx (1906-1971).
Grafiek en tekeningen**
1 april tot 30 juni

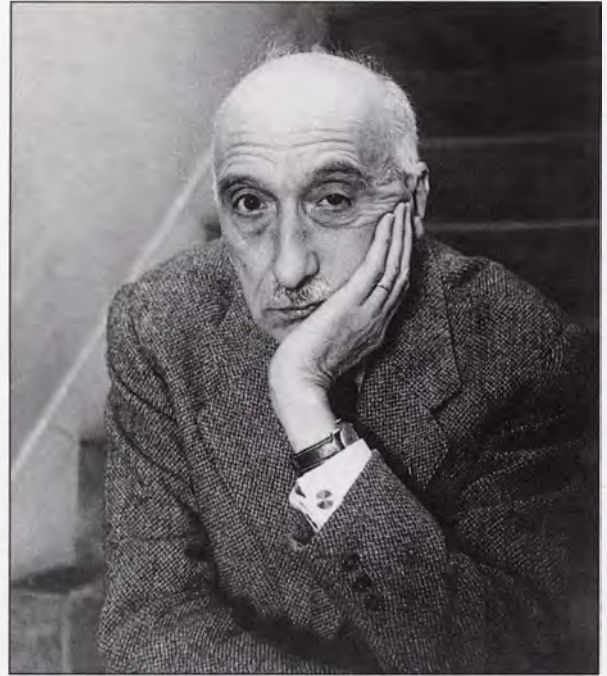
Aanleiding tot deze tentoonstelling zijn de schenkingen uit 1978 en 1984 door de erfgenamen Hendrickx aan het museum. Deze schenking omvatte een groot aantal prenten, enkele tekeningen én nagenoeg de gehele verzameling oorspronkelijke etsplaten en houtsneden van Jos Hendrickx. Het zwaartepunt van de expositie ligt op de

grafiek van Jos Hendrickx, aangevuld met enkele houtsneden. Het oeuvre van Jos Hendrickx bestaat uit figuurstudies, naakten, portretten en landschappen. Deze kunstenaar evolueerde duidelijk van een figuratieve, naar abstract gestileerde vormgeving. Een vergeestelijkte houding en gevoeligheid t.a.v. de mens en de natuur blijft in Jos Hendrickx' werk evenwel een constante.

**Museum Plantin-Moretus,
Vrijdagmarkt 22-23,
2000 Antwerpen, 03/233.02.94
of 03/232.24.55**
Open: dagelijks van 10 tot 17u.
Gesloten op maandag,
1 en 25 mei.
Toegang: 75,-BF, 30,-BF voor
groepen, -18, studenten en
+3pas, gratis voor scholen

**Provinciaal Museum voor
Fotografie, Antwerpen
Jacques Sonck:
"Lotgenoten"**
tot 5 februari

"Lotgenoten" is een overzichtstentoonstelling (1976 tot 1994) van de eigenzinnige portretfotografie van Jacques Sonck. Zijn fotobeelden stellen inderdaad "onze lotgenoten" voor: gewone mensen die elke aandachtige waarnemer ook op straat kan zien. Zo gaat Sonck trouwens ook te werk, als hij een geschikt model tegenkomt, vraagt hij zonder omwegen of deze persoon wil poseren, meestal tegen een neutrale achtergrond. Zijn portretten zijn zeer direct en spontaan. Recent fotografeert Sonck close-ups van gezichten. Dus een

Charles Leirens
"François Mauriac", 1957
Foto: Museum voor Fotografie, Antwerpen

uitvergroting van karakteristieken, zonder zich te verdiepen in een psychologische analyse van die uiterlijke kenmerken. Jacques Sonck's fotobeelden kan men bijna samenvatten met de term: een antropologische revue.

**Provinciaal Museum voor
Fotografie, Antwerpen
Charles Leirens:
"Schenking Virginia
Haggard-Leirens"**
tot 5 februari

Virginia Haggard-Leirens, de weduwe van de fotograaf, schonk onlangs aan het Provinciaal Museum voor

Fotografie meer dan 80 foto's die een overzicht bieden van het oeuvre van Charles Leirens (1888-1963). Charles Leirens koos aanvankelijk voor een muzikale loopbaan, maar heeft zijn hele leven lang intensief gefotografeerd en verwierf in de eerste plaats faam als een fijnzinnig portretist. Zijn talloze, rustig geposeerde opnamen van figuren uit de wereld van muziek, kunst en literatuur getuigen van zijn inlevingsvermogen en zijn intellectuele affiniteit met de geportretteerde kunstenaars.

**Provinciaal Museum voor
Fotografie, Antwerpen
"Het beste merk voor foto-
werk. 100 Jaar Gevaert-
reclame"**
tot 24 februari

Precies honderd jaar geleden startte Lieven Gevaert met een familiebedrijfje dat uitgroeide tot het huidige wereldconcern Agfa-Gevaert. "Het beste merk voor fotowerk" is een toenmalige reclame-slagzin die meteen de toon aangeeft van de expositie: de strijd tegen de vinnige concurrentie voor de gunst van de verbruiker. Reclame bestond in die eerste jaren in hoofdzak uit advertenties en demonstraties, het organiseren van internationale fotowedstrijden en de uitgave van het "Gevaert Fotohandboek". Vandaag buigt

Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen 1994

Personenregister

A

Aa, familie van 3
Aarsman, Hans 158, 159
Abcoude, Gijsbert van 3
Abcoude, Jacob van 4
Abcoude, Sweder van 3, 4
Abcoude, Willem van 3
Adam **49, 54**
Adriaan **52**
Aegidius 111
Aëtius 111
Agnes, heilige **49**
Agricola, heilige **45**
Agrippa, M. Vipsanius 101
Aksent* 123, 159
Alaric 111
Albert, Charle 4, 11, 19, 21, 32, 36, 37, 37, 38, 38, 39
Albrecht, aartshertog 35
Alexander de Grote 23
Alva, hertog van 5, 21, 32
Amandus, Sint- 112
Ambiorix 101
Amboise, maarschalk van 21
Ambrosius, heilige e26, e28
Andreas **49, e31, e37, e33**
Andries, Mark 158
Andries, Pool 122, 128, 158, 159
Anjou, Filips (V) van 8
Anna, heilige 17, 50, 64, 67, 117, e10
Anonieme Brugse Kleinmeesters 79
Antonius Abt, heilige **49**
Apollinaris, Sidonius 111
Apostaat, Juliaan de **49**
Appel, Henricus 45
Aragon, Ferdinand van 29
Arconati Visconti, Carletto 10
Arconati Visconti, familie 22, 25, 26, 27, 35, 38
Arconati Visconti, Giammartino 8, 10, 14, 18, 20, 29, 29, 30
Arconati Visconti, Giovanni Galeazzo 8
Arconati Visconti, Giuseppe 9, 10, 17
Arconati Visconti, markiezin (Marie Peyrat) 11, 17, 12, 13, 27, 36, 37, 38, 39, 39
Arconati Visconti, Paul 8, 9, 13, 15
Arimathea, Jozef van **52, e35**
Arrivabene, Giovanni 9, 17, 18
Athena 24
Audiovisuele Studio van de Provincie Limburg* 86
Auer, Jakob 28
Auerbach, Frank 137
Augustinus, heilige 30, e26, e28
Augustulus, Romulus 111
Augustus, keizer 101, 103, 105

B

Backere, Pieter de e13, e14
Bacon, Francis 137
Baeyens, A. 117
Balthazar 34
Barbara 15, 25, 26, **49, 52, 69**, e10
Baroncelli, Maria Maddalena 59, 60, 67
Baudouin 8
Beauneveu, André e3, e3

Becket, Samuel 137
Bédier, Joseph 10
Beieren, Jacoba van 4
Beieren, Sabina van 5
Benecke, Paul 59
Benedictus, heilige **45, 62, 62, 66, e27**
Berbard, Cathérine e22, e22
Berchet, Giovanni 10
Bergh, Henriette van den e9
Bernardus, heilige 67
Bernhard, Thomas 137
Bervoets, Fred 127
Besard, Robert 124
Bisin 111
Bisschop, Inge de 159
Blasius, heilige 62, 62
Bloem, J.C. 154
Blondel, familie 22
Boisserée, Melchior 43
Boisserée, Sulpiz 43
Bonaparte, Napoleon 8, 13
Boneem, Cathérine-Françoise de 22
Boneem, familie 8, 22
Borges, Jorge-Luis 137
Borreman, Jan II e13, e14, e18, e20, e26, e18, e29
Bos, Jean du e22, e22
Bos, Willem du e21
Bosboom-Toussaint, G. 46
Bossard 27
Bossoli, Carlo 15
Bourbon, Isabella van 19, e7, e7, e9, e14
Bourbon, Renée de 26
Bourdichon, Jean 17
Bourgondië, hertogen van 54
Bourgondië, Maria van 4, 23, **24, 42, 56, 69, 79, e7, e13, e14, e15**
Bouts, Dirk 79, e38
Brabant, Jeanne de e9
Brabant, Johanna van 4
Brabant, Margaretha van e9
Bracke, Bert 124
Braeckman, Dirk 124, 131, 131, 158
Braet, Hilde 124, 126
Bretagne, Anna van 17
Brocquart 8
Brohez, Jean-Paul 146, 146
Brunemer, Daniël 140, 140, 158
Bruyn, Nicolaas de e20, e26, e27
Buffon, graaf de 130
Bultinc, Pieter 65
Burroughs, William S. 137
Bus, Jean du e21, e22

C

Caesar, C. Iulius 100, 101
Calvijn 11
Campin, Robert e21
Candida, Giovanni di **42**
Cariier, Jan 124, 129, 129, 130
Carton de Wiart, minister 11
Casembrood, Agnes **49**
Casseyas, Christian 90
Casteels, Marguerite 17, 18, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 34
Castel-Duranti* 19
Catharina, heilige 26, 47, **49, e3, e10, e17, e22**
Catharina van Alexandrië 28, **49, e3**
Catharina van Sienna **49**
Caudron, Stan 144, 144
Cécile 8
Cellini, Benvenuto 30
Chabeau, Alain 128, 128, 159
Chararik 111
Charle, Albert-Joseph (zie ook Albert,

Charle) 36
Charlier, Georges 146, 147
Chavepeyer, Emile 158
Chesnaye, Maistre Nicole de la 38
Childeric II 111, 112
Chimay, prins van 7
Chiroux 6
Chlodio 111
Chlodovech III 112
Chlotarius 112
Christoffel, heilige **60, 69, 116**
Christus 18, 21, 28, **44, 49, 52, 54, 56, 62, 67, 69, 72, 117, e17, e23, e24, e25, e25, e26, e28, e35, e39**
Christus Salvator e32, e34
Cibulka, Heinz 158
Cicero, Q. 101
Civilis, Iulius 103
Clara, heilige **49**
Claudius, keizer 103
Cleef, Joos van 29
Cley, Frans 35
Clovis 25, 111, 112
Coecke van Aelst, Pieter 21
Collard 35
Coninx, Stijn 83, 90
Constable 25
Constantijn de Grote 110
Copernicus 19
Coppens, Yves 92
Cotta, L. Aurunculeius 101
Coulommier, Julien 124, 158
Courtois, Jacques 15
Couturier, Michel 159
Crabbe, Jan 64, **65, 67**
Crabbe, Willem 67
Craton **49**
Crayner, G. de 117, 118
Creemers, Guido 90, 100, 113
Croy, A. de 118
Croy, Anne de 19
Croy, Filips III de 19
Cumont, Frans 14
Custers, St. 86
Cyriacus, paus **80**

D

Dagobert I 112
Daguerrre 124
d'Alvarado y Bracamonte, don Juan 22
Danckaert, Bert 123, 124
d'Arc(onati), Marie-Sophie 9
David, Gerard 79
Davies, John 158
De Blicck, Marc 142, 142
Decoodt, Wim 21
De Dijn, Clemens Guido 86, 119
De Doppere, Rombout 43, 52
De Gregorio, A. & Partners* 83
De Keyzer, Carl 124, 133, 133, 134
De Keyzer, Laurens 35
Delcour, J. 117
Delemer, Jean e4, e20, e21, e22, e23, e23
Delvaux, L. 117
De Man, Cornelis 7
De Meyer, Jacobus 43
De Mot, burgemeester 11
De Mulder, Walter 157, 157
Deneyer, Marc 159
Denis, Anne 158
Deru, Jean-Luc 159
De Schaetzen 88
De Smedt, Raf 124, 138, 138, **138**
Devos, Jan-Baptist 8
De Vos, Johan 122, 138

De Vos, Judocus 23
Dewez, L.B. 118
D'Hooghe, Alain 159
Diana 106
Diepenbeek, A. van 117
Dimpna, Sint- e23, e24, e24
Diocletianus, keizer 110, e18, e38
Dionysos 106
Doermael, Cornelis e26
Domitianus, keizer 101
Donne of Kidwelly, John 56, 56, 69
Doper, Johannes de 15, **45, 49, 52, 62, 62, 67, e10, e22, e23, e34**
Dorset, Anna gravin van 27
Douffet, G. 118
Dreyfus, Alfred 10
Dries, Antoon 124, 148, 148, 158
Drusiana **49**
Drusus 101
Dubois de Néhaut, L.P.T. 158
Dubuffet, Jean 137
Dudzeele, Jossine van **80**
Dumon, Vera 159
Dürer, Albrecht 18
d'Ursel, Roland 158
Dusquesnoy, Jeroom 12
Duyck, Johan M. 152, 152, 157
Dyck, Antoon van 27

E

Edward IV 56
Egidius, bisschop van Sarepta 43
Egidius, heilige 62
Egmond, Eleonora van 6
Egmond, Filips van 5, 6, 24
Egmond, Karel van 6
Egmond, Lamoraal van 5, 5, 6, 8, 12, 19, 30, 31, 32
Egmond, Lamoraal II van 6
Eleonora van Oostenrijk 29
Elias, Willem 151, 153
Elisabeth, heilige 118
Erasmus 21
Erechtheus 24
Erechtionis 24
Eva 27, **49, 54**
Evangelist, Johannes de **49, 49, 52, 52, 67, e32, e34**
Evermarus, heilige 114
Eyck, gebroeders van **45, e3**
Eyck, Jan van 19, 74, 79, e30

F

Familie, heilige 35
Fariau, Jacques 7
Farnese, Alexander 5, 6, 12, 22
Fastenaekens, Gilbert 134, 134, 158, 159
Fatio, Morel 10
Fauriel 10
Feodorovna, Maria 18
Ferdinand, keizer 33
Ferret, Antoine 15, 17
Fierlant, familie 8
Fierlants, Edmond 158
Filips de Goede 47, 56, e9
Filips de Schone 4
Filips II van Spanje 5, 6, 21, 22, 35
Flandes, Juan de 79
Florens, Jacob **50, 66, 67**
Florens, Jan 47, **50, 67, 69**
Fortuna 103, 106
Forzo Spinelli, Nicolo di **42**
Foucault, Michel 137
Foulon, Benjamin 15
Fourment, Helena 8, 21, 22, 23, 23

- Franciscus, heilige 118
Frank, Robert 137
Frans I 29
Frans II 32
Friatto 101
Friedlander, Lee 158
Friedländer, M.J. 43
- G**
- Gabriël 65, e20, e21, e22, e32
Gainsborough 25
Gaspar 34
Gelpke, André 158
Genet, Jean 137
Genoveva, heilige 116
Gerebernus e23, e24
Gertrudis, heilige 6
Geysels, Ludo 122, 124, 151, 151
Giambono, Michele 30
Gibbon 111
Gillis, Sint- 62, 69
Godefroid, Jean-Louis 158
Goes, Hugo van der 43, 79
Goethe 43
Goldin, Nan 158
Gorys, Gort e20, e26, e27
Granvelle, kardinaal 5, 21, 22
Gregorius, heilige e26, e28
Greverade, Adolf 62
Greverade, Heinrich 62
Grignoux 6
Grootaers, Jean-Pierre 159
Gruuthuse, Lodewijk van 52
Gruyaert, Harry 124
Gufkens, gebroeders 115, e32, e34
Guidi, Guido 159
Guiette, René 158
Guyot, Toussein 22
- H**
- Hadrianus 101
Halewijn, Joost van e5
Hannon, Edouard 158
Hansen, Ben 124, 150, 150
Harrewijn, J. 7
Hendrik I 3
Hendrik II 3, 32, 34
Hendrik, heilige e28
Hendrik, meester 115, e32, e34
Henry 118
Heraclitus 91
Herck, J. van 118
Hercules 106
Hero 35
Herodes 49
Hervy, J(eh)an de e13, e14
Hieronymus, heilige 62, 62, e26, e28
Holbein de Jonge, Hans 21
Horne, Arnold van 4
Horne, Diederik van 3
Horne, Filips Eugeen van 33
Horne, Filips van 4, 31
Horne, Gerard van 3
Horne, Jan van 4
Horne, Joris van 6
Horne, Johanna van 3
Horne, Maarten van 5, 19
Horne, Maria van 6, 24
Horne, Maximiliaan van 5
Horne, Sabina van 6
Horne, Willem van 3, 5
Horsfield, Craigie 159
Houtstont 39
Hubertus, heilige 114, e26
Hugo, Victor 10
- Huizinga 79
Hulsem, Clara van 49
Huybrigts 88
Huyn van Amstenrade, E. 118
Huyn van Geleen, G. 118
- I**
- Immenraet, Filips 26
Instituut voor het Archeologisch Patrimonium* 88
Isabella, infante 35
Isabella de Katholieke 29
Isabella van Portugal 26, 26
Iunius, Aprionius 106
Iuno 106
Iupiter 103, 106, 107, 108
- J**
- Jacob de Meerdere, heilige 49
Jacobus, heilige 66
Jan I, hertog 3
Jan de Goede e15
Jasinski, André 158
Jaspers, M. 83
Jaurès, Jean 10
Jezus (zie ook Christus) 34, 49, 50, 116, e10, e35
Job, Sint- 117
Jodogne, Lucas 158
Johannes, heilige 49, 69, 78, 79, e17, e13, e28, e29, e31, e31, e35, e39
Jordaens, Jacob 35
Joris, heilige 60, 118, e18, e18, e26, e30, e38, e38
Josès, J. 116
Joye, Gilles 55, 56
Joyeuse, hertog van 34
Jozef, heilige 17, 50
- K**
- Karel de Stoute 4, 19, 38, 42, 47, 56, e7, e14, e30, e40
Karel V 5, 19, 22, 26, 26, 30, 31, 32
Keldermans, Jan e29
Kern, Leonard 28, 28
Keuninc, Jacob de 49
Keverberg, baron de 44
Keyser, Gilbert de 158
Kind (zie ook Christus) 29, 60, e3, e4, e10, e17, e20, e20, e22
Kleef, Willem van 3
Klett, Mark 159
Klinckaert, Jan e2
Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap* 88
Kortekaas, Niek 83
Kostenbader, Georg 19, 20
- L**
- Labo voor Prehistorie van de KU Leuven* 88
Lagye, Victor 4, 19
Lambertus, heilige 112, 114, e30
Lamboy, Anna Catharina de 117
Landrada, heilige 114
Lares 106
La Ruelle, Sébastien 6
Lathem, Jacques van e14
Lathem, Lieven van e14
Lauters, Paul 32
Layens, Matthijs de e28, e28
Lazarus e17
Leander 35
- Le Brun, Charles 23
Lefèvre, Guillaume e26, e26
Lefranc, Abel 10, 11
Leirens, Charles 158
Leonard, meester 115
Leonardus, heilige e36, e38, e39
Leoni, Leone 30
Leopold-Willem, aartshertog 33
Le Roy, J. 7
Le Roy, Pierre J.B. 9
L'Escornet, Jan-Pieter 7
Leuven, Beatrijs van 3
Leuven, Godfried van 3, 12
Leuven, graven van 12
Leuven, Hendrik van 3
Leuven, Jan van 3
Lisbecq, seigneur de 7
Lobe, Dany 124, 124
Lochner, Stefan 46, 59
Lockem, Georges 11
Lodewijk XI 52
Lodewijk XII 17
Lodewijk XIV 23, 30
Longfellow 10
Lorreinen Vendémont, Margaretha van 34
Lotharingen, Antoon van 26
Louis-Philippe 23
Loyet, Gerard e30, e40
Lucas 49, e12, e13
Luik, prinsbisshop van 6
Lusuerg, Jacobus 19
- M**
- Maagd (zie ook Maria) 50, 52, 52, 60, 67, e32
Maagden, 11.000 43, 80, e15
Madonna (zie ook Maria) 27, 29, 49, 52, 52, 54, 55, 62, 62, 66, 67, 69, 70, 73, e30
Maeler, Aert de e38
Magdalena, heilige 26, 52
Malard 13, 23, 27, 28, 30
Malcontenten 5
Male, Lodewijk van e3, e9
Malevalle, Willem van, heilige 64, 67, 69
Malfait, François e34
Marcellinus, Ammianus 110
Marcus 49, e13
Margareta van Oostenrijk 46
Margaretha, heilige 26
Maria 15, 17, 21, 35, 45, 64, 65, 65, 73, e3, e3, e4, e10, e17, e20, e20, e21, e22, e28, e29, e32, e33, e34, e35, e39
Maria Egyptica 52
Maria Magdalena 67, e35, e39
Maria Theresia, keizerin 8
Maron, Knut 159
Mars 106
Martinus, heilige 60, e26
Masson, André 9
Mater Misericordiae 26
Maternus, heilige 112, 114
Matres 106
Mattheus 49, e13, e35
Maurus, heilige 69
Maximiliaan I, keizer van Oostenrijk, 4, 8, 31, 42, 52, e14, e15
Maximiliaan II, keizer 5
Mayer van den Bergh, Fritz e9, e10, e20
Mayer, Catherine 159
Medici, Cosimo de 59
Medici, familie de 59
Medici, Piero de 59
Meester van de Verloren Zoon 21
Meester van de Magdalenalegende 24, 24
Meester van de Lucialegende 79
- Meester van de Baroncelliportretten 79
Meester van 1473 79
Melchior 34
Memling, Claykin 52
Memling, Hannekin 52
Memling, Hans 42, 43, 44, 44, 45, 46, 47, 47, 49, 50, 52, 52, 52, 54, 54, 55, 56, 56, 56, 57, 58, 59, 59, 60, 60, 61, 61, 61, 62, 62, 64, 65, 65, 66, 67, 68, 69, 69, 70, 70, 71, 71, 72, 73, 74, 74, 77, 78, 79, 79, 80, e3
Memling, Neelkin 52
Mercer, kapitein 9
Mercurius 103, 106
Meroveus 111
Mersch, Passchier vander 47
Mertens, Jan e38, e38
Metzmacher, Emile 29, 29, 30
Meyerus, Jacobus (zie ook De Meyer, Jacobus) 43
Meynen, Christian 159
Michaël, heilige 32, 59, 118
Michals, Duane 158
Michau, Theobaldus 19
Micheli, Carlo e9, e10
Michiel, Sint- 28, 31
Michielsens, Bart 124, 149, 149, 150
Migeon e10
Milissen, Marc 86
Minerva 106
Misonne, Leonard 158
Momilingen, Hamman (Harman of Herman) 45
Mone, Jehan 26, 26
Montmorency, Filips van, graaf van Horne 5, 30
Moons, Spank 124, 127
Moortele, Anna van den 80
Moreel, echtbaar 70, 74
Moreel, Willem 52, 67, 69, 70
- N**
- Nassau, Engelbrecht van e30
Nationale Dienst voor Opgravingen* 88
Nemrod 32
Nero, keizer 42, 103
Nicodemus 52, e35
Nieuwdorp, Hans e30
Nieuwenhove, Maarten van 60, 61, 67, 70, 74, 74
Nixon, Nicholas 159
Noot, van der 118
Norbertus, heilige 117
Notre-Dame Féeries e10, e11, e11
Nouwen, Robert 89, 110, 113
- O**
- Odoaker 111
Onze-Lieve-Vrouw (zie ook Maria) 49, 54, 54, 60, 67, 80, 117, e33, e34
Onze-Lieve-Vrouw-ter-Sneeuw 52
Onze-Lieve-Vrouw-van-Ginderbuiten e18, e18, e26
Onze-Lieve-Vrouw-van-Tongeren, Oorzaak-Onzer-Blijdschap e2, e34
Onze-Lieve-Vrouw Virga Jesse 117
Oranje, Willem van 5, 9, 31
Orley, Barend van 21
Otto, keizer e38
Ouvry, Louis 23
- P**
- Paele, kanunnik van der e30
Parmentier, R.A. 44

Parr, Martin 158
Paulus, Sint- 28, 115 e28, e31, e37
Pax 103
Pellens, L. 86
Permantier, Marcel 124
Petrus 15, e31, e37
Peyrat, Alphonse 10, 25, 27
Peyrat, Marie-Louise-Jeanne (zie ook
Arconati Visconti, markiezin) 10, 12, 13,
14, 19, 20, 21, 25, 27, 29, 36
Philippi, Frank 124
Pierron, Sander 37
Piëta 118
Pietarde, Agnes e21, e22
Pilatus e35
Pipenpoy, Willem 3
Piranesi, Giovanni Battista 83, 90
Pius IX e32
Plinius 101
Plossu, Bernard 158
Poels, Patrick 136, 136
Poissonnier, Arnould 15, 17, 24
Portinari, Benedetto 62, 62, 67, 70
Portinari, familie 59, 62, 70
Portinari, Tommaso 59, 60, 62, 67
Poseidon 24
Poule, professor 19
Provinciaal Munt- en Penningkabinet* 88

Q

Quellinus de Jonge, A. 117
Quetelet, Adolphe 10
Quinet 10
Quinghien, Robert de e23, e23

R

Rabelais 11
Ragnacher 111
Reburrus 101
Reinach, Joseph 10
Reins, Adriaan 52, 53, 67, 74
Remède 38
Remigius, heilige 112
Renson, Gaston 17, 18, 19, 23, 24, 25,
27, 28, 29, 30, 34
Rijebeke, Katelijne van 65
Rithovius, Martinus 32
Rivière, Barbara de 117
Robbia, Andrea della 27
Robbia, Luca della 27
Rodin 150
Roelants, Maurits 35
Roitlingen, Hans van 115
Rolin, kanselier 59
Rolland, Paul e22
Rombouts, Xavier 141, 141
Rooms e10
Roose, Jean-Charles 7
Rousseau, Victor 29
Rubens, Pieter Paul 8, 21, 22, 23, 23, 34

S

Sabinus, Q. Titurius 101
Sack, Stephen 130, 130, 131
Saint-Pol, Filips van 4
Sallaert, Antoon 33, 35
Salome 49
Sano, Karel 158
Sara 21
Saul 28
Savoye, Catharina van 35
Schiepers, Piet 83
Schnütgen, kanunnik e9
Schopenhauer, Johanna 43

Scocckaert, Alexander Louis 8, 22
Scocckaert, Augustijn-Justus 8
Scocckaert, Brigitte-Jozefa 8
Scocckaert, familie 22
Scocckaert, Filips-Karel-Thomas 8
Scocckaert, Henriëtte 8
Scocckaert, Louis Alexander 7, 8, 13, 14,
19, 23, 30
Scorel, Jan van 29
Sebastiaan, heilige 72, 77
Seghers, Antheunis 49
Selleslags, Herman 142, 142, 144
Senior 10
Servaas, Sint- 112, 114
Severus, Alexander, keizer 109
Sherman, Cindy 155
Sibylla Sambetha 56, 67
Siebrechts, Jan 25
Sigebert 111
Simeon 50
Simon 52
Sint-Anna-ten-Drieën 17, e10
Sittow, Michiel 79
Smeyers, Maurits e20
Smith, Eugene 157
Sochacki, Paul 132, 132
Société Scientifique et Littéraire de
Limbourg* 88
Solaro, Gentine e16, e17
Sonck, Jacques 138, 139
Spitzer* 29, 39
Spruyt, Thomas 6
Staatsen 5
Stalle, Jan van 4
Stappaert, Clara 22
Steculorum, Marc 159
Steffensweert, Jan van e26
Styrrn, Luca 45Sulamit e32
Sulpitius, heilige e20
Swinnen, Johan M. 122, 126, 148
Szarkowski, John 153

T

Talbot 124
Tanagli, Catharina 59
Tani, Angelo 59
Tas, Filip J. 124, 154, 154
Tasseel, Nadine 124
Thienen, Jan van e28
Thienen, Renier van e13, e14, e36, e39
Thüringen, Elisabeth van, heilige 118
Tiberius, keizer 101, 103
Tirimont, graaf van (zie ook Scocckaert) 7, 8
Titiaan 32
Tobias 21, 22
Toulouse, Lodewijk van 30
Tours, Gregorius van 111
Toussaint, Frank 124, 125
Toye, Patrice 86
Trivier, Marc 137, 137, 158
Trotti, Alessandro 30
Trotti, Costanza 9, 10
Trudo, heilige 112, 114
'T Serclaes, Everard 3
Tytgat, Edgard 35

U

Urbanus IV, paus e27
Ursula 43, 47, 47, 67, 74, 74, 78, 80
Utenenghe, Melys 3
Lytterhaegen, Carl 152, 153

V

Vaernewijck, Marcus van e7

Valckenborch, Maarten van 32, 34
Valentinus 106
Valkenaere, Lodewijk van 52
Valkenaere, Tanne de 52
Van Broeckhoven, Jan 159
Van Cromphout, Jules 11, 23, 38
Vandegehuchte, Caroline 113
Vandegoor, Fr. 83
Van den Abeele, Paul 124, 127
Vandenbreeden, Jos 39
Vandercam, Serge 124
Vander Cammen, Hendrik 33
Van der Hallen, Luc 86
Vandersteen, Willy 21
Van der Stricht, Colette 144, 144
Vandervelde, Emile 9
Van der Vennet 33
Vandevelde, Juul 156, 156, 157
Vandormael, Herman 11, 13, 29
Vanesch, Jean-Louis 135, 135, 158
Van Holder, Jean 19, 39
Van Muysen, Abbé 88
Van Rooy, Jan-Baptiste 32
Van Vaernewyck, Marcus 43
Van Velde, Bram 137
Vasari, G. 46
Velbrück, Fr. van 118
Vennekens, Frans 23, 38
Venus 106
Vercheval, Georges 158
Verhanneman, (H)annekin 47
Vermoesen 29
Veronica, heilige 50
Vertessen, Liliane 154, 155, 155
Vilet, Jacques 159
Villa, Claudio e16, e17
Villeroi, maarschalk de 7
Vinci, Leonardo da 17
Vinckx, J.-F. 37
Vink, John 159
Viollet-le-Duc, Eugène 10, 20, 37, 38, 39,
39
Vitalis, heilige 45
Vlaanderen, Margaretha van e9
Vlaenderberch, alias van Hertsveldde,
Barbara van 67, 69, 70
Volcaert, Jeanne-Marie 8, 22
Voragine, Jacob van 80
Vos, D. de 67
Vrelant, Willem 65
Vulcanus 106

W

Waide, George e31
Walcourt, Maria van 3
Wallays, Eduard August 47
Warfusée, Alexander van Renesse van 6
Warfusée, Renaat van Renesse van 6, 12,
13
Wave(re), Jan van e23, e24, e24, e26
Weale, James 44, 47, 53, 67, 69, 80
Weldene, graaf van 22
Weyden, Rogier van der 28, 43, 46, 49,
50, 53, 59, 60, 73, 74, 76, 79, e3, e22,
e39
Weyer, Sylvain van de 10
Wilgefortis, heilige 52
Willibrordus, Sint- 112
Willis, Alfred 36
Wörth, Edmond von 118
Wytzman, Philogène 39

Y

York, Margaretha van 56

Z

Zacharias 49

Romein: tekstvermelding
Cursief: zwart-wit afbeelding
Vet: afbeelding in kleur
*: firma, uitgeverij, studio, vereniging
e (in paginanummers): verwijzing naar het
extra nummer over Laat-gotische
beeldhouwkunst in België

Centrum 't Elzenveld, Antwerpen
De sokkel van Teniers
 3 maart tot 16 april

In de binnentuin van het Nationaal Hoger Instituut en de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten in Antwerpen staat een lege sokkel. Daarop pronkte sedert 1899 David Teniers de Jonge, stichter van de Koninklijke Academie van Antwerpen. In 1993 verdween Teniers uit de Academietuin. Wat achterbleef is een lege sokkel. Met de tentoonstelling "De sokkel van Teniers" en diverse andere manifestaties (lezingen, voordrachten, debatten,...) stelt het nieuwe Internationaal Hoger Instituut voor Visuele Kunsten zichzelf voor.

1995 is voor het Nationaal Hoger Instituut voor Schone Kunsten een belangrijk jaar. Het werd 110 jaar geleden opgericht door Leopold II. Gedurende de voorbije eeuw slaagde het Nationaal Instituut voor Schone Kunsten erin een reputatie op te bouwen met een unieke uitstraling in België en Europa. Maar 1995 betekend voor het Nationaal Instituut voor Schone Kunsten ook vernieuwing. Met het recente hogeschooldecreet kon de gevestigde traditie van het Nationaal Instituut voor Schone Kunsten als internationale aantrekkingspool en artistiek laboratorium voor de toekomst gevrijwaard. Op 10 maart wordt de oude, volledig gerenoveerde refter van het Bourlagebouw in de binnentuin van de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten ingehuldigd als nieuwe tentoonstellings- en ontmoetingsruimte van het Nationaal Hoger Instituut voor Schone Kunsten... vlakbij de lege sokkel van Teniers.

Centrum 't Elzenveld, Sint-Jorispan, Sint-Jorispoort
 27bis, 2000 Antwerpen,
 03/223.56.10
 Toegang: gratis

Volkskundemuseum, Antwerpen
Droomwereld van poppen
 tot 31 maart

De poppencollectie van het Antwerpse Volkskundemuseum is de belangrijkste verzameling in Belgisch openbaar bezit. Na zestig jaar komt de collectie uit de reserves en wordt aan het publiek voorgesteld. Voor deze

gelegenheid werden de poppen dan ook gerestaureerd en gereinigd. De oudste poppen dateren uit het begin van de 18de eeuw. Het hoogtepunt van de poppenfabricatie situeert zich tussen 1850 en 1935. De poppen van de rijke burgerij, met porseleinen kopjes en weelderig uitgedost met kant en zijde, staan in fel contrast met de volkse lappen- en houten poppen. Andere poppen zijn vervaardigd uit steen, was, papier-maché, textiel, celluloid, leder of stro. Poppen waren niet steeds om mee te spelen, hun functie kon ook decoratief of zelfs religieus zijn. Zo wordt bij elk exemplaar aandacht besteed aan de herkomst en functie van de pop. Dit is een tentoonstelling voor ieder die wil wegdromen in de fantastische wereld van de pop.

Volkskundemuseum, Gildekamerstraat 2-6,
 03/220.86.66
 Open: dagelijks van 10 tot 16u.45, gesloten op maandag
 Toegang: 75,-BF, 30,-BF voor groepen
 Rondleidingen: Toeristische Dienst van de Stad Antwerpen: 03/232.01.03 of vzw Acanthus 03/239.06.38

Speelgoedmuseum, Mechelen
Europa Ludens Oostenrijk
 tot 19 maart

Elk jaar wordt een tentoonstelling ingericht onder de naam "Europa Ludens" (het spelende Europa). Dit jaar staat "Europa Ludens" in het teken van Oostenrijk dat een belangrijke historische rol speelde in ons land. Dankzij Maximiliaan van Oostenrijk werd Mechelen in 1490 een graafschap. Margaretha van Oostenrijk verbleef van 1507 tot haar dood in 1530 te Mechelen. En in de 18de eeuw stond Mechelen onder

Oostenrijks bewind met Maria Theresia en Jozef II. In Oostenrijk speelden kinderen vooral met houten speelgoed, zeer bekend zijn de Grödener poppen met beweegbare ledematen. Er zijn prachtige antieke exemplaren te zien. Ook zijn er enkele poppenhuizen en marionettentheaters, treinen en tinnen soldaatjes. De hedendaagse Oostenrijkse speelgoedfabrikanten stellen pluchen speelgoed, kunstenaarspoppen, miniatuurtreinen, gezelschapspelen, speelkaarten en kinderfietsen tentoon.

Speelgoedmuseum, Nekkerspoel 21,
 2800 Mechelen, 015/55.70.75
 Open: dagelijks van 10 tot 17u., gesloten op maandag
 Toegang: 120,-BF voor volwassenen, 100,-BF voor groepen en kinderen tot 12 jaar, 80,-BF voor groepen kinderen tot 12 jaar

Brabant

Belgisch Centrum van het Beeldverhaal, Brussel
Happy Birthday, Mister Movie
 26 februari tot 23 april

In 1995 is de film honderd jaar oud. Deze verjaardag wordt gevierd met drie toepasselijke tentoonstellingen. De eerste tentoonstelling (tot 26 febr.) staat in verband met het Internationaal Filmfestival van Brussel. De expositie gaat op zoek naar de raakpunten tussen stripverhalen en film. De tweede expositie (28 febr.-23 apr.) toont het werk van jonge Russische striptekenaars, vooral de creaties van de groep "Thema". De derde tentoonstelling (7 maart-23 apr.) is gewijd aan het elfde "XIII"-album van William Vance (scen. Jean Van Hamme) die toevallig ook de ontwerper is van de affiche van het dertiende Festival van de Fantastische film, de Science-Fiction en de Thriller.

Belgisch Centrum van het Beeldverhaal,
 Zandstraat 20, 02/219.19.80

Gemeentekrediet, Brussel
Brood doet leven
 tot 19 februari

Het dagelijks brood, je brood verdienen, brood op de plank, brood en spelen... Reeds eeuwen is in onze beschaving brood het belangrijkste basisvoedsel. Aan de hand van tweehonderd afbeeldingen en evenveel voorwerpen belicht de tentoonstelling "Brood doet leven" in het Gemeentekrediet de rol en betekenis van het brood in Europa. Keren we vijftienduizend jaar terug in de tijd. In het Midden-Oosten ontdekken onze voorouders dat het mogelijk is om wilde graangewassen met een sikkel van gehouwen steen te oogsten. Eerst bouwen ze hun eigen woning en graanschuur in de buurt, later ontstaan er

dorpen en nog later leren ze de grond te bewerken en te zaaien. De steeds weerkerende kringloop van koren dat groeit, graan dat gemalen en brood dat gebakken, verdeeld en gegeten wordt.

Maar brood is veel meer dan voedsel. Het nestelde zich in de taal, de rituelen, de religie. Voor wie zijn veld bewerkt, zijn graan zaait en vervolgens zelf zijn brood maakt, is de aarde als een vrouw, wier buik een broodoven is. Er gebeuren vreemde transformaties: zuurdeeg wordt in bed bewaard, pasgeborenen gaan in de trog, kinderen en minnaars in de oven. Brood krijgt mystieke dimensies in het christendom: "Neem en eet, dit is mijn lichaam", zegt Christus. De tentoonstelling "Brood doet leven" is een realisatie van het "Institut de Sociologie de l'U.L.B." dat dit jaar honderd jaar bestaat. Bij de tentoonstelling verschijnt ook een boek. Het bevat tien bijdragen van Europese etnologen, archeologen en historici o.l.v. van de tentoonstellingsbouwers C. Macheral en R. Zeebroeck.

Provinciaal Museum voor Fotografie, Antwerpen
"Bertien van Manen: a hundred summers, a hundred winters"
 17 februari tot 17 april

Fotografe Bertien van Manen geeft op een gevoelige en gedetailleerde wijze weer hoe de "gewone" Russen wonen. Uit de fotoreeks komt een alomtegenwoordige behoeftigheid tevoorschijn. Aan de hand van haar foto's onthult Bertien van Manen veel over de cultuur van het land en zijn bewoners. De sterk artistieke en expressieve foto's van Bertien van Manen, gekoppeld aan haar onderzoekend en humanistisch temperament, tonen heel duidelijk dat er twee "Ruslanden" bestaan. Enerzijds het "officiële" Rusland en anderzijds het "verborgen" Rusland met zijn anonieme en "gewone" mensen: het Rusland van Bertien van Manen.

Provinciaal Museum voor Fotografie,
 Waalse Kaai 47, 2000 Antwerpen, 03/216.22.11
 Open: dagelijks van 10 tot 17u. Gesloten op maandag

Galerie van het Gemeentekrediet,

Passage 44, 1000 Brussel
Open: elke dag van 11 tot 18 uur, behalve op maan- en feestdagen.

Toegang: gratis
Rondleidingen: aan te vragen bij de dienst Tentoonstellingen, Pachecolaan 44, 1000 Brussel, 02/222.45.05 (1 gids voor 15 personen)

Boek "Brood doet leven": 128 blz., rijk geïllustreerd, 980,-BF. Te koop in de boekhandel, de agentschappen van het Gemeentekrediet en dienst Verkoop van het Gemeentekrediet, Passage 44, 1000 Brussel (02/2224.41.12).

Koninklijke Musea voor Schone Kunsten, Museum voor Oude Kunst, Brussel

Van Vouet tot David. Franse schilderkunst uit de 17de en 18de eeuw

tot 12 februari

Simon Vouet (1590-1649)
De heilige Carolus Borromeus bidt voor de pestlijders van Milaan.
Foto: A.C.L.

Het Museum voor Oude Kunst bezit een rijk gevarieerde verzameling 17de- en 18de-eeuwse Franse schilderkunst. Het merendeel van deze werken zijn bij ingewijden bekend als zeer belangrijke stukken, zoals "De moord op Marat" en "Mars ontwapend door Venus" van Jean-Jacques David. Beide schilderijen werden in 1866 gelegateerd door de kleinzoon van de schilder als dank voor de ontvangst van de verbannen schilder door de Stad Brussel. Maar ook de werken van Simon Vouet, Claude Lorrain, Philippe de Champaigne, Jean-Baptiste Greuze en Hubert Robert ontbreken niet in deze indrukwekkende collectie. Bij deze verzameling verschijnt

voor het eerst een wetenschappelijke catalogus geschreven door M. Pacco-Picard.

Koninklijke Musea voor Schone Kunsten,

Museum voor Oude Kunst, Regentschapsstraat 3, 1000 Brussel
Open: dagelijks van 10 tot 12u. en van 13 tot 17u., gesloten op maandag
Toegang: gratis

Koninklijke Musea voor Schone Kunsten, Brussel

Rulot verdoemde beeldhouwer ?
28 februari tot 23 april

Joseph Rulot (Luik 1853-Herstal 1919) is een miskend kunstenaar. Hij was een buitengewoon begaafd beeldhouwer, maar was steeds ontevreden over zijn werk. Daarom stelde hij zelden tentoon. En als hij dan wel naar buiten trad met twee ambitieuze werken mislukten deze. In 1894 ontwierp hij voor de stad Luik een monument gewijd aan César Franck, dat echter nooit werd opgericht. In 1895 won hij de wedstrijd die dezelfde stad organiseerde in verband met een monument voor de dichter Nicolas Defrecheux.

Zijn grandioze meesterwerk, een twaalfmeter hoge rots, versierd met reliëfs en 34 bronzen figuren, bleef slechts een ontwerp. De mislukking van beide projecten tekende hem diep. Dankzij de schenking door G. en J. Brouns van de ontwerpen voor beide monumenten, samen met andere beeldhouwwerken, ontsnapte Rulot aan de vergetelheid. Deze schenking vormt het thema van de tentoonstelling.

Koninklijke Musea voor Schone Kunsten,

Museum voor Oude Kunst, Regentschapsstraat 3, 1000 Brussel
Open: dagelijks van 10 tot 12u. en van 13 tot 17u., gesloten op maandag
Toegang: gratis

Galerij van de Kredietbank, Brussel

Djulsjir. Weefsels tot afweer en bescherming
22 februari tot 16 april

De tentoonstelling in de Galerij van de Kredietbank omvat negentwintig langpolige weefsels uit Centraal-Azië. Ze werden vervaardigd door Kirgizische, Oezbeekse en Kazachische weefsters en dateren van voor 1800 tot ca. 1925. Ze vallen op door hun intense kleurenpracht en "modernisme". De motieven zijn geometrisch en vaak repetitief. De meeste weefsels zijn onregelmatig naar vorm en motieven, en sommige zelfs in die mate dat ze een psychodelisch karakter hebben. De weefsels staan bekend als *djulsjir*, wat "berevel" betekent, omdat de combinatie van lichtglanzende wol en langpolige structuur associaties met berevelen oproept. Ze hadden niet alleen een gebruiksfunctie (deken, vloerkleed...), maar ook een magische betekenis die wortelde in het pre-islamitische sjamanisme. In de jaren zeventig raakten de *djulsjir* op ruimere schaal in het Westen bekend. De expositie in de Galerij van de Kredietbank is de eerste die een representatief overzicht brengt aan de hand van exemplaren van de beste kwaliteit. In de catalogus, die de eerste uitgebreide publikatie over het onderwerp is, wordt onder meer - en dit is een primeur - een classificatie op technische basis voorgesteld en wordt gepoogd de motieven te duiden. De auteurs zijn Frans Boenders, Liban Pollet, Paul Tanghe, Aloïs Van Tongerloo en Herman Wouters.

Galerij van de Kredietbank, Grote Markt 19, 1000 Brussel, 02/422.85.68
Open: van dinsdag tot en met zondag van 11 tot 18u., gesloten op maandag
Toegang: gratis

BBL, Brussel
In de schaduw van Babel
3 februari tot 26 maart

Meer dan 500 onuitgegeven archeologische voorwerpen brengen de bezoekers terug naar het verre verleden: het Oude Nabije Oosten. De kunstwerken, alle in het bezit van Belgische verzamelaars, zijn afkomstig uit Mesopotamië, Syrië, Urartu, Iran, Fenicië, Cyprus en Zuid-Arabië. De stukken zijn niet alleen waardevolle archeologische vondsten, maar zijn ook van groot historisch belang. Het is immers uitsluitend op basis van de archeologie dat de geschiedenis van het Oude Nabije Oosten kon ontsluit worden.

De tentoonstelling groepeerde de archeologische werken volgens hun herkomst. De vroegste getuigenissen van de Mesopotamische beschaving zijn een aantal vruchtbaarheidsidolen en rolzels. Een vijftigtal kleitabletten onderlijnen het belang van Mesopotamië als bakermat van het schrift. Uit Urartu stammen bronzen wapens die ondermeer als offergaven voor de goden dienden. De beschaving van Luristan is vertegenwoordigd door een aantal bronzen beelden en voorwerpen. Terracottabeeldjes en aardewerk uit Cyprus illustreren het belang van dit eiland als commerciële draaischijf. In de kunst van de Fenicische kunststeden komen dan weer vooral de Egyptische invloeden aan bod in de zegelen en voorwerpen. Een aantal voorislamitische sculpturen uit Zuid-Arabië sluiten de tentoonstelling af.

Bank Brussel Lambert, Koningsplein 6, 1000 Brussel, 02/547.22.92
Open: dagelijks van 10 tot 18u. (zater-, zon- en feestdagen inbegrepen), woensdag van 10 tot 21u.
Toegang: 180,-BF

Koninklijk Museum van het Leger en van Krijgsgeschiedenis, Brussel
"Ik was 20 in '45"
tot 15 mei

Dit is de meest volledige retrospectieve tentoonstelling over de Tweede Wereldoorlog die ooit ter wereld werd georganiseerd. Het Legermuseum wil met dit initiatief haar steentje bijdragen tot de internationale herdenkingsplechtigheden van de 50ste verjaardag van de Bevrijding. De bedreiging van het Nazisme in de jaren '30, de uitbarsting van het oorlogsgeweld in 1940, tot het einde van W.O.II met de ultieme A-bom op Hiroshima in 1945, worden indringend voorgesteld. In het didactische gedeelte komt de geschiedenis van W.O. II op chronologische en thematische wijze aan bod. Kaarten, foto's, documenten en archiefstukken dienen als illustratie. In het tweede deel wordt het publiek op dynamische wijze geconfronteerd met feiten en gebeurtenissen van 50 jaar geleden. Levensgrote driedimensionele decors en audiovisuele media dompelen de toeschouwer onder in de sfeer van toen. Belangrijkste pedagogisch doel van deze expositie is de jeugd van vandaag te informeren en te sensibiliseren. De collectie in het Legermuseum is samengesteld uit objecten en archivalia uit het "Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie" van Amsterdam, het "Deutsches Historisches Museum" van Berlijn, "Le Mémorial" van Caen, het "Imperial War Museum" van Londen, het "Auschwitz-Memorial" in Polen, e.a. "Ik was 20 in '45" is een pleidooi voor vrede en verdraagzaamheid en tegelijk een eerbetuiging aan de Bevrijders.

Koninklijk Museum van het Leger en van Krijgsgeschiedenis
Jubelpark 3, 1040 Brussel

Museum voor Blinden, Brussel

Sierkunsten in de Nederlanden tijdens de Bourgondische en Habsburgse periode
tot 18 juni

De 15de en 16de eeuw zijn een schitterende tijd voor de Nederlanden. Economie, en daardoor ook de kunsten, floreerden. Met verschillende artistieke disciplines, zoals beeldhouwwerk, tapijtweverij,

Kasteel van Gaasbeek, Gaasbeek
Pierre Henry
2 april tot 28 mei

Pierre Henry (Parijs, 1924) volgde tijdens de Tweede Wereldoorlog de cursussen schilderen, fresco en etsen aan de Parijse Ecole des Beaux Arts. In 1947 behaalde hij de "Prijs van Rome". In 1950 houdt hij zijn eerste tentoonstelling en vanaf 1951 neemt hij deel aan groepstentoonstellingen van de Galerie Visconti en Drouant-David. Drie grote thema's domineren zijn werk: angst (voor destructie en eenzaamheid), verlangen naar vrede, en liefde voor het leven, gesymboliseerd

keramiek, wapenrusting, ... uit deze periode, kan de blinde of slechtziende bezoeker op de tentoonstelling kennismaken. Het fijne houtsnijwerk van een retabel, de laat-gotische vormen en de renaissancecristische ornamenten in de steensculptuur, de technische bijzonderheden van textiel, keramische voorwerpen en tin kunnen stuk voor stuk met de handen worden ontdekt.

Museum voor Blinden,
Jubelpark 10, 1040 Brussel,
02/741.71.14
Open: dagelijks van 9.30 tot 17u.,
zat., zon. en feestdagen van 10
tot 17u.. Gesloten op maandag
en op 25 dec.
Toegang: gratis

in de voorstelling van de vrouw. Aanvankelijk neigde zijn palet naar sombere kleuren, later wordt zijn kleurgebruik levendiger en frisser.

Kasteel van Gaasbeek,
Kasteelstraat 40,
1750 Gaasbeek
Toegang: april-oktober, di-woe-
do- zaterd- en zondag: 10-17 u.,
gesloten op maan- en vrijdag.

Limburg

**Cultureel Centrum
De Adelberg, Lommel
Goed bekeken**
3 februari tot 5 maart

De tentoonstelling "Goed Bekeken" in het nieuwe culturele centrum De Adelberg duwt ons met de neus op de feiten: we zien niet wat we zien! Elke illusie bedriegt op één of andere manier de waarneming. De tentoonstelling confronteert de bezoeker met een aantal merkwaardige fenomenen en laat zien dat er achter de zichtbare werkelijkheid zeer veel

kan schuilgaan. Een voorbeeld: op een mooi afgewerkt bord ligt een gouden ring. Hij glinstert langs alle zijden, u kunt er zo omheen. Maar wanneer u zich bukt, blijkt de ring spoorloos verdwenen te zijn. Dit en talrijke andere "wonderen" kan u tijdens deze speels opgebouwde tentoonstelling met eigen ogen bekijken. U moet wel "goed" kijken.

**Cultureel Centrum
De Adelberg, Lommel
Paul Sochacki**
17 maart tot 30 april

Paul Sochacki, van Poolse afkomst, gaat op een heel eigen manier met de werkelijkheid om. Fotografie is zijn meest geliefde discipline. Hij gebruikt de fotografische technieken niet enkel om beelden te registreren, maar eerder om ze te creëren. Door op foto's te schilderen of te tekenen, door ze aan te vullen met schetsen, ze te kopiëren, of door ze in een heel andere context te plaatsen, geeft hij zo zijn persoonlijke interpretatie aan

Foto: Museum voor Fotografie, Antwerpen

het gekozen beeld. Naar aanleiding van zijn tentoonstelling geeft Paul Sochacki op 24 maart een lezing over zijn werk in de vergaderzaal van CC De Adelberg om 20 uur (toegang gratis).

Cultureel Centrum De Adelberg
Adelbergpark 1, 3920 Lommel,
011/55.35.11

Abonneer u **NU** op Ons Erfdeel

WIE ZICH NU ALS NIEUWE ABONNEE MELDT VOOR 1995,
ONTVANGT GRATIS ALS WELKOMSTGESCHENK :

VAN NU EN TOEN, STAALKAART VAN ARTIKELEN UIT ONS ERFDEEL

Een unieke bloemlezing van 360 bladzijden, met artikelen uit 32 jaargangen (1957-1989) van het algemeen-Nederlands cultureel tijdschrift Ons Erfdeel.

Uit deze periode is een keuze van veertig artikelen gemaakt. Deze hebben betrekking op een breed scala aan onderwerpen:

de kunsten, media, internationale culturele betrekkingen, geschiedenis, culturele samenwerking, taal- en cultuurpolitiek en diverse algemeen-maatschappelijke vraagstukken.

Daarmee geeft deze staalkaart een adequaat beeld van de veelzijdigheid van *Ons Erfdeel*, dat door zijn algemeen-Nederlands karakter en cultuurpolitiek engagement een eigen plaats verwiert in het culturele leven van Nederland en Vlaanderen.

Dit aanbod geldt uitsluitend voor nieuwe abonnees die het afgelopen jaar geen abonnee zijn geweest. Toezending van het geschenk gebeurt onmiddellijk na ontvangst van het abonnementsgeld.

Stuur de bon (of een kopie) naar:
Stichting Ons Erfdeel,
Murissonstraat 260, B-8931 Rekkem.
Fax: 056/41 47 07

ONS ERFDEEL

JA, NOTEER MIJ ALS NIEUWE ABONNEE OP ONS ERFDEEL 1995:
Abonnementsprijs 1.800 BEF voor 5 nummers (800 blz.)

NAAM: _____

STRAAT: _____

POSTCODE: _____ PLAATS: _____

IK STORT HEDEN 1.800 BEF OP POSTREKENING 000-090700-53 VAN STICHTING ONS ERFDEEL

IK BETAAL NA ONTVANGST VAN DE FACTUUR.

Datum: _____

Handtekening: _____

Dommelhof-Provinciaal Instituut voor Cultuur & Sport, Neerpelt Lucas Pellens - Stefan Custer

tot 12 februari

Het kunstenaarsduo Lucas Pellens en Stefan Custer werkt met primitieve materialen. Het bouwen en construeren met twijghout is hun handelsmerk. Net zoals het gebruikte materiaal lijkt de techniek om dit materiaal te verwerken primitief. Maar toch gaat dit duo doordacht en berekend te werk als zij hun rijzige bouwwerken van takkenhout realiseren. Boomstammen worden van hun takken ontdaan, de takken worden verbrand. De stammen worden verzaagd en het zaagsel en de schors worden verbrand. Het gezaagde hout wordt geschaafd. En een ingenieuze constructie volgt volgens een ernstige "planning".

Dommelhof - Provinciaal Instituut voor Cultuur en Sport, Toekomstlaan 5, 3910 Neerpelt, 011/64.27.05

De Warande, Turnhout Hans Vandekerckhove. Mirror, Mirror me

4 maart tot 16 april

Hans Vandekerckhove (1957) is een plastisch kunstenaar in hart en nieren. Daarvan getuigen zijn olieverfschilderijen. En zijn schilderijen reiken ook verder dan het zuiver esthetisch genot. In zijn schilderijen van de laatste jaren balanceert hij tussen figuratie en non-figuratie, tussen het representatieve en het decoratieve. Recent is Vandekerckhove afgestapt van het reeksprincipe, dat in essentie dwingend is. Het reeksprincipe liet hem te weinig vrijheid om te schilderen vanuit het schilderen. Toch blijven deze recente doeken de duidelijke signatuur van Hans Vandekerckhove dragen. Deze tentoonstelling presenteert doeken uit diverse reeksen die de laatste vijf jaar zijn ontstaan.

De Warande, Turnhout Herman Sorgeloos

8 tot 23 april

Herman Sorgeloos stelt een selectie tentoon uit zijn foto's voor "Rosas" en dit naar aanleiding van de dans-cyclus "Rosas danst" van choreografe Anne Teresa De Keersmaeker. Meestal zijn het afbeeldingen van dansers die op een scheve

Anne Teresa De Keersmaeker
Foto: Herman Sorgeloos

manier los van de grond komen. Frisse "huppel-foto's" zijn het, niet theateraal, noch spectaculair, maar door hun eerlijke registratie wel indrukwekkend.

De Warande,
Warandestraat 42,
2300 Turnhout, 014/41.94.94

Oost-Vlaanderen

Cultureel Centrum De Werf, Aalst Stanley, journalist en ontdekkingsreiziger (1841-1904)

25 maart tot 7 mei

Voor het eerst stelt het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika (Tervuren) zijn archiefstukken, eigendommen en vondsten buiten de eigen muren tentoon. Dit is dan ook een unieke gelegenheid om Henri-Morton Stanley te volgen op zijn ontdekkingsreis door Midden-Afrika, en dit via zijn dagboeken, foto's, manuscripten, illustraties, kaarten en allerlei objecten. In 1874-1872 gaat Stanley, in opdracht van de uitgever van de "New York Herald" op zoek naar dokter David Livingstone. Van 1874 tot 1877 leidt Stanley een ontdekkingsreis waarmee hij een belangrijk deel van Centraal-Afrika in kaart brengt. In 1879 legde hij, in dienst van Leopold II, de basis van de Onafhankelijke Kongostaat, het latere Belgisch Kongo. En van 1887 tot 1889 leidt hij de hulp-expeditie naar Emin Pasha.

Cultureel Centrum De Werf,
Molenstraat 51, 9300 Aalst,
053/76.13.11
Toegang: gratis

Museum van Deinze en de Leiestreek, Deinze Antoon en Lucas Van Parys

tot 20 maart

Antoon Van Parys (1884-1968) wordt beschouwd als één van de belangrijkste beeldhouwers uit de streek, gedurende de eerste decennia van de 20ste eeuw.

Bekend zijn zijn grafmonumenten, waarvan de meeste te zien zijn op de kerkhoven van Deinze en omstreken. Hij kreeg talrijke opdrachten voor oorlogsmonumenten in Oost- en West-Vlaanderen. Zijn stijl is sober en gestileerd. De vloeiende lijnen en de introverte houding der figuren getuigen van een intense vergeestelijking en een bijna mystieke beleving.

Zijn zoon, Lucas Van Parys (1920-1991) had een duidelijke voorkeur voor houtsculptuur. Naast opdrachten voor openbare monumenten beeldhouwde hij ook design-voorwerpen.

Museum van Deinze en de Leiestreek,

Lucien Matthyslaan 3-5,
9800 Deinze, 09/386.00.11
Open: dagelijks van 14 tot 17u.30, zat.-zond. en feestdagen van 10 tot 12u. en van 14 tot 17u.. Gesloten op dinsdag

Gele Zaal Erlend Van Landeghem

tot 3 maart

Erlend Van Landeghem (1965) studeerde in 1990 af aan de Gentse Koninklijke Academie voor Schone Kunsten, richting schilderkunst. Hij volgde daarna aan dezelfde school nog een jaar beeldhouwen, wat hem tot zijn ware roeping bracht: het maken van sculpturen. Zijn plastisch werk is een heel direct: men kan er niet naast kijken. Wat intrigeert is het mysterieuze karakter ervan. De barokke, sprookjesachtige elementen worden krachtig naar voor gebracht. Glasscherven, licht, art-nouveaumontamenten, gerecycleerde onderdelen... bouwen een mystieke, dadaïstische sfeer op. Op een bijna agressieve manier stelt Van Landeghem aspecten van de maatschappij en het dagelijks leven in vraag. Op vrijdag 3 februari (20 uur)

nodigt de Gele Zaal het publiek uit voor een "rendez-vous" met Erlend Van Landeghem.

Gele Zaal
Nonnemeersstraat 26,
9000 Gent, 09/235.37.00
Open: elke werkdag van 9 tot 17u en tijdens concerten

West-Vlaanderen

Broelmuseum, Kortrijk Winter in het Museum

tot 20 maart 1995

Grondlegger van het sneeuwlandschap in de schilderkunst is zonder twijfel Pieter Brueghel de Oude. Geïnspireerd door Brueghel schilderde Roeland Savery (1574-1639) de "Plundering van een dorp". De intimiteit van het witbesneeuwde dorp staat in schril contrast met het ruw geweld der plunderende soldaten. Louis Pierre Verwee (1806-1877) legde zich speciaal toe op winterlandschappen, zoals "De bevroren Leie te Kortrijk". Marthe De Spiegeleir (1897-1991) schildert een serene kersttafel met de titel "Intimiteit". Ook werk van A. Caullet, A. Saverys, A. Schelfhout, e.a. is te zien. De expositie wordt omlijst met gedichten van Bemleff, Germonpré, Gezelle, Kopland e.a.

Broelmuseum,
Broelkaai 4, 8500 Kortrijk,
056/25.78.92
Open: dagelijks van 10 tot 12u. en van 14 tot 17u., gesloten op maandag, 25 dec. en 1 jan.
Toegang: gratis

Cultureel Centrum. Benedengalerij, Kortrijk Le Musée du Petit Format

8 tot 30 april

De inspiratie voor een rondreizende tentoonstelling met kleine werken werd gevonden in twee bestaande concepten, enerzijds "Le Musée du Petit Format", een bestaande collectie van kunstwerken op klein formaat in Couvin, en anderzijds het museum in een naaigarenkistje van kunstenaar Martin Disler, voorgesteld op Documenta. De tentoonstelling bestaat uit een 160-tal werken van internationale en Belgische kunstenaars die in twee speciaal ontworpen kabinetkasten worden geëxposeerd. Door laden open te schuiven

kan de bezoeker zelf zijn parcours uitbouwen doorheen de museumruimten.

Cultureel Centrum.
Benedengalerij, Hazelaarstraat 7,
Kortrijk, 056/22.07.68
Open: dagelijks van 14 tot 18u.. Gesloten op maandag

Museum voor Moderne Kunst, Oostende Frans Gentils, recente werken in pastel

18 maart tot 16 april

De poging van Frans Gentils (Turnhout, 1951) om in schilderijen en pastels de wereld weer te geven zoals die zich aan hem voordoet, wekt bij de kijker steeds ambiguë gevoelens op. Sommigen interpreteren zijn werk als gewelddadig, cynisch en apocalyptisch. De vraag is echter of het gebaar er een is van agressie of tederheid, van lijden of extase. Er kan echter niet ontkend worden dat gevoelens van onrust en vervreemding de toeschouwer bekruipten bij zien van de naakte lichamen die de werken van Gentils bevolken. Frans Gentils beeldt zijn personages af in een onwereldse realiteit. De figuren worden in een niet eenduidig te interpreteren situatie geplaatst. Ze zijn met elkaar verbonden, maar het is een verbintenis waar je als toeschouwer nooit deel van kan uitmaken. Zo houdt Gentils van situaties en omgevingen die het individu lijken te ontkennen. Hij woont en werkt in een verlaten fabriek. De sfeer van havens of een nachtelijke autoweg werkt inspirerend. De kunst van Gentils roept vragen op en laat de toeschouwer de ruimte om zijn eigen antwoorden in te vullen. Tegelijk met deze tentoonstelling vindt de expositie "Wainer Vaccari, paintings 1983-1994" plaats. Qua thematiek en sfeer zijn er duidelijk raakpunten te vinden. Beide kunstenaars herbevolken al schilderend de aarde: de vreemde acteur bij Vaccari is bij Gentils een mutant van de oermens. Alleen de stijl is erg verschillend: minutieus bij Vaccari, impressionistisch bij Gentils.

PMMK, Museum voor Moderne Kunst,
Romestraat 11, 8400 Oostende.
059/50.81.18
Open: dagelijks van 10 tot 18u., gesloten op maandag. Open op Pasen.
Toegang: 100,-BF

Museum voor Schone Kunsten, Oostende
James Ensor in de kijker
 5 februari tot 30 april

Het Oostendse stedelijke Museum voor Schone Kunsten bezit een uitzonderlijke collectie werken van de meest beroemde Oostendse kunstenaar, baron James Ensor (1860-1949). De talrijke olieverfschilderijen, tekeningen, etsen, litho's, monotypes en geïllustreerde boeken kunnen echter niet permanent getoond worden omdat het museum kampt met plaatsgebrek. Na tien jaar meent

James Ensor. "Zelfportret met Bloemenhoed". Museum voor Schone Kunsten, Oostende.

men dat het opnieuw tijd is om de werken even uit de reserves te halen.

Ook de beroemde Ensorfoto's van Maurice Antony worden uit de kast gehaald en omkaderen stijlvol de Ensorentoonstelling. Andere foto's van de meester zijn te zien in het Ensorhuis, Vlaanderenstraat 37. Ensor, die ondanks zijn beroemdheid slechts zelden de koningin der badsteden verliet, verbleef in dit woonhuis tot aan zijn dood.

Stedelijk Museum voor Schone Kunsten, Wapenplein, Oostende, 059/80.53.35

James Ensor en Ernest Rousseau Jr. in de duinen. April 1892.

Open: dagelijks van 10 tot 12u. en van 14 tot 17u., gesloten op dinsdag
 Toegang: 50,-BF, kinderen tot 14 gratis, 25,-BF voor groepen en 60+
 Geleide bezoeken aan de Ensorverzameling kunnen aangevraagd worden bij de Oostendse Gidsenkring "Lange Nelle" (059/80.78.10 of 059/70.72.07). De prijs bedraagt 1.200,-BF.

25 toegangskarten. Met deze permanente toegangskarten kan u tot 30 april het Museum voor Schone Kunsten gratis bezoeken (geldig voor meerdere bezoeken).

Cultureel Centrum Gildhof, Tiel
De Poulains (Tiens !!)
 tot 19 februari

Vijf kunstenaars, gekozen om hun integriteit, op de rand van wat men hun "mid-life" zou kunnen noemen, stelde men een tweeledige vraag: "Had u een artistiek voorbeeld?" en "Is er een exponent van de nieuwe generatie waarvan u vindt dat hij aankomend is, en waarmee u iets gemeen meent te hebben?". Dirck Braeckman, Franky Cane, Willem Cole, Johan De Wit, Bart Vansteenkiste en Stef Cafmeyer proberen te antwoorden. Kunnen we tot de conclusie komen dat kunst een proces is van affecties, van gevoeligheden en van ageren. En dat kunst reflecteren is, gecombineerd met het zoeken naar een "stem"....

Cultureel Centrum Gildhof, Sint-Michielstraat 9, 8700 Tiel, 051/40.29.35

Open: dagelijks van 10 tot 17u., zat, zon. en feestd. van 14 - 17u.

Bakkerijmuseum, Veurne
"Het smaakt naar den trog".
Spreuken en gezegden uit de Bakkerijwereld
 tot 30 april

Hoeveel mooie spreuken en gezegden komen niet uit de bakkerswereld, zoals "dat smaakt naar meer", of "een graantje meepikken". Spreuken en gezegden worden gebruikt om een erkende waarheid of wijsheid kermachtig uit te drukken en worden telkens weer op andere situaties toegepast. In het Bakkerijmuseum worden tientallen van deze veelgebruikte uitspraken uitgebeeld "Het smaakt naar den trog". Per afdeling in het museum wordt een ander thema aangesneden: graan, brood, koek, wafelbak, spreuken in de kunst of brood in de Bijbel en de liturgie. Heel wat spreuken ontleen we aan de Bijbel en aan de Griekse en Romeinse oudheid, andere dateren van de 17de eeuw. Bakkerijschool "Ter Groene Poorte" uit Brugge verleent haar medewerking aan de tentoonstelling met een zaal vol spreuken ... in marsepein!

Bakkerijmuseum, Albert I-laan 2, 8630 Veurne, 058/31.38.97 Open: dagelijks van 9 tot 12u. en van 14 tot 17u., zond. van 14 tot 17u.. Gesloten op vrijdag en zaterdag.

Maris-Stella Mabitje ontmoet Amnesty leden die voor haar actie voerden.

Met duizend brieven kan je iemand bevrijden. Maar ééntje van duizend mag ook.

(PRK 000 - 0000082 - 82)

JA, stuur mij de gratis info-brochure en campagne-affiche.

Naam : Voornaam :
 Straat : Nr:
 Postnummer : Plaats :

Ik wil graag: financieel een steentje bijdragen meedoen aan acties meer informatie
 Opsturen naar Amnesty International, Kerkstraat 156, 2060 Antwerpen. Of bel 03/271.16.16.

De door u op dit document verstrekte informatie is bestemd voor intern gebruik in de gegevensbank van Amnesty International vzw, zoals voorzien in de wet van 8.12.92 over de bescherming van het privéleven bij het gebruik van gegevensbanken.

Amnesty International
 U hebt meer macht dan u dacht.

Het Ensorhuis, Vlaanderenstraat 27 Oostende.
 Foto: J.J. Soenen.

Museum Ensorhuis, Vlaanderenstraat 37, Oostende, 059/80.53.35

Open: zaterdag en zondag: van 14 tot 17 uur (tijdens de paasvakantie en van 1 juni tot 30 september: 10 tot 12u, 14 tot 17u)
 Toegang: 50,-BF, kinderen tot 14 gratis, 25,-BF voor groepen en 60+

Fotografiecircuit

Aalbeke

- O.C. Aalbeke, Krugerstraat 9
- 11 febr.-9 maart:
- Michel Stevens
- 11 maart-6 april:
- Chris Walraed
- 8 april-4 mei: Eva Depoorter
- 6 mei-8 juni: Leo Hasenbroeckx

Antwerpen

- C.C. Luchtbal
- Columbiestraat 110
- 10 febr.-7 maart:
- Wim Van Capellen
- 10 maart-4 april: Davy Breyne
- 7 april-2 mei: Hilde Braet
- 5 mei-6 juni: Paule Blemont

Elcker-Ik centrum

- 6-28 febr.: Raymond Mallentjer
- 6-31 maart: Cuauhtemoc

Garmendia

- 3-28 april:
- Etienne Van Haevermaet
- 2-31 mei: Inge Sterckx

Bornem

- C.C. Bornem
- 8 febr.-6 maart: Hilde Braet
- 8 maart-3 april: Paule Blemont
- 5 april-1 mei: Raymond Mallentjer

Heist-op-den-Berg

- C.C. Zwaneberg, Bergstraat
- 10 febr.-7 maart: Eli Peeters
- 10 maart-4 april:
- Wim Van Capellen
- 7 april-2 mei: Davy Breyne
- 5 mei-6 juni: Hilde Braet

Heusden-Zolder

- C.C. Heusden-Zolder,
- Dekenstraat 40
- 10 febr.-8 maart:
- Jan Kempnaers
- 10 maart-5 april: Eli Peeters
- 7 april-3 mei:
- Wim Van Capellen
- 5 mei-7 juni: David Breyne

Hoeselt

- C.C. Hoeselt, Europalaan 2
- 10 febr.-8 maart:
- Krist Demasure
- 10 maart-5 april:
- Jan Kempnaers
- 7 april-3 mei: Eli Peeters
- 5 mei-7 juni:
- Wim Van Capellen

Knokke-Heist

- C.C. Knokke-Heist
- 050-61.37.61, Meerlaan 30A
- 11 febr.-9 maart:
- Leo Hasenbroeckx
- 11 maart-6 april: Bart Leye
- 8 april-4 mei: Krist Demasure
- 6 mei-8 juni: Jan Kempnaers

Kortrijk

- C.C. Kortrijk, Sint-Maartenskerkhof 8
- 11 febr.-9 maart:
- Chris Walraed
- 11 maart-6 april:
- Eva Depoorter
- 8 april-4 mei: Leo Hasenbroeckx
- 6 mei-8 juni: Bart Leye

Marke

- O.C. Marke, Hellestraat 6
- 11 febr.-9 maart:
- Bernard Antkowiak

- 11 maart-6 april:
- Michel Stevens
- 8 april-4 mei: Chris Walraed
- 6 mei-8 juni: Eva Depoorter

Menen

- O.C. 't Ghelandt, Waalvest
- 11 febr.-9 maart: Dany Lobe
- 11 maart-6 april:
- Bernard Antkowiak
- 8 april-4 mei: Michel Stevens
- 6 mei-8 juni: Chris Walraed

Sint-Truiden

- C.C. De Bogaard,
- Minderbroedersstraat 29
- 10 febr.-8 maart: Bart Leye
- 10 maart-5 april:
- Krist Demasure
- 7 april-3 mei: Jan Kempnaers
- 5 mei-7 juni: Eli Peeters

Strombeek-Bever

- C.C. Strombeek-Bever,
- Gemeenteplein
- 8 febr.-6 maart: Davy Breyne
- 8 maart-3 april: Hilde Braet
- 5 april-1 mei: Paule Blemont
- 3 mei-5 juni:
- Raymond Mallentjer

Tielt

- C.C. Tielt, St.-Michielstraat 9
- 11 febr.-9 maart:
- Eva Depoorter
- 11 maart-6 april:
- Leo Hasenbroeckx
- 8 april-4 mei: Bart Leye
- 6 mei-8 juni: Krist Demasure

Turnhout

- C.C. Turnhout,
- Warandestraat 42
- 8 febr.-6 maart: Paule Blemont
- 8 maart-3 april:
- Raymond Mallentjer
- 5 april-1 mei:
- Cuauhtemoc Garmendia
- 3 mei-3 juni:
- Etienne Van Haevermaet

Wevelgem

- O.C. Wevelgem, Iepenstraat 20
- 11 febr.-9 maart:
- Luc Van Muylem
- 11 maart-6 april: Dany Lobe
- 8 april-4 mei:
- Bernard Antkowiak
- 6 mei-8 juni: Michel Stevens

Tentoonstellingsagenda

Over de tentoonstellingen waar een (*) bij is vermeld, kan u meer informatie vinden in het Tentoonstellingsnieuws

België

Provincie Antwerpen

Antwerpen

- Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven
- Minderbroedersstraat 22, 03/232.55.80
- tot 25 maart 1995: "Een kwestie van smaak". Menu's en culinaire archivalia (*)
- Centrum 't Elzenveld
- Lange Gasthuisstraat 45, 03/223.56.28
- tot 12 febr.: Ondrej Kohout (Prof. Sommézaal)
- 17 febr.-05 maart: Eugène Van Vliet
- 03 maart-16 apr.: De sokkel van Teniers (Sint-Jorispan)
- 10 maart-26 maart: Kischka en Rauch (Prof. Sommézaal)
- 31 maart-30 apr.: Hilde Meeuwis (Prof. Sommézaal)

Cultureel Centrum Luchtbal

- Columbiestraat 110, 2030 Antwerpen, 03/542.49.40
- tot 12 maart: Van Harem tot Hollywood (*)
- deSingel
- Desguinlei 25, 03/248.38.00
- 1 maart-2 apr.: "Het landschap". Vier internationale landchapsontwerpers: Michel Desvigne & Christine Dalnoky (Frankrijk); Georges Hargreaves (U.S.A.); Elias Torres Tur & José Antonio Martínez La Pena (Spanje); West 8 (Nederland)(*)

Étnografisch Museum

- Suikerui 19, 03/232.08.82
- 21 apr.-14 aug.: Kunst uit Angola
- Hessenhuis
- Falconrui 53, 03/232.84.28
- tot 23 apr. 1995: "Artes do Fogo". Ceramiek & glas uit Portugal (*)
- Jordaenshuis
- Reyndersstraat 6, 03/232.84.28
- tot 14 febr.: W. Moszowski
- 24 febr.-2 apr.: Zhou Shanglie
- 7 apr.-14 mei: J.P. Cornelis, R. Delrue
- 19 mei-25 juni: P. De Koninck, R. Thys

KB-Toren

- Technocentrum, Eiermarkt 20, 03/202.96.33
- tot 1 apr.: Milieutechnologie
- Koninklijk Museum voor Schone Kunsten
- Leopold de Waelplaats 1-9, 03/238.78.09
- tot 24 febr.: Ernst Barlach (*)
- 22 apr.-25 juni: Luc Peire (*)

Museum Plantin-Moretus en Stedelijk Prentenkabinet

- Vrijdagmarkt 22, 03/233.02.94
- 1 apr.-30 juni: Jos Hendrickx (1906-1971): grafiek en tekeningen

Museum voor Hedendaagse Kunst Antwerpen

- Leuvenstraat 32, 03/238.59.60
- tot 19 febr.: Boyd Webb (GB): nieuw werk (1992-1994)
- tot 19 febr.: Aankopen van de Vlaamse Gemeenschap (1992-1993)
- 11 maart-21 mei: Denmark: a grip on news 1972-1995
- 11 maart-21 mei: Felix Droese
- 11 maart-21 mei: De Praktijk: Stephen Sack, the chromosomal memory
- vanaf 11 maart: De Verzameling
- 11 maart-16 apr.: Frédéric Le Junter
- 2-14 mei: Pat Van Hemelrijck
- Nationaal Scheepvaartmuseum
- Steenplein 1, 03/232.08.50
- tot 19 febr.:

Fototentoonstelling over de havens van Le Havre, Lissabon, Marseille en Antwerpen

- Provinciaal Centrum Arenberg
- Arenbergstraat 28, 03/202.46.11
- tot 15 maart: "Met tastende ogen": fotografie van Christine Pluyers

Provinciaal Diamantmuseum

- Lange Herentalsestraat 31-33, 03/231.86.45
- tot 5 maart: "Belgisch Brillant. Diamantcreaties van Laurent Max De Cock"

Provinciaal Museum voor Fotografie

- Waalse Kaai 47, 03/216.22.11
- tot 5 febr.: Jacques Sonck: "Lotgenoten" (*)
- tot 5 febr.: Charles Leirens: "Schenking Virginia Haggard-Leirens" (*)
- tot 24 febr.: "Het beste merk voor fotowerk". 100 Jaar Gevaert-reclame (*)
- 17 febr.-17 apr.: "Nogal onfatsoenlijk, maar zeker verleidelijk"
- 17 febr.-17 apr.: Bertien van Manen: "A hundred Summers. A hundred Winters"
- 21 apr.-18 jun.: Martin Parr: Home and Abroad

Sint-Lucaspassage

- Sint-Jozefstraat 35
- 1-31 maart: Jan Van Munster (NL), installaties
- 24 apr.-19 mei: Mathilde Cuypers (NL), schilderijen
- 29 mei-16 juni: Paul Gees (B), installaties
- Stadsfeestzaal
- Meir, 03/232.84.28
- tot 11 sep.: "Bevrijde stad" 1944-1994

Volkskundemuseum Gildekamersstraat 2-6, 03/220.86.63

- tot 31 maart: Droomwereld van Poppen (*)

Zoo-museum

- Koningin Astridplein 26, 03/231.16.40
- 31 maart-4 okt.: Insecten uit het Tropisch Regenwoud
- Berchem
- C.C. Berchem
- Driekoningenstraat 126, 2600 Berchem, 03/239.59.08
- tot 26/3: Aboriginal-kunst (*)

Bornem

- Cultureel Centrum Ter Dilt
- St-Amandsesteenweg 41-43, 03/889.76.65
- tot 5 febr.: "Tekening/prent", Ellen Augustijnen, Hugo De Smaele, André Detloff, Piet Raemdonck, Roger Raveel, Panamarenko, Dan Van Seeveren, Raoul De Keyser e.a.

Deurne

- Provinciaal Museum voor Kunstambachten Sterckshof - Zilvercentrum
- Hoofvunderlei 160, 03/324.02.07 of 03/324.71.76
- 25 maart-21 mei: "Argenti Italiani", evolutie van het Italiaanse zilverdesign uit de 20ste eeuw.

Edegem

- Gemeentelijk Kunstcentrum - Huis Hellemans
- Strijdersstraat 14, 03/457.22.44
- tot 5 febr.: Yves Velter, techniek-kunst-metaal
- 11 febr.-5 maart: Francine De Groote, aquarel
- 8 apr.-30 apr.: Denise Dralans, Mon Gelper, Lut Tomsin

Geel

- De Slijperij
- Doelenstraat 41, 014/58.27.51
- tot 5 maart: "De Slijperij" met werk van Marc Cruyberghs, Jef Gysen en Michel Helsen
- 18 maart-9 apr.: Yves De Langhe: recente houtsneden
- 22 apr.-14 mei: Jaak Hillen, May Oostvogels
- 27 mei-18 juni: Luc Gobyn: "Mi propio Quetzalquatl"

Herentals

- Galerij Kunsthuis
- Lierseweg 53, 014/22.59.77 of 014/21.53.30
- 18 febr.-12 maart 1995: M. Wordragen
- 18 maart-9 apr.: Jacobs Leo

Mechelen

- Speelgoedmuseum
- Nekkerspoel 21, 015/55.70.75,
- tot 19 ma. 1995: "Europa Ludens Oostenrijk" (*)

Sint-Amands

- Emile Verhaerenmuseum
- Kaai 22, 052/33.08.05
- 1 apr.-31 okt.: Marie Gevers, in het spoor van haar "oom" Emile Verhaeren
- Sint-Niklaas
- Stedelijk Museum Zwijgershoek
- Regentiestraat 61-63, 03/777.29.42
- tot 29 jan. 1995: Mercator en

KURHOTEL BAD EMS

Bad Ems, nabij Koblenz, is gelegen midden in het natuurpark Nassau, aan één der meest idyllische rivieren van Duitsland: de Lahn.

Omgeven door het ca. 460 m hoge beboste Taunusgebergte en het Westerwald, behoort Bad Ems terecht tot één der bevoorrechte bestemmingen in Duitsland. Deze wondermooie plek geniet tevens van een mild klimaat. Mooie parken, gezellige promenades, rustige wandelwegen, sport- en ontspanningsmogelijkheden staan garant voor een aangenaam verblijf.

Het Kurhotel Bad Ems is een éénmalig gerestaureerd palace-hotel, gelegen aan de oevers van de Lahn.

Infrastructuur

• Gezellig ingerichte kamers, alle voorzien van kleuren-T.V., wekkerradio, telefoon, minibar en een badkamer met bad of douche en WC. • Lift • Receptie • Uitstekend restaurant 'BENEDETTI'. • Gezellige hotelbar • Rustig café met terras • 'Gemütliche' wijn- en bierstube

Gratis sport- en ontspanningsmogelijkheden in het hotel

- Overdekt thermaal zwembad • Sauna

Sport- en ontspanningsmogelijkheden tegen billijke vergoeding

- Solarium • Schoonheidsinstituut

Sport- en ontspanningsmogelijkheden in de onmiddellijke omgeving

- Vele kilometers uitgestippelde wandelwegen • Fietsenverhuur • Motorbotenverhuur • Tennis (overdekt en openlucht) • 18-holes golfbaan op ca. 8 km • Paardrijden • Kano- en kayakvaren • Vissen • Minigolf

Interessante niet te vergeten uitstappen

In Bad Ems zelf:

- Kuurhuis met de mooiste marmerzaal in Duitsland • Het casino • De Romeinse bron • De Benedictistseen • De Russische kerk • Het keizerstandbeeld • De Bronnentoren • De Bismarktoren

In de omgeving:

- De 'schiefs' Torenn het Zwitsersse dal • De Romeinse wachttoren • Het wondermooie Westerwald • Enz., enz. ...

Alle toeristische informatie over Duitsland kan U gratis bekomen op volgend adres:

Deutsche Zentrale für Tourismus
Luxemburgstraat 23 - 1040 Brussel
(02) 512 77 44

Reservaties zijn mogelijk bij alle erkende reisbureaus.

zijn boeken. De veilingcatalogus van de boeken van G. Mercator, Leiden, Thomas Basson, 1604 (*)
Stedelijke Academie voor Schone Kunsten
Vierkante Zaal, Boonhemstraat (ingang Van Britsomstraat)
• tot 12 febr.: "DOOF/XXII doeken", werk van Eric De Haes

Provincie Brabant

Brussel

Archief en Museum van het Vlaams Leven

Visverkopersstraat 13 Bus 1, 1000 Brussel

- 01 maart-31 mei: Brouwerijen in Brussel

Autoworld

Jubelpark 11, 1040 Brussel, 02/736.41.65

- 10-12 maart: Internationaal Salon van de Cabriolet
- 26 maart: Tentoonstelling en beurs der Numismaten
- 28 apr.-1 mei: Salon van Modelisme

BBL-galerij

Koningsplein 6
• tot 19 febr.: Michelangelo Pistoletto

- 3 febr.-26 maart: "In de schaduw van Babel", 500 onuitgegeven voorwerpen uit het Antieke Nabije Oosten
- ##### Belgisch Centrum van het Beeldverhaal
- Zandstraat 20, 1000 Brussel, 02/219.19.80
- tot 26 febr.: Happy Birthday, Mister Movie (*)
 - 28 febr.-23 apr.: Jong Russisch striptalent (*)
 - 7 maart-23 apr.: het elfde "XIII"-album van William Vance

Bibliotheca Wittockiana
Bemelstraat 21-23, 1150 Brussel, 02/770.53.33

- 01 apr.-30 mei: Gust en Gust Kulche, aquarellen en boekbanden

Espace Photographique

Contretype

Verbindingslaan 1, 1060

- Bruxelles, 02/538.42.20
- tot 5 maart: Denise Coenen
- 19 apr.-28 mei: Jean Paul Brohez, Marco Zanta
- 08 maart-16 apr.: Artiësten van de Franse Gemeenschap en Catalaanse artiësten

KB Galerij

Grote Markt 19, 1000 Brussel, 02/517.56.71

- 22 febr.-16 apr.: "Djulsjr. Weefsels tot afweer en bescherming" (*)

Galerij Christine en Isy Brachot

Villa Hemosastraat 8, 1000 Brussel, 02/512.14.16

- tot 31 maart: Hulde aan Paul Delvaux

Galerie van het Gemeentekrediet

Passage 44, Kruidtuinlaan 44, 02/222.47.07

- tot 19 febr.: "Brood doet leven": betekenis en rol van het brood in Europa.

Goëthe-Instituut

Belliardstraat 58, 02/230.39.70

- 15 maart-15 apr.: Kritische Grafik der Weimarer Zeit

Japanse Toren

Van Praetlaan 44, 1020 Brussel, 02/268.16.08

- tot 2 apr.: "Samourai"
- ##### Kindermuseum
- Burgemeesterstraat 15, 02/640.01.07

- tot 31 mei: "Je leven vol kleur"

Koninklijke Bibliotheek Albert I
Kunstberg, 1000 Brussel, 02/519.53.11

- * 15 febr.-15 maart: De wereld van het boek in de klassieke oudheid

Koninklijk Instituut voor Natuurwetenschappen

Vautierstraat 29, 02/627.42.11

- tot 2 apr.: "Bewegende reuzeninsekten"

Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, afdeling Moderne Kunst

Koningsplein 1-2, 02/508.32.11

- 28 febr.-23 apr: Rulot verdoemde kunstenaar? (*)

Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, afdeling Oude Kunst

Regentschapsstraat 3, 02/508.32.11

- tot 12 febr. 1995: Van Vouet tot David in de Franse Schilderkunst (17de en 18de eeuw) (*)

Koninklijk Museum van het Leger en van Krijgeschiedenis

Jubelpark 3, 1040 Brussel, 02/733.44.93

- tot 15 mei 1995: "Ik was 20 in '45". Overzichtstentoonstelling van de Tweede Wereldoorlog (*)

K.U.Leuven

Vrijheidslaan 17, 02/412.43.30

- 24 febr.-29 apr.: "Als dwergen op schouders van reuzen?" Renaissance in meervoud (8ste-16de eeuw).

Museum van Elsene

Jean Van Volsemstraat 71, 02/511.90.84

- maart: Hedendaagse Belgische kunstenaars
- 15 mei-30 juni: De Metamorfozen van Orfeus

Het Museum voor Blinden

Jubelpark 10, 1040 Brussel (ingang Nervierslaan), 02/741.72.11

- tot 18 juni 1995: Sierkunsten in de Nederlanden tijdens de Bourgondische en Habsburgse periode (*)

Museum voor de Kant en het Kostuum

Violetstraat 6, 02/512.77.09

- 10 febr.-30 okt.: "Oorlog in kant": Tentoonstelling n.a.v. 300ste verjaardag bombardement van Brussel door het leger van Lodewijk XIV. Overzicht van de mode in de 18de eeuw.

Paleis voor Schone Kunsten (hall)

Ravensteinstraat 23-Koningsstraat 10, 02/507.84.66

- 24 febr.-21 mei: "Fiamminghi a Roma"

Stichting voor Architectuur

Kluisstraat 55, 1050 Brussel, 02/649.02.59

- tot 16 apr.: Het kijkappartement van de eeuw

VUB - Gallery

Trefcentrum Y, Pleinlaan 2, 1050 Brussel, 02/641.23.25

- tot 17 febr.: Ou Yang Wen Dong "Digest"

Dilbeek

Ontmoetingscentrum Westrand
Kamerijklaan z/n, 02/466.20.30

- tot 26 febr.: Relaties Sigrid en David Tanghe
- 6-26 maart: Relaties Martin en Manu Baeyens
- 31 maart-30 apr.: Confrontatie Koen Broecke en David Claerbout

Gaasbeek
Kasteel van Gaasbeek
Kasteelstraat 40, 02/532.43.72

- 2 apr.-28 mei: Pierre Henry, kunstschilder

Leuven

Galerie Transit

Tiensevest 39, 016-22.62.44

- tot 05 februari: "Les Amants" Johan Creten

Provinciemuseum P. van Humbeeck - M. Piron

Mechelsevest 108, 016/22.28.93

- tot 12 maart: Marc Gysels
- 18 maart-16 apr.: Willy Van Eeckhout
- 22 apr.-14 mei: Hedendaagse kunstambachten
- 16-20 mei: tentoonstelling en kunstveiling
- 24 mei-25 juni: Anita Meldere

Strombeek-Bever

Cultureel Centrum Strombeek
Gemeenteplein, 1853

Strombeek-Bever, 02/267.41.56/57

- tot 9 februari: "Wit over zwart"
- 2 tot 16 maart: "Musée du Petit Format"
- 24 maart-9 apr.: Francis Génin (etsen, gouaches, aquarellen)
- 21 apr.-12 mei: Albert Pepermans en Hugo Claus (tekeningen en schilderijen op papier)

Vaalbeek
Kunstcentrum Vaalbeek
 Prosperdreef 9, 016/40.32.08
 • 19 febr.-05 maart: Etnische kunst (Afrika)
 • 26 maa-09 apr.: Els Vos - etsen

Provincie Limburg

Beringen
Casino Beringen
 Kioskplein 25,
 011/42.15.26
 • tot 26 febr.: "Beeldtaal": Foto's van de communicatieschool HOBHOH
 • 3-26 maart: Aquarellen van Tonnie Hurkmans
 • 7-30 apr.: Schilderijen van Ans Wortel

Bokrijk
Het Domein Bokrijk
 011/22.45.75
 • 1 april: opening van het openluchtmuseum
 • 1 mei: plantendag

Hasselt
Cultureel Centrum
 Kunstlaan 5, 011/22.99.31
 • tot 19 febr.: Nadine Tasseel
 • tot 19 febr.: Retrospectieve tentoonstelling Maurice Haccuria, schilder, graficus, beeldhouwer
 • 24 febr.-9 apr.: Reportage-

fotografie: Kristof Degrauwe, Damienne Flipo, Nicola Mancini en Tom Stappers

• 24 febr.-9 apr.: Bea
 • 21 apr.-14 mei: Stephen Sack
 • 21 apr.-14 mei: Perestroïka
 • 19 mei-25 juni: Hilde Braet: Boudoir
 • 19 mei-25 juni: Raf Verjans

Stedelijk Modemuseum
 Groenplein 1,
 011/23.96.21
 • voorjaar 1995: officiële opening van het Modemuseum

Stedelijk Museum Stellingwerf-Waerdenhof
 Maastrichterstraat 85,
 011/24.10.70
 • 25 maart-23 apr.: Ray Remans

Lommel
De Adelberg
 Adelbergpark 1, 011/55.35.11
 • tot 5 maart 1995: "Goed Bekeken". Een tentoonstelling v over gezichtsbedrog
 • 17 maart-30 apr.: Paul Sochachi

Neerpelt
Dommelhof - Provinciaal Instituut voor Cultuur en Sport
 Toekomstlaan 5, 011/64.27.05
 • tot 12 febr. 1995: Lucas Pellens - Stefan Custers (*)
 • 18 febr.-26 maart 1995: Anne Heyman
 • 1 apr.-7 mei: Hilde Keunen

Sint-Truiden
Museum Vlaamse Minderbroeders
 Capucienessenstraat 3,
 3800 Sint-Truiden
 • tot 19 febr.: "Zilver bij de minderbroeders"

Turnhout de Warande
 Warandestraat 42, 2300 Turnhout, 014/41.94.94
 • 4 maart-16 apr. 1995: Hans Vandekerckhove: Mirror, Mirror me (*)
 • 8 maart-23 apr.: Herman Sorgeloos: foto's voor Rosas (*)
 • 6 mei-4 juni: Senegal in Turnhout

Provincie Oost-Vlaanderen

Aalst
C.C. De Werf
 Molenstraat 51, 053/76.13.11
 • tot 19 febr.: De kus in het dagelijks leven en in de kunst
 • 3-12 maart: "Een dagboek voor de toekomst". De wereld van Anne Frank in België
 • 25 maart-7 mei: Stanley, journalist en ontdekkingsreiziger (1841-1904) (*)

Centrum Netwerk
 De Ridderstraat 28,
 053/78.89.81
 • tot 25 febr.: Hans Verhaegen
 • 11 maart-15 apr.: Yves Vanpevenaeghe

Galerie In Situ
 Arbeidsstraat 106-108,
 053/71.06.46
 • tot 5 maart: "Auf Draht" Tina Haase

Deinze
Museum van Deinze en Leiestreek
 Lucien Matthyslaan 3-5,
 09/386.00.11
 • tot 20 maart: Antoon en Luc Van Parys, twee generaties beeldhouwers (*)
 • 01 apr.-08 mei: Tentoonstelling naar aanleiding van 400 jaar Ooidonk

Dendermonde
Vleeshuismuseum
 Grote Markt 32
 • 1 apr.-21 mei: Aanwinsten
Zwijvekemuseum
 Nijverheidsstraat 1, 052/21.30.18
 • tot 19 maart: Archief terug thuis
 • 2 apr.-18 juni: Dendermonde in oude prentkaarten

Deurle
Museum Dhondt Dhaenens
 Museumlaan 14, 091/82.51.23

• 12 febr.-26 maart: Marthe Wéry
 • 2 apr.-14 mei: Willem Cole

Gent
Centrum voor Kunst en Cultuur
 St-Pietersabdij, St-Pietersplein
 • 17 maart-25 juni: Wijnhandel in historisch Gent
 • 18 maart-02 apr.: Van Mercator tot Frimout

Galerie F17
 Fortlaan 17, 09/222.00.33
 • 27 jan.-5 maart: Günter Brus: illuminiertes vakuum
Gele Zaal
 Nonnemeersstraat 26,
 09/235.37.03
 • tot 3 maart: Erlend Van Landeghem, kunstpermanente
Hortus Michel Thiery
 Berouw 55, 09/225.05.42
 • tot 25 febr.: "Art of dreams". Speelgoed uit Afrika, "kunst is kinderspel".

Museum Dokter Guislain
 Jozef Guislainstraat 43,
 09/226.12.91
 • tot 30 apr.: "Doodgezegen". Experimenten en moord op zwakzinnigen, krankzinnigen en andere onwaardigen in Nazi-Duitsland

Wilt u uw collectie

Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen

Van volgende oude jaargangen (in bordeaux of blauwe ringmappen) zijn nog exemplaren beschikbaar!

Het aantal is zeer beperkt. Er wordt geleverd tot uitputting van de voorraad.
 De prijs per jaargang bedraagt 600,-BF.

jaargang 6 (1968),	jg. 8 (1970),
jg. 10 (1972),	jg. 13 (1975),
jg. 14 (1976),	jg. 15 (1977),
jg. 16 (1978),	jg. 18 (1980),
jg. 19 (1981),	jg. 20 (1982)

Ontbreken u nog opbergbanden? Volgende banden zijn nog beschikbaar:

83-84	(grijs, bevat 2 jaargangen)
85-86	(idem)
87-88	(idem)
89-90	(idem)
91-92	(idem)
1993	(wit, bevat 1 jaargang)
1994	(idem)

Volgende losse edities zijn bij ons beschikbaar. De prijs per los nummer bedraagt 200,-BF. Vanaf 4 exemplaren: 150,-BF per nummer.

91/1	Het Stedelijk Museum Vanderkelen-Mertens in Leuven
91/2	Exlibris
91/3	1980-1990 Fragmenten van architectuur in België
91/4	De Sint-Baafskathedraal in Gent
Deel 1: Monument en heiligdom
92/1	De Sint-Baafskathedraal in Gent
Deel 2: Een kunstkamer
92/2	Belgisch Centrum van het Beeldverhaal, Brussel
93/1	Onze-Lieve-Vrouwekathedraal, Antwerpen
93/2	Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, Antwerpen
93/3	Glas in Vlaamse musea
93/4	Het Museum voor Sierkunst in Gent
94/1	Kasteel van Gaasbeek
94/2	Hans Memling, het succes van een kunstenaar
94/3	Het Provinciaal Gallo-Romeins Museum, Tongeren
94/E	Laat-gotische beeldhouwkunst in België
94/4	Fragmenten van fotografie in België

Hoe kunt u bestellen?

Door storting op rekeningnummer 448-0007361-87 van Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen met vermelding
 • gewenste jaargangen (600,-BF per jaargang) vb. jg. 6 (1968)
 • het nummer van de losse nummers 200,-BF of 150,-BF bij aankoop van minimum 4 exemplaren vb. 91/4, 92/2

aanvullen?

Museum van Hedendaagse Kunst Gent

Citadelpark, 09/221.17.03
 • tot 28 febr.: Tekeningen, grafiek en multiples uit eigen collectie.
Museum voor Industriële Archeologie en Textiel
 Minnemeers, 09/223.59.69
 • tot 05 maart: Verhalen uit de Minnemeers
 • 26 maart-28 mei: Orchideeën- en Azaleakweker Charles Vuylsteke, Finfleur van de Belgische Sierteelt

Museum voor Schone Kunsten

Citadelpark, 09/222.17.03
 • 25 febr.-7 mei: Duitse impressionistische grafiek: Liebermann, Corinth, Slevogt
Museum voor Sierkunst
 Jan Breydelstraat 5, 09/225.66.76
 • 11 febr.-12 maart: Chris Van Der Hoef, nieuwe kunst en art deco
 • 11 febr.-12 maart: "Au clair de la lune": glas, zilver in dialoog
 • 25 maart-7 mei: Japanse juwelen en meubelen van de Amerikaanse ontwerper Alan Wexler

Stedelijke Openbare Bibliotheek

• 01 febr.-15 febr.: Chinese literatuur Jan Van Herreweghe
 • 17 maart-12 apr.: Project rond gehandicapten
 • 20 apr.-29 apr.: Rond de Floralien
Witte Zaal
 Hoger Sint-Lucasinstituut Gent, Posteermestraat 64
 • tot 10 febr.: Mac's MAss. Media Act shiny scenes
 • 28 febr.-24 maart: "Kunst en Stad". Een visie op Gent van verschillende kunstenaars

Kruishoutem

Stichting Veranneman
 Vandevordeweg 2, 09/383.52.87
 • tot 25 febr.: 20 jaar Stichting Veranneman. 70 jaar Emiel Veranneman
 • 25 maart-6 mei: Pierre Soulages, Jan Vanriet en Hans Bellaert
Lede
 't Hof te Puttens
 Wichelsestraat 20-22, 053/80.51.30
 • tot 12 febr.: Gisela Vacca en Nico Vrieling
 • 17 febr.-19 maart: Rafael Gorsen
 • 24 maart-23 apr.: schilderijen uit de Australische Aboriginal cultuur
 • 28 apr.-5 juni: Bernard Bosschaert (impressionist) en Willy Coleman (expressionist)

Zottegem

Provinciaal Archeologisch Museum
 Paddestraat 7, 09/360.67.16
 • 18 febr.-30 juni: "Steek je kop eens in het zand".
 Tentoonstelling bedoeld om jongeren vertrouwd te maken met diverse aspecten van de archeologie.

Provincie West-Vlaanderen

Kortrijk

Broelmuseum
 Broelkaai 4 (ingang Burg, Tayaertstraat), 056/25.78.92
 • tot 20 maart 1995: Winter in het Museum (*)
Cultureel Centrum.
Benedengalerij
 Hazelaarstraat 7, 056/22.07.68
 • tot 5 maart 1995:
 Werken in Wallonië. Gestes et attitudes des travailleurs de Wallonie
 • 8-30 apr.: Le Musée du Petit Format (*)
Oostende
Galerie "De Peperbusse"
 Prins Boudewijnstraat 7, 059/70.28.80
 • tot 19 febr.: Internationale Cartonisten
 • 10 maart-2 apr.: "Pias" (kunstenaarscollectief): Flor Vandekerckhove & Annie Vanhee, schilderijen
 • 14 apr.-7 mei: Georges Demeu, schilderijen en beelden
 • 19 mei-11 juni: Jan Latinne, schilderijen

Museum Ensorhuis

Vlaanderenstraat 27, 059/80.53.35
 • tot 31 mei: "Ensor op foto", portretfoto's van Ensor uit de museumverzameling
Museum voor Schone Kunsten
 Wapenplein, 059/80.53.35
 • tot 26 maart 1995: Accrochage van de volledige James Ensor verzameling van het museum (schilderijen, tekeningen, monotypes, etsen, litho's)
 • 5 tot 28 febr.: de schenking Martha Velle (1907-1994)
 • 4 tot 26 maart: James De Conynck, kunstschilder

Provinciaal Museum voor Moderne Kunst

Romestraat 11, 059/50.81.18,
 • tot 17 maart 1995 is het museum gesloten
 • 18 maart-16 apr.: Wainer Vaccari, schilderijen
 • 18 maart-16 apr.: Frans Gentils, recente pasteltekeningen
 • 6 mei-18 juni: Bram Bogart, retrospectieve tentoonstelling
 • 6 mei-18 juni: Jozef Peeters, pionier van de abstracte kunst in Vlaanderen

Roeselare

Gaselwest
 Leenstraat 72, 8800 Roeselare, 051/23.37.11
 • tot 12 febr.: Tekeningen van Paul Vanhee
 • 18 febr.-5 maart: Schilderijen van Jean-Jacques Deweerdt
 • 18 maart-2 apr.: Schilderijen en beeldhouwwerken van Reza Hatarian
Tielt
Cultureel Centrum Gildhof
 Sint-Michelstraat 9, 8700 Tielt, 051/40.29.35
 • tot 19 febr.: De Poulains (Tiens !!) (*)
Art Gallery CD
 Kortrijkstraat 44, 051/40.60.57
 • 12 febr.-26 maart: Paul Gees. Installaties, beelden en tekeningen
Veurne
Internationaal Bakkerijmuseum W.P.
 Zuidgasthoeve, Albert I-laan 2, 058/31.38.97
 • tot 31 maart: "Het smaakt naar den trog". Spreuken uit de bakkerijwereld (*)

Nederland

Amersfoort

De zonneshof - centrum beeldende kunst
 Zonneshof 4A, P.O. 699, 0031/33.63.30.34
 • tot 30 apr.: Mondriaanhuis: Driedimensionale Typografie, Correctie II
Amsterdam
Rijksmuseum
 Stadhouderskade 42, 0031/20/673.21.21
 • tot 12 febr.: Sierpapier
 • tot 19 febr.: Sits. Geschilderde katoen uit India
Stedelijk Museum
 Paulus Potterstraat 13, 0031/20/573.29.11
 • tot 15 febr.: Pierre Culot

Tropenmuseum - Koninklijk Instituut voor de Tropen

Linnaeusstraat 2, 0031/20/568.82.95
 • tot 19 maart: "Een diplomaat ontdekt Arabië". Historische foto's uit de collectie Van der Meulen
 • tot 20 aug.: Nomaden in Centraal-Azië
Van Gogh Museum
 Paulus Potterstraat 7, 00-31-20-570.52.00
 • 10 febr.-5 juni: "In Perfect Harmony". Schilderijen en lijst 1850-1920

Vlaams Cultureel Centrum 'De Brakke Grond'

Nes 45, 0031/20/622.78.60
 • tot 5 febr.: "Nachtleven". Foto's van de Vlaamse

fotjournalist Frank Toussaint

• tot 5 maart: "De Materie - Inspiratiebron voor een Dramatische Vormgeving"
 • 10 maart-7 mei: "In de verborgenheid van het icoon". Philippe Vandenberg (B) en Ton Slits (NI)
 • 10 maart-7 mei: Foto's van Malou Swinnen en Jolande des Bouvrie
 • 12 mei-18 juni: Dertig pioniers van de Vlaamse fotografie
 • 12 mei-18 juni: Filip Claus (De Morgen) en Patrick De Spiegelaere (Knack) en Daniël Koning en Joep Lennaerts (De Volkskrant)
 • 12 mei-18 juni: Foto's van Stijn Streuvels

Breda

De Beyerd
 Boschstraat 22, 0031/76/22.50.25
 • tot 19 febr.: "Crossing Over-Changing Places". Grafiek en werk op papier van 46 Amerikaanse kunstenaars
 • tot 19 febr.: Jiri Kolar: "Hommage aan Mondriaan", collages
 • tot 19 febr.: Jacques van Alphen: "Stippen, lijnen en vlakjes in eendeloos wit", schilderijen

Den Haag

Haags Gemeentemuseum
 Stadhouderslaan 41, 2517 HV Den Haag
 • tot 30 apr.: Piet Mondriaan 1872-1944 (*)
Dordrecht
Dordrechts Museum
 Museumstraat 40, 0031/78/13.41.00
 • tot 5 maart: Lataster (1920)
 • 19 maart-17 apr.: Rein Dool (1933)
 • 3 maart-7 mei: Jan Bor (1910-1994)

Eindhoven

Stedelijk Van Abbemuseum
 Bilderdijklaan 10, 0031/40/38.97.30
 • tot maart 1995 is het museum gesloten
Helmond
Gemeentemuseum Helmond
 Kasteelplein 1, 0031/49/204.74.75
 • 5 febr.-26 maart: Karin Arink: "Verstrengelingen", sculpturen 1993-1995
 • tot 2 apr.: "WERK-stukken". Visies van de kunstenaar op de arbeidende mens (1870-1940)

's Hertogenbosch

Noordbrabant Museum
 Verwersstraat 41, 0031/73/13.38.34,
 • tot 23 apr.: 1995: "Schoonheid en Burgerzin". Biedermeierkunst uit Wenen, 1815-1848
 • apr.-mei: De Tuinen van Kew in een reeks affiches vanaf 1900

• 6 mei-27 aug.: "Rock Around The Clock". De triomftocht van de jeugd, 1945-1995

Stedelijk Museum voor Hedendaagse Kunst, Het Kruithuis

Citadellaan 7, 0031/73/12.21.88
 • tot 26 maart: "Mode & Sieraad". Acht koppels van Nederlandse mode- en sieraadontwerpers
 • tot 26 maart: "Jewels of Fantasy". Modesieraden van de 20ste eeuw

Laren

Singer Museum
 Oude Drift 1, 1251 BS Laren NH, 0031/21.531.56.56
 • tot 19 febr.: Expressionisme in Nederland 1910-1930

Leiden

Het Koninklijk Penningkabinet
 Rapenburg 28, 0031/71/112.07.48
 • tot 1 mei: "Gewogen of bedrogen". Valsemunterij en geldwegen in de Nederlanden
Maastricht
Mecc
 • 11 maart-19 maart: 25 Eeuwen Cultuurgechiedenis van Zwitserland

Rotterdam

Museum Boymans-Van Beuningen
 Museumpark 18-20, 0031/10/441.94.00
 • tot feb. 1995: Rotterdam: de jaren zestig
Nederlands
Architectuurinstituut
 Museumpark 25, 3015 CB Rotterdam, 0031/10/440.12.00
 • tot 12 maart: Arata Isozaki, architect

Tilburg

De Pont Stichting voor Hedendaagse Kunst
 Wilhelminapark 1, 0031/13/43.83.00
 • tot 12 febr.: Jeff Wall (1946, Vancouver)
Nederlands Textielmuseum
 Goirkestraat 96, 0031/13/42.22.41
 • tot 26 maart: 2010, high-tech-textiel. Kunst, design, architectuur

Utrecht

Centraal Museum Utrecht
 Agnietenstraat 1, 3512 XA Utrecht, 0031/30/36.23.62
 • tot 19 febr.: "Beelden uit een Bisschopstad". Utrechtse beeldhouwkunst uit de middel-eeuwen en de renaissance (*)

Ateliers, cursussen en performances ...

Ateliers

Antwerpen

Museum voor Fotografie

Waalse Kaai 47, 2000

Antwerpen, 03/216.22.11

- Foto-ateliers voor jongeren en volwassenen rond de thema's "Zelf de fotografie opnieuw uitvinden" en "Fotografie verder ontdekken" telkens 4 sessies van 2 uur. Prijs: 500,-BF (11 tot 18 jaar) - 1000,-BF voor volwassenen. Inlichtingen en inschrijvingen: Educatieve Dienst, Ann Van Dyck, tel.: 03/216.22.11.

Brussel

Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis

Museumatelier op zondag

- Zo. 5, 12 en 19 februari:

"Vreemde kunst uit Vietnam,

Cambodja en Thailand"

(10.30 tot 12.30u.)

Verzameling: Zuidoost-Azië. Voor

kinderen van 6 tot 12 jaar.

Bijdrage 130,-BF.

- Zo 12 en 19 maart:

"Portretten" (10.30 tot 12.30u.)

Verzameling: Rome en Egypte.

Voor kinderen van 6 tot 12 jaar.

Bijdrage 130,-BF.

Informatie: Educatieve en

culturele dienst 02/741.73.13

Gent

Museum voor Schone Kunsten

Citadelpark, 9000 Gent,

09/222.17.03

- Jeugd ateliers tijdens de schooluren voor kinderen en jongeren van 5 tot 21 jaar, aangepast aan het niveau en telkens voorafgegaan door een rondleiding over een bepaald thema of een bepaalde periode. Prijs per leerling: 100,-BF; gratis voor Gentenaars en Gentse scholen (behalve tijdens tentoonstellingen). Aanvragen minstens 14 dagen op voorhand

Lezingen

Antwerpen

Koninklijk Museum voor Schone Kunsten

Leopold de Waelplein,

03-248.08.10

"Wintervoordrachten"

- 5 februari: Jürgen Doppelstein

(conservator van het Ernst

Barlach Museum Wedel):

"Ernst Barlach"

- 19 februari:

Dr. Paul Vandenbroeck

(werkleider aan het KMSKA):

"De belangstelling voor vreemde

culturen tijdens de economische

expansie van Antwerpen

in de eerste helft van de 16de

eeuw"

- 5 maart: Leo Wuyts (oud-

wetenschappelijk-bibliothecaris

KMSKA): "Beschouwingen bij

enkele altaarstukken van Rubens uit de verzameling van het KMSKA"

- 19 maart: Dr. Jean Pierre De

Bruyn (directeur Kunstacademie

Hamme): "De Keizerskapel te

Antwerpen"

- 2 april: Prof. Dr. Paul Korteman

(hoogleraar Katholieke

Universiteit Leuven): "De woorden

bewaren in beelden. De

embleem-oefeningen in de Zuid-

Nederlandse Jezuïetencolleges".

Alle wintervoordrachten hebben

plaats om 11 uur.

Toegangsprijs 50,-BF

deSingel, Blauwe Zaal

Naar aanleiding van de

tentoonstelling "Het Landschap.

Vier internationale

landschapsonwerpers" werden

de vier landschapsonwerpers

uitgenodigd voor een lezing.

Op het programma:

- 1 maart: Michel Desvigne voor

Desvigne & Dalnoky

- 8 maart: Prof. Charles

Vermeersch over Het

Structuurplan voor Vlaanderen

- 14 maart: Adriaan Geuze voor

WEST 8

- 22 maart: Elias Torres Tur

- 29 maart: Georges Hargreaves

voor Hargreaves Associates

Aanvang: 20 uur. Toegang

150,-BF (abonnement 500,-BF).

Info en reservatie: 03/248.38.00.

Brussel

Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis

Jubelpark 10, 1040 Brussel

- 5 februari: "India en Zuidoost-

Azië: omvang en grenzen van de

Indiase invloed" door prof. J.G.

de Casparis

- 12 februari: "Angkor. Indische

cultuur in een Khmer omgeving"

door dr. Winand M. Callewaert

- 19 februari: "Herlevend ritueel.

Vietnam op het kruispunt van

Aziatische culturen" door dr.

John Kleinen

- 5 maart: "Alois De Beule,

beeldend vormgever in de

schemerzone tussen kunst en

sierkunst" door E. Ignace De

Wilde

- 12 maart: "Een hart van goud

of koekebrood, symboliek van

het hart" door Els Van der Elst

- 16 maart: "Een Egyptische rite:

het aanbieden van het

oneindigheidssymbool" door

prof. dr. Joris F. Borghouts

- 19 maart: "De vonk van

Spartacus" door dr. A.J.L. Van

Hooff

Bijdrage: 100,-BF; studenten,

C.J.P., 60plus, Per Musea: 80,-BF

Inlichtingen: Educatieve en

culturele dienst 02/741.72.14

Koninklijke Musea voor Schone

Kunsten

Het KMSK organiseert een reeks

korte voordrachten in aansluiting

bij de tentoonstelling "Van Vouet tot David". Telkens wordt één werk uit de Franse school besproken.

- 1 februari:

Joseph Vandenbrouck:

"De moord op Marat" van

Jacques-Louis David

- 8 februari: Koen De Vos:

"Portret van de kunstenaar" van

Philippe de Champaigne

- 15 februari: Valentijn Thijs:

"Conversatie in de weiden" van

Paul Gauguin

- 22 februari: Stefaan Van

Bellingen: "Augustus luistert naar

de lectuur uit de Aeneïs" van

Jean-Auguste-Dominique Ingres

- 1 maart: Anne-Marie Buffels:

"De liereman" van Georges

de la Tour

Trefpunt: Regentschapsstraat 3,

infobalie, om 13.30u.

Toegang: gratis

Lommel

Cultureel Centrum

De Adelberg

Toekomstlaan 1, 3920 Lommel,

011/55.35.11

- 24 maart om 20 u.: lezing naar

aanleiding van de tentoonstelling

"Paul Sochacki". Toegang: gratis

Neerpelt

Dommelhof - Provinciaal

Instituut voor Cultuur en Sport

Toekomstlaan 5, 3910 Neerpelt,

011/64.27.05

- 6, 13, 20 maart: "Hedendaagse

fotografie", door Johan Swinnen.

Telkens op maandagavond van

20 tot 23u.. Bijdrage: 750,-BF

- 9, 16, 23 maart: "Brussel en de

Neo-stijlen", door Michel Peeters

kunsthistoricus. Telkens op

donderdagavond van 20 tot 23u.

Bijdrage: 600,-BF

- 19-26 april: "Hedendaagse

muurmuur:" door Greet

Stappaerts, educatief

medewerkster van het MUJKA

(Antwerpen). Bijdrage: 400,-BF

Wandelvoordrachten

Antwerpen

MUuseum van Hedendaagse

Kunst Antwerpen

Leuvenstraat, 03-238.59.60

- 12 maart van 11 tot 12u.30:

"Tekstualiteit" door

Felix Droese, n.a.v. de

tentoonstellingen "Denmark" en

"Felix Droese". Bijdrage: 100,-BF

- 7 mei van 11 tot 12u.30:

"Stephen Sack" n.a.v. de

tentoonstelling "Stephen Sack"

in de reeks "De Praktijk".

Bijdrage: 100,-BF

Brussel

Jubelparkmuseum

Jubelpark 10, 1040 Brussel,

02/741.73.31

Wandelvoordrachten, aanvang

telkens om 14.30u.. Bijdrage

150,-BF; studenten, CJP, 60+,

V.E.D., Per Musea 120,-BF.

Afspraak aan het onthaal aan de

Albert-Elisabeth-ingang. Inl.:

Educatieve en Culturele Dienst:

02/741.72.14:

Jubelparkmuseum

Jubelpark 10, 1040 Brussel

- 29 januari: "Bernard van Orley

en de Vlaamse wandtapijtkunst",

Kathleen Adriaensen

- 26 februari: "Delfts blauw",

Karl Marcellis

- 26 maart: "Dinanderie",

Alexandra Van Pyvelde

Bijdrage: 150,-BF; studenten, CJP,

60plus, V.E.D., Per Musea: 100,-BF

Trefpunt: onthaal Albert-

Elisabeth. Informatie: Educatieve

en culturele dienst 02/741.72.14

Koninklijke Musea voor Schone

Kunsten

- 10 februari: "Van Vouet tot

David". Wandelvoordracht met

als thema de Franse schilderkunst

van de 17de tot de 19de eeuw.

Inschrijving vooraf bij de

educatieve dienst: 02/508.34.50.

Toegang: 200,-BF. Afspraak:

Regentschapsstraat 3, infobalie.

Gent

Museum voor Schone Kunsten

Citadelpark, 09/222.17.03

- Elke zondagmiddag van 10.30

tot 12.30u. organiseert de

Educatieve Dienst van het

Museum in samenwerking met

de Vrienden van het Museum

een wandelvoordracht. Prijs:

100,-BF + 40,-BF ingang per

deelnemer of 50,-BF + gratis

toegang voor leden van de

Vrienden van het Museum.

Neerpelt

Dommelhof - Provinciaal

Instituut voor Cultuur en Sport

Toekomstlaan 5, 3910 Neerpelt,

011/64.27.05

- 25 maart: educatieve uitstap

naar Brussel "Brussel en de Neo-

stijlen". Bijdrage: 1.500,-BF

- 29 april: educatieve uitstap naar

Insel Hombroich "Hedendaagse

Kunst in Duitse Musea". Bijdrage

1.500,-BF

Salons

Brussel

Autoworld - Wereldauto-

mobilcentrum

Jubelpark 11, 1040 Brussel,

02/736.41.65

- 10-12 maart: Internationaal

Salon van de Cabriolet

- 28 april-1 mei: Salon van

Modelisme

Beurzen

Brussel

Autoworld -

Wereldautomobilcentrum

Jubelpark 11, 1040 Brussel,

02/736.41.65

- 26 maart: tentoonstelling en

beurs der Numismaten

Maastricht

MECC - Maastrichts Expositie &

Congres Centrum

Postbus 1630, NL-6201 BP

Maastricht, 00/31/43-83.83.83

- 14-17 maart: "Art Collecting &

Protecting 95": Internationale

vakbeurs voor passieve

conservering, restauratie en

museumrichting. Dagelijks van

10 tot 17u., woe. en do. van 10

tot 20u.. Inl.: 00/31/43/83.83.83

- 11-19 maart: "The European

Fine Art Fair" (TEFAF):

Internationale kunst-en

antiekbeurs en tentoonstelling:

"25 eeuwen Cultuurgeschiedenis

van Zwitserland". Deze kunst-en

antiekbeurs kan beschouwd